87 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 87

ВАСКРС ДРЖАВЕ СРПСКЕ

ПОЛИТИЧКО-ИСТОРИЈСКА СТУДИЈА

О ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

1804-1813

НАПИСАО

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

Naga[illegible]ayut 1 X 19

Kril. W.

Nađa Đ. Đogić 1. IX. 1916.

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА:

Покољење за пјесну створено!
Виле ће се грабит' у вјекове,
Да вам в'јенце достојне саплету.

П. П. Његош.

Ретко бивају догађаји који отварају и затварају епохе, који завршују низ неповољних а почињу низ повољних година, који крај и племе једно истичу на висину дотле невиђеног представништва свеколике лозе народне, који први заигравају коло новог времена, пуног последицâ, а дају пример на који се угледају, у читавоме једном крају света, и родни и туђини!

С тога су годишњице таких догађаја саме по себи свечаност најсјајнија и најмилија. Ако ће се та свечаност и у тишини провести, њен је утицај благотворан. Она укрепљава и соколи поменом великих дела; она теши бедне што су у несрећи; она зближава растурене и раздвојене; она позива мисаоне и забринуте, да на ново прегледају посао народни, да размотре погрешке прошлости, да боље разрачунају задатке будућности, да се опашу крепошћу повољ-

них установа и успоменама својих „бољих и старијих", те да без страха ступају даље путовима судбине народне. Народ је што и жив створ: самоодржање му је први закон; у том је закону провиђење народно.

И српски народ навршује ове године сто година од славнога устанка на дахије 1804 године. Последице су тога устанка неизмерне у српском народу, у Југословенству и на Балканском Полуострву. С тим је српским устанком у вези новија политичка и просветна историја свих покрајина српских и југословенских. Од несрећнога обрта у XIV веку у корист Турака, који је оборио низ брдо све послове хришћанске на Балканском Полуострву, није већ било обрта тако знатна као што је био овај на освитку века XIX, јер је он неоспорно кренуо напред све послове хришћанског национализма на Балканском Полуострву.

Зауставимо се, дакле, при њему приликом његове стогодишњице; скинимо капу пред поменом његовим; испитајмо шта га је изазвало и довело. У познању историје тога устанка прави је корен како нашим тежњама тако и свеколикој савременој политици нашој.

I

Узроци устанка на дахије. Аустријско-руска освајања и војне реформе у Турској. Реформе у Београдском Пашалуку против јањичара и њихов неуспех.

Обично се узима да су узроци српскога ослобођења у почетку XIX века у ономе опадању Турске, које се започело у другој поли, нарочито пак с крајем XVII века, а продужило без прекида кроз цео XVIII век. Граница турска, некада далеко више српских земаља (још 1665 испод Коморана), спустила се беше на ново у земље где Срби живе. И не само то, него се у току сто година, од 1688—1788, броје равно три аустријске окупације српских крајева на јужној страни Саве и Дунава, у којима се готово увек налазио Београдски Пашалук. Те су окупације биле: 1688—1690, 1718—1739 и 1788—91 године.

Али овако схватање нити је тачно нити исцрпно.

Није тачно, јер би се по тој претходној историји имало очекивати нѐ да Београдски Пашалук постане зачедак нове државе српске — него аустријска област. То се у Србији још 1791 пред Свиштовски Мир држало као

утврђена ствар; на то су многи мислили и кад се започео устанак српски од 1804. Као што ни српски хајдуци ни српски устаници од 1804—1815 нису узрок ослабљењу турском, тако му не могу бити ни последица.

А није поменуто схватање ни исцрпно, пошто су устанак изазвали и покрет упутили к васкрсу државе српске са свим другојачији узроци. Ма колико да је био мален сам по себи тај устанак српски, он је, опет, не само никао из осталих оновремених бурних догађаја европских, него се и сам у њих уплео. И ма да устанак није утицао на те догађаје, они јесу на њ, и то веома силно, за целог трајања његова. Док не проучимо и не ухватимо поменуту везу, ми не можемо никад појмити зашто су догађаји српског покрета 1804—1815 дали резултат који је пред нама.

Приступићемо, дакле, к испитивању и објашњавању тих узрока.

Њих има више, и ево који су:

1. Јањичарско незадовољство и узбуна (1793) против султана Селима III због увођења војничке и грађанске реформе у Турској, која је покренута, да би се васпоставила малаксала снага Турског Царства.

2. Извесна кнежинска аутономија, посредовањем Аустрије после Свиштовског Мира (1791) примењена у Београдском Пашалуку, и нарочито искључење јањичара из тога пашалука, у ком су се они пре последње аустријско-турске војне били утврдили.

3. Тежње Аустрије и Русије да шире своја царства или свој утицај на рачун Турске; аустријско-руски споразуми или аустријско-руска суревновања и антагонизам услед тога.

4. Утицај Француске Револуције на радњу Аустрије и Русије на Истоку и тим начином посредно и на послове српске, и непосредни утицај француске експедиције у Египат (1798) на Портину акцију против јањичарског нереда у Видину и у околини, а тиме и на положај у Београдском Пашалуку.[1]

Приступимо и к ближем објашњењу ових узрока.

[1] Француска је Револуција увукла у вртлог европске политике Балканско Полуострво још 1796 године италијанском експедицијом Наполеона Бонапарте. Срећним његовим операцијама Аустријанци буду принуђени да траже мир, пошто се у то време Наполеоновом акцијом саломила и Млетачка Република (1797). На миру у Кампоформију (5/17 октобра 1797) закључи се погодба међу Француском и Аустријом, по којој се Аустрији уступе Млеци с Истријом, Далмацијом и Боком Которском, а Француској — Белгија, Ломбардија и други крајеви. Јонска Острва са Превезом и Бутринтом на арбанаској обали, дотадашња државина млетачка, припадну Француској. Рускога консула из Крфа Французи одведу као заробљеника. Наполеон 1798 удари на Египат и на Сирију. Русија ступи у савез с Турском и с Енглеском, и 1798 руска и турска флота и војска отму Јонска Острва Французима и установе народну автономну управу у њима. На Крфу остане руска посада и флота. Тако је изгледало као да су се Јонска Острва под руском заштитом ослободила, и глас о томе деловао је необично силно међу свима балканским хришћанима. Још 1804 помиње се то политичко дело у познатом мемоару митрополита Ст. Стратимировића. Српски изасланици у Русији у почетку зиме 1804 тражили су у Петрограду за Србију поименце оно што је дато Јонским Острвима. Кад су Аустријанци Пожунским Миром на крају 1805 уступили Французима Истрију, Далмацију и Боку, руска је политика на ново потресена овим утицањем Француске у балканска питања. Јонска Острва је цар Александар у Тилзиту 1807 опет уступио Французима, а од њих су их узели Енглези с крајем 1814, поглавито да не би како год опет припала Русима и да би, ради задовољења енглеских погледа, енглеска војска и флота ближе биле грчким земљама и Цариграду-

Већ се око половине XVIII века у Турској опазило да је главни узрок опадању царства у општем нереду и кварежу друштвеном и политичком. Тај општи квареж је од јањичарске, некада тако поуздане, војске начинио гомилу самовољника и изелица, који су у себичним намерама правили нереде, буне и насиља, а за одбрану су царства постали са свим неподобни. Међу тим су Аустрија и Русија својом изученом регуларном војском постале просто неодољиве, и последице су се виделе после сваког рата у сталном опадању Турске и снажењу Русије и Аустрије на њен рачун.

Рат руско-турски од 1768—1774 и тадашње силно напредовање Русије узбунили су и Турску и суседне јој земље. Да би зауставили напредовање Русије и помирили је с Турском, Аустрија и Пруска предложе Русији поделу Пољске (1772), у којој су и њих обадве могле учествовати и спречити да се Русија на страни Турске сама сувише не користи. Русија се доиста помири с Турском (9/21 јула 1774). Али се ипак тим уговором основала потоња надмоћност Русије у Турској, и он остаје најзнатнији и по Русију најповољнији од свих руско-турских уговора. Тим су уговором: 1-о Одвојили се од Турске и прогласили се за самосталне пространи крајеви Крима, Кубана, Буџака (на Доњем Дунаву), Једисана, итд.; 2-го Градови Крч, Јеникале, којима се осигуравао излазак из Азовског Мора, и Азов припали су Русији; 3-е

Кинбурн (ушће Дњепра) и обе Кабардије (на источној страни Црнога Мора, северно од Кавказа) припали су Русији; 4-о Влашка и Молдавија добиле су автономију, а Русија право да се за њих може на Порти заузимати; 5-о *Русија је добила право на заштиту вере православне у целој Турској.* Свима су тим тачкама отворена врата и створене подлоге за даља освајања. Аустрија, ради одбране својих интереса, уговором од 1775, ишчупа од Турске Буковину. У Цариграду се пак почне мислити на реформе у војсци, еда би се коначно опадање царства како год прекратило. У то време падају реформе барона Тота, пореклом Маџара, а француског васпитаника, које нису остале без сваких последица.[1]

Ма да је подељена Пољска, да би се само спречило да 1774 Русија у Турској своје интересе сувише далеко не унапреди, изнесе се одмах за тим отворено на расправу и подела Турске међу Аустријом и Русијом. И у Петрограду и у Бечу стану се тражити начини како да се у томе Русија и Аустрија погоде и удруже, место да суревновањем једна другој сметају. Још раније су, 1735—1739, те две силе заједнички ударале на Турску, само што

[1] Занимљиви су мемоари барона Тота: Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et sur les Tartares. I et II. Amsterdam 1784, у којима су драгоцена саопштења како о тим реформама тако и у опште о стању Турске тога времена. Још раније, одмах после Пожаревачког Мира (1718), пада покушај реформе Француза графа Бонвала, једнога од официра Евђ. Савојског, који се потурчио и Турцима, ваљада први, открио права средства хришћанске надмоћности и њихове одбране. Али је тај покушај остао без икаквих последица.

им је тада рат испао несрећно. Догађаји рата од 1768—1774 и зближење у подели Пољске, којим се у тај мах Аустрија највише користила, потискивали су на ново напред заједничку акцију Русије и Аустрије. На томе је нарочито радио знаменити аустријски државник Кауниц. После смрти Марије Терезије (17/29 нов. 1780) цар Јосиф II 1781 закључи с Катарином II уговор о пријатељству и о одбрани, поглавито с погледом на акцију у Турској. Преписком између цара Јосифа II и Катарине II утврдило се да се за случај срећног рата с Турском Влашка, Молдавија и Бесарабија образују као автономне државе с кнезом хришћанином; да се у Цариграду васпостави Царство Грчко под Катарининим унуком, великим кнезом Константином, али да то царство никада не може бити састављено с Царством Руским.[1] Цар Јосиф II је тражио за Аустрију Хотин град и округ му, Малу Влашку (до Олте), Никопољ, Видин, Оршаву, Београд, итд. Од Млетачке Републике њему би се уступиле Истрија и Далмација упромену за Мореју, Крит, Кипар и друга острва. Још је Аустрија тражила да јој ушћа дунавска остану слободна за трговину. Кад царица Катарина 1784 заузме и са својим царством споји Крим, а 1783 прими у заштиту

[1] С овим је у вези познати мемоар митрополита Ст. Стратимировића од 1804 год., у ком се доказује цару Александру I да је у интересу Русије да васпоставља не *грчко* него *српско царство.* У вези с горе поменутим плановима унуку је царице Катарине наденуто име последњега цариградског цара и набављене су му и дадиље Гркиње.

Грузију и њеног цара Ираклија, и кад 1787 у друштву с аустријским царем Јосифом II свечано пропутује Крим — Турска Русији објави рат на ново, у који, као савезница руска, по горе поменутом уговору, одмах пристане и Аустрија. Тако се почео рат 1787—1791 међу Турском и поменутим силама, с великим намерама, ну с веома различитом срећом. Аустрија је и у том рату заузела Београдски Пашалук по трећи пут. Успомене о учешћу српских добровољаца у томе рату обележавају се у народноме памћењу именом Кочине Крајине.

У току тога рата не само што је у Француској букнула позната револуција, него су и Пруска, Енглеска и Шведска почеле радити да оба зараћена царства доведу међу две ватре. Шведска заиста зарати с Русијом (1788—1790). Пруска почне замршивати положај у Пољској и замешивати нову поделу и рат у Пољској, у коме је та стара држава словенска и ишчезла. Туркофилске агитације из Берлина грдно су сметале Аустрији, и кад у почетку 1790 умре Јосиф II, брат му и наследник Леополд II чињаше све што је могао да се умири с Турском и одвоји од савеза с Русијом у тој војни. Заплети с Француском, заметени револуцијом, морали су и Аустрију и Пруску обрнути пословима и рату на западним границама. Из тих свију узрока 7/19 септ. 1790 закључи се међу Аустријом и Турском у Ђурђеву дугачко примирје, које се (4 авг. 1791 по новом) заврши Свиштовским

Миром. Русија остане у рату с Турском још неко време, али и она (9 јан. 1792 по новом) закључи с Турском мир у Јашу.

Тако се, поред свих великих изгледа, рат сврши, а не васпостави се никакво царство, и Турска остане као што је и била. Пољска и опет плати трошкове тих заплета, ишчезнувши са свим из реда државâ. Турска и Аустрија помире се искреније но икада дотле, и Турска се стане трудити да потпуно задовољи суседно царство. Као да се и у Цариграду и у Бечу јасно слутило да ишчезава време за поделу Турске међу Русијом и међу Аустријом, о чему су Јосиф II и Катарина II толико сањали, и да се на хоризонту помаљају други задатци и друге невоље!

Глас о аустријско-турском умирењу нигде није примљен тако рђаво као у Београдском Пашалуку, где изгледа да се било утврдило мишљење како се тај пашалук неће више ни враћати под турску власт.[1] Кад се у почетку 1791 чуло у Београдском Пашалуку да ће се у њему опет повратити турска власт, отвори се агитација да се за Србе миром уговоре барем автономна права, као што их има Влашка, те да се Србија сама собом изабраним својим старешином управља и да се одреди колико ће одсеком султану давати, а Турцима да се непосредна управа над Ср-

[1] Осим онога што је о томе познато из моје студије у Гласнику XX „Прилог к српској историји око 1790“ и из Мемоара проте М. Ненадовића, могу се к томе додати још и неколики записи из II књиге Љ. Стојановића „Стари српски записи и натписи“.

бијом више не враћа.[1] Место тога се чланом 1-им Свиштовског Мира изрече општа амнестија за становнике Црне Горе, Босне, Србије, Влашке и Молдавије који су у рату ма шта чинили противу свога старог господара, а чланом 10-им истога уговора нарочито се утврди *држање реда по границама и кажњавање оних који би против тога грешили*. О јањичарима или о каквој автономији у Србији у тексту се Свиштовског Уговора не помиње ништа. Нешто је ипак учињено другим дипломатским средствима или иницијативом турске средишне власти која је смишљала општу реформу. Јер нови турски паша у Београду почне своју управу изненадним погубљењем Дели-Ахмета, пређашњега јањичарског старешине у Београдском Пашалуку. Растеравши обезглављене јањичаре који су спремни били да се такође у Београдски Пашалук враћају, он објави да се у тај пашалук јањичари више враћати не могу, ма да се по последицама види како та мера није потпуно извршена. Прота М. Ненадовић бележи како су кнезови из Београдског Пашалука „извадили хатишериф да у Београдском Па„шалуку не буде читлук-сајбијâ ни агâ (го„сподара)[2] нити њихових десетака *него да „се даје само спахијско и царско*“.[3] Исти ха-

[1] Гласник XX, 60.

[2] То би били прави власници земље насупрот спахијама који су, као коњици војници, имали само уживање одређених дажбина. Хатишериф би тај, по томе, значио да је њиме земља остављена у власништво самим државоцима — Србима.

[3] Мемоари, стр. 19. На стр. 44—45 помиње се опет хатишериф с тим да је у њему била уписана цифра пореза и да-

тишериф од 1793 помиње се и у захтевима српским од 1804 године, нарочито по цифри данка и по праву обнављања цркава и манастира које је у њему било записано. Очевидно је да је било издато некакво засебно, по хришћане повољније уређење Београдскога Пашалука, нама сад у појединостима непознато. И доиста под управом Абу-Бећир-паше (1792—1794) и нарочито под управом Хаџи-Мустафа-паше (1795—1801) уведе се у Београдском Пашалуку нови потпуно автономни ред под српским кнежинским старешинама, нека врста нове кнежинске автономије, под врховном турском влашћу. Ради одбране од јањичарских напада, који су се редовно понављали, установила се, касније, под Хаџи-Мустафа-пашом, још и права народна војска, у којој су Срби били старешине.

При свем том није се мислило да је што постигао руско-аустријски рат од 1787—1792, јер су то све биле голе ситнице према ономе што се ратом постићи намеравало. Аустрија није била рада да уздиже автономни дух међу Србима, и ово се чинило тек да се боље осигура ред на граници и да се Аустрија откупи од својих ранијих обећања, када су јој српски устаници требали. Али ма да су Аустријанци изашли празних руку из тога рата и ма да је Турска прошла са свим јев-

је био на чувању у београдскога митрополита. У исписима М. М. Вукићевића из петроградске архиве Министарства Иностраних Дела има писмо српских старешина од 3 маја 1804, писано из Остружнице, руском посланику у Цариграду, где се помиње харач по ферману изданом 1793 године.

тино, — сами Турци узму озбиљно опасност из које су их у тај мах европски заплети случајно избавили.

У свих бољих људи у Турској завлада уверење да ће царство пропасти, ако се не укине јањичарска војска и ако се местоње не установи редовна, учена и дисциплинована војска по тадашњем европском начину. Султан Селим III (1789—1808) стави се на чело тога покрета још 1792, чим је рат с Русијом и Аустријом престао. Уза њ пристану најбољи људи царства. Још од времена последњег руског рата у том су правцу упућивали Турке и савети из Берлина, где се одржање Турске, због Аустрије и Русије, желело свима силама. Велики везир Коџа-Јусуф-паша, искрени поборник реформе, био је султану на руци. И у првој половини 1793 излазе већ поједине султанске наредбе о реформи војске, *низами-џедид* или *нови ред*. Исти се одмах почне остваривати, и њега ради се установе и нове дажбине. У исти мах се дигне и опозиција. Све живо скочи на тај нови ред и прозове га *ђаур-талими* — невернички ексерцир. И јањичарима се нареди да уче ексерцир, и они, огледавши донекле, не пристану.

Покрет, започет у Цариграду против војне реформе, рашири се брзо у унутрашњост, и нарочито нађе одзива у пашалуцима Београдском и Видинском, као пашалуцима граничним, који су тога ради што су на граници претендовали на већа права у државини

земље. Тим су дошли у сукоб и са спахијама (коњичком војском), који нису радо гледали те нове тражбине, осећајући да им извор прихода̂ слаби. Алај-бег и мула у Београду уморени су 30-ог јула 1793 димом и смрадом у Небојши кули, а на пашу се нападало. Али је све то одбијено.[1] С већим успехом се отвори отпор у Видину, где се на чело покрету стави човек даровит, умешан и срећан, Осман Пасван-оглу. Око Божића 1794 он заузме Видин град, огласи се као отворени противник реформе, истера султанске људе из Видина, оправи град и спреми се на одбрану, говорећи, наравно, да буна његова није против султана него против његових саветника. Тога ради се 1795 отвори око Видина, против Пасван-огла, читав рат, у коме Пасван-оглу одржи превагу над свима султанским војводама. Порти није остало ништа друго до да се наравнава с њиме. У Београду је, такође, следбеник Ебу-Бећир-паше Шашит-паша на ново покушао да у пашалуку васпостави јањичарски ред, али га је Порта одмах збацила, поставивши на његово место (у јесен 1795) Хаџи-Мустафа-пашу, одсудног противника јањичара̂ а пријатеља реформе. Пасван-оглу се одмах спремио да нападне Београдски Пашалук и да збаци Хаџи-Мустафа-пашу и васпостави у Београдском Пашалуку јањичаре. У томе је времену Хаџи-Мустафа-паша организовао српску народну војску. Зими

[1] Љ. Стојановић, Записи, II, 291.

1797—1798 године Пасван-оглове војске ударе на Београдски Пашалук (ударивши с већим планом и на друге крајеве), али успети не могну. Тада се српска народна војска добро покаже у одбрани пашалука, али до крајности раздражи турске фанатике против српских автономних права, ма да су била веома малена. Године 1798 удари на Пасван-огла и на Видин силна султанова војска. У њој су биле и чете из Београдског Пашалука и из Босне. Али успеха није било, и у јесен 1798 београдска и босанска војска вратише се кућама.

У то време се отворио и рат с Француском (1798—1801) изненадним и једва појмљивим упадом Бонапартиним у Египат, који је Порту веома збунио и узнемирио. Међу осталим мерама које је изазвао овај заплет с Француском било је попуштање наспрам Пасван-огла и наспрам незадовољника јањичарских. Порта изда ферман како је муфтија, по закону, нашао за право и како султан допушта јањичарима да се могу слободно вратити на своју очевину у Београдском Пашалуку. Хаџи-Мустафа-паша се уздао да ће ипак одржати ред, и то му пође за руком у пролеће 1800, кад у Шапцу јањичари самовољно убију кнеза Ранка Лазаревића из Свилеухе. Али при крају 1801 јањичари дигну у Београду буну на Хаџи-Мустафа-пашу, затворе га у град, и најпосле 15 децембра 1801 убију, за тим поубијају по Београду још више Турака које су сматрали за

пријатеље реда и противнике самовољства и насиља, а по том пашалук разделе међу собом на четири дахије, установивши у њему јањичарски и насилнички ред, какав управо није био никада. Пошто с главним вођем ове опозиције, видинским Пасван-оглом, није могла ништа да учини, Порта прими објашњења каква су јој форме ради дана од јањичарских бунтовника у Београду, постави (истом да се форма испуни) на место убијеног Хаџи-Мустафа-паше за везира Ага-Хасан-пашу, пусту сенку, старца без воље, који је раније био јањичарски старешина, а јањичарским дахијама остави да чине што су започели, рачунајући, као што је у таким приликама обичај на Порти, да ће други пут, згоднијом приликом, мир и ред васпоставити и злочинце казнити.

Тако Порта у Београдском Пашалуку напусти самовољи насилничкој без икакве одбране не само Србе него и Турке спахије и многе поштене људе који су били за ред и законитост. Насиљима дахијским одмах су с почетка подлегли и изван Београда многи добри Турци у пашалуку. Србима је груба насилничка дахијска управа у пашалуку вратила се након пуних 12—13 година реда и полу-автономије (почињући од 1788, кад је власт аустријска турску заступила).

Ни једни ни други нису били вољни нимало расположени да драговољно трпе отмичарско насиље.

Још 1802 спахије покушају да буном узбију дахије и да поврате закониту султанску власт. Један им покушај у Пожаревцу буде у крви угушен. Они наставе своје спреме за устанак против дахија̂, придобијајући људе и спремајући муницију, и стану преко својих људи на Порти радити против незаконитог стања у Београдском Пашалуку.

У јесен године 1803 Хаџи-Мустафа-пашини пријатељи отворе веома живу агитацију да на устанак спреме Србе из пашалука. Нарочиту су радњу били развили преко Алексе Ненадовића у Ваљевском Округу и преко Карађорђа у Шумадији. Дахије су осећале сву ту радњу још пред јесен 1803. Али кад око Божића 1803 сазнаду да се озбиљнија преписка води између Хаџи-Мустафа-пашиних пријатеља и српских старешина и да се све руководи из суседних крајева Аустрије, дахије, страхујући може бити највише да се буна против њих не извргне у аустријску окупацију или освојење, смисле план да побију све знатније Србе, у намери да тиме хришћане у пашалуку обезглаве и поплаше и таквим начином устанак онемогуће.[1] Овај паклени насилнички план дахије

[1] Маја 3-ег 1804 српске су старешине писале из Остружнице рускоме посланику у Цариграду: како су се дахије поврх свега зла договориле биле да побију све кнезове, кметове и старешине и осим њих све мушкарце старије од пет година, и како су у један дан — месеца јануара — побили на 150 кнезова и других одличних људи. Како се народ спасавао бегством у гору и у шуму, много га је изгинуло и од зла времена. М. М. Вукићевића Исписи из петроградске архиве.

стану извршивати последње јануарске недеље 1804. Дахија Мехмед-Ага Фочић 23 јануара 1804 погуби у Ваљеву Алексу Ненадовића и Илију Бирчанина (за које се мислило да би постали вођи устанка), окривљујући их да су радили да у Турско Царство доведу Аустријанце и буну против својих господара да дигну. Истих дана дахијски људи исеку по пашалуку још гомилу поглавитих људи, где су кога дохватити могли, али у исти мах узбуне цео народ. Многи им знатни људи измакну и одметну се отворено против њих.

Такав случај био је с Карађорђем Петровићем из Тополе, на којега су били пошли да га убију у његовој кући у Тополи, последњих дана јануара 1804. Карађорђе и Станоје Главаш с осталим пријатељима из Шумадије, поглавито из Јасенице, шумадијског средишта, ставе се на чело правом устанку српском, без обзира на раније спремани посао с Хаџи-Мустафа-пашиним Турцима.

Та два човека, Карађорђе и Станоје Главаш, истакли су се самим приликама као представници и вођи народнога оружаног отпора.

Не припадајући ни кнезовима, ни богаташима, ни свештенству, Карађорђе је био као сточни трговац и домаћин у тесној вези с њима свима по самом патријархалном начину ондашњега сеоскога живота. Као стари војник и човек веома енергичан и одлучан, по томе нарочито познат у народу, Кара-

ђорђе је својом одлуком, својом личношћу и положајем представљао средњи, енергични и многобројни, лако покретљиви сеоски сталеж српскога народа, ону масу која више није могла подносити, „сиротињу рају“ Вишњићеве песме. Како није био ни међу кнезовима ни међу богаташима, као што рекосмо, нити су какви год лични интереси имали да га склањају на миролубиву политику, Карађорђу се, по његовим војничким навикама, лакше но икоме другом било одлучити да поведе напред све који више нису хтели да трпе и да подносе. А тако је у тај мах осећао цео народ. Станоје Главаш, чувен хајдучки харамбаша, познат на све стране по Шумадији, оличавао је хајдуке, које је народна невоља тада у први ред истицала. С тога се, по тим особинама, с пристанком и најмиролубивијих људи, првих дана фебруара 1804 истакну у први ред та два човека, објавивши, с пиштољем у руци, прави отворен чисто српски устанак против Турака, пуштајући о њему глас на све стране и делом и порукама.

Пошто је сва земља насиљем већ била до крајње мере и огорчена и раздражена — устанак се заиста одмах распламти скоро у свима крајевима Београдског Пашалука. Око 14—21 фебруара 1804 збор шумадијских четовођа и одличнијих људи у Орашцу (на граници Београдскога и Крагујевачкога Округа) изберe устанку за врховног вођа — Карађорђа Петровића из Тополе.

Кад се, дакле, све једно на друго узме, јасно ће се видети како српски устанак 1804 није постао нити због опадања Турског Царства, нити због руско-аустријског рата 1788—91, него због турске међусобне распре и из последица целокупног ондашњег положаја и грозничавог расположења целе Европе, које је допирало и до Балканског Полуострва.

Очевидно је како устанак српски не би имао прилике да плане, да суревњивост европских сила спрам евентуалних добитака Аустрије и Русије и Француска Револуција својом са свим новом политичком струјом нису нагнале Аустрију и Русију да напусте освајања и да се с Турском измире. Осим тога српски устанак не би имао повода да букне, да се у Србији могло одржати стање кнежинске автономије и искључења јањичарског реда из ње, које се основало 1792 с повратком турске власти у Београдском Пашалуку.

Реформа у Турској, започета 1793; отпор који су јој подигли јањичари; енергично истицање и буна видинскога наметника паше Пасван-огла против султана — узроци су што се у целој Турској заталасао реформни и антиреформни покрет у војсци, који се сукобљавао с целим традиционалним средње-вековним поретком у царству. И док се тај покрет ломио у Цариграду и по областима, делећи и старо и младо на две стране, на страну царску или реформну и на страну јањичарску или бунтовничку, Пасван-оглу је

јунаштвом и својом политичком вештином постизавао успехе чудновате, покушавајући непрестано да у свој покрет увуче и Београдски Пашалук. Султан и Порта дуго су се бранили од ове напасти; чинили су што су год могли, да не упусте погранични с Аустријом Београдски Пашалук самовољним и насилничким пријатељима старо-турске Пасван-оглове странке. Наполеонов изненадни упад у Египат од године 1798 нагнао је Порту да Пасван-оглу 1799 попусти и да тргне натраг дотле тврдо држану забрану Београдског Пашалука јањичарима.

Из свих ових узрока заједно начинило се у Београдском Пашалуку стање скроз противно хришћанским повластицама од године 1792—3. Отпор томе насилном повраћању старога турског самовољног реда изазвао је у почетку 1804 пламен општега устанка и отворио огорчену борбу међу Србима и јањичарима у првом реду.

Може бити да би све то окренуло другим путем, да је Аустрија Свиштовским Миром уговорила за Београдски Пашалук — Србију — автономију као у Влашкој, о чем је троношки архимандрит Стеван Јовановић толико настојавао. Нећемо ни да се упуштамо у нагађања зашто се то није учинило; — али је веома поучно како половне мере, предузете као у накнаду за оно што се тада није учинило, нису могле излечити зло којему су намењиване, и како се автономија српска

у Београдском Пашалуку ипак образовала и сазрела, и то путем од Аустрије независним, и против воље њене. Тако су донели даљи догађаји и чудновата игра европске политике међу 1807—1812 годином.

II

Успевање српског устанка. Бећир-пашино мирење и Гушанац-Алија. Посредовање влашких кнезова. Идеја ослобођења.

Као основица устанка утврдила се одмах у почетку међу српским устаницима *борба против султанових одметника*. Формулисала се и девиза за васпостављење отмичарски погажених полу-автономних и личних права и за обезбеђење њихово од сваке насилне и самовољне промене.

Ма да су насилним дахијским нападом Хаџи-Мустафа-пашини пријатељи или — како се онда у краће звало — султански, царски или добри Турци изгубили вођење устанка, које су ради били да задрже, опет они остану у пријатељству са Србима, јер су налазили да нови програм српски такође одговара султановим мислима. С тога су они знатно потпомагали устанак у Цариграду, у околних паша, па чак и личним учешћем у четама, соколећи тиме народ да радије пристаје за четовођама.

И заиста, борба се развијала међу дахијама и четовођама српским као некакав двобој, без икаквога учешћа и службенога

мешања нити од стране Порте нити од стране околних паша. Хаџи-Мустафа-пашини пријатељи чинили су и на Порти кораке у корист устаника, како лично од своје стране, тако и од стране устаника̂ као неки њихови пуномоћници. Вук Ст. Караџић приповеда како су такве кораке на Порти чинили: Хасан-бег, бивши за Хаџи-Мустафа-паше тевтер-ћехаја у Србији; Вели-ефендија, бивши ћехаја-бег, и Ибрахим-бег Видајић из Зворника, узевши у своје друштво, као од стране Срба, старовлашкога кнеза Јована Рашковића.

Много знатнији су од тога кораци ваљевских устаника, поименце проте Матије Ненадовића, да се изради помоћ Аустријскога Двора. У почетку марта 1804 прота се од стране устаника за помоћ и посредовање обратио преко граничарске Војне Команде и преко карловачког српског митрополита Стефана Стратимировића. Услед тих корака аустријска власт из Беча нареди ђенералу барону Ценејну, славонско-сремском граничарском команданту, да позове и српске устаничке старешине и београдске турске поглаваре и вође, те да покуша да их измири. Ђенерал Ценејн изврши то 28 априла 1804, позвавши у Земун и једне и друге. Покушај је остао бесплодан, јер Турци нису хтели да приме српске захтеве којима се дахијска владавина нарочито имала уништити и казнама жигосати. Тога ради обе стране учине кораке у Цариграду. Дахије и њихова странка пошљу у Цариград на Порту пређашњег му-

хасила Сулејман-агу и везирова ћехаја-бега Ибрахим-бега, да на Порти објасне шта се ради у Београдском Пашалуку. Чувши за то Срби, одлуче и они у Остружници да предузму такође кораке у Цариграду. Једно је било писмо митрополита Леонтија цариградском патријарху од стране целога народа, да молбу народну глава цркве достави султану. Истога тога дана старешине су се обратиле другом молбом (3 маја 1804) руском посланику у Цариграду, да им такође помогне. Руски посланик је ту молбу послао министарству у Петроград.[1] Не знамо за сад шта је у тај мах чинио Двор Руски, али је Аустријски Двор заиста издао налог своме посланику у Цариграду да се за Србе заузме у смислу поправке њихова стања. Пошто су оба та двора била још од 1780 у савезу, у лето су 1804 измењане мисли међу кабинетима бечким и петроградским о српском устанку у Београдском Пашалуку.

Устанак је, међу тим, ишао напред. Марта 6 (на Беле Покладе) Срби узму Рудник и Ваљево и очисте готово сва села и већи део паланака у пашалуку, северно од Мораве. Одмах за тим почне се опсада Шапца (11-ог марта), Београда, Смедерева и Пожаревца. Око половине априла сврши се са Шапцем и с Јагодином, и војска се са тих места стане прибирати к Београду. У мају се и с почетком јуна сврши и с Пожаревцем и са Сме-

[1] М. М. Вукићевић, Исписи из петроградских архива.

деревом, и сва се устаничка војска прибере к Београду, на коме почне редовна опсада, колико се могло без топова (јер су у Срба тада била само два мала топа). Има траг да је Карађорђе нешто позније био уговорио с Гушанац-Алијиним крџалијама да заједнички ударе на дахије у Београду и да од њих Београд очисте. Карађорђе је тражио новаца да се за тај план снабде муницијом. Али изасланик Портин пресече тај посао већ у извршењу, јер су Карађорђе и Гушанац један другом и таоце били дали.[1]

У тај мах, јуна 1804, објави се и српским устаницима и Турцима јањичарима у Београду да од боја престану. Султан је, услед свију обавештења која су се дотле била прикупила на Порти о заплету у Београдском Пашалуку, био одредио босанског везира Бећир-пашу (као што се у једној земунској записци помиње, онога истог који је 1792 извршио искључење јањичара и увођење полуавтономних реформа у Београдском Пашалуку), наложивши му да те нереде утиша. Упутства, дата Бећир-паши том приликом, нама су данас непозната. Задовољни срећним ратовањем и држећи готово цео пашалук под својом потпуном влашћу, Срби се овоме нису много обрадовали — али опет зато учине све што је искао турски ред, дочекају Бећирпашу како треба, и стану се показивати како су вољни да његове наредбе послушају.

[1] М. М. Вукићевић, *Исписи из петроградских архива.*

Око 20-га јула Бећир-паша стигне на Беле Воде код Жаркова позади српске опсадне линије око Београда. Дахије одмах утеку из Београда низ Дунав. Горе поменути Карађорђев договор с Гушанцем њима је такође био познат. Али Бећир-паша нареди те Срби у Адакалу дахије стигну и потуку. То је извршено 25 јула 1804 у вече. Бећир-паша по том уђе у град Београд. Место Ага-Хасан-паше, који је за дахија̂ био сенка од везира, постави се нови везир, у лицу пређашњег мухасила (највишег чиновника финансијског у вилајету) Сулејман-паше (кога су дахије после земунских преговора биле послале у Цариград), а Бећир-паша се стане мирити са Србима на основици оних истих полу-автономних реформа које је сам био увео у Београдском Пашалуку, пошто су 1792 изашли из њега Аустријанци. Пред Бећир-пашом су била тада два задатка, — *један:* да погубљењем дахија замаже очи српским старешинама и да гледа да се Београдски Пашалук врати у ред који је био од 1792—1801, нарочито под везиром Хаџи-Мустафа-пашом, у коме су Срби били веома задовољни, а Турци су опет све имали у својим рукама, и *други:* да упуштену државну власт у самом Београду међу Турцима опет узме у султанске руке. Видећемо како му ни једно ни друго није пошло за руком.

Не одмичући се од старих обичаја турских државника, Бећир-паша почне одмах обећавати да ће израдити у Цариграду све

што Срби желе (осим странога јемства за реформе које су Срби такође веома живо тражили), а међу тим стане одмах повраћати стари ред, уздајући се да најлак, тим путем, послове уведе у њихов пређашњи колосек. Опсадна линија око Београда распусти се, и у Београд се стане ићи као и пређе, као да би мир био потпуно повраћен. Како Бећир-паши, као цареву изасланику, тако и београдском везиру и Гушанцу-Алији, као војничком заповеднику, Срби стану опет давати у природи и у новцу што им је припадало као султанским чиновницима. Турци опет изашљу муселиме у све нахије, да заједно са Србима суде. Спахије стану опет излазити у своје земље и почну купити уобичајене десетке. Срби изберу двадесет нових кнезова који ће у народу порез купити, и Бећир-паша их прими и (по турском реду, у име потврде) кафтанима огрне. И међу српским старешинама и свуд у околини мислило се да се после погубљења дахија Србија умирује. Влашки кнез К. Ипсиланти, који се с патриотичне грчке тачке јако интересовао за ослобођење хришћана, и патријарх из Цариграда послали су своје изасланике, да Србима честитају успех. Остала су ипак неизвршена два захтева српска: један о јемству аустријском (или друге које силе) да ће се та права заиста држати, за који Бећир-паша није хтео да чује, и други о постављењу једног врховног српског кнеза, који би међу везиром у Београду и среским или окружним кнезовима

посредником био и у ком би се оличавала аутономија и јединство целе области.

У Београду пак Беһир-паша не могне сачувати ни углед ни слободу пред Гушанац-Алијом, заповедником крџалија, који је повукао за собом све Турке и пред којим су ишчезли и султански изасланик и београдски везир. Имајући силу у рукама, Гушанац-Алија тражаше неисплаћене му награде, о којима се с дахијама био погодио, и Беһир-пашу не пушташе из руку, докле му се дуг не исплати.

Тако неред и непослушност међу Турцима у граду београдском, који им је у пашалуку био постао последње уточиште, помагаше на ново Србима да се ни они потпуно не умире и да власт над земљом и народом, стечену с оружјем у руци, ни по што не упуштају. Ферман или хатишериф, за који Беһир-паша говораше да га очекује из Цариграда, не долажаше никако, и нико̓ не знађаше шта је управо Беһир-паша јављао или предлагао Порти у Цариграду. Беһир-паша сам 16 октобра отпутује натраг у Босну с малом пратњом, пошто су га Срби готово откупили од Гушанца. На скоро по том, 21 октобра 1804, оставио је Београд и пређашњи везир Ага-Хасан-паша. Остали су, дакле, у Београду Гушанац, који се сам сад начинио оно што су пређе биле дахије, и Сулејман-паша, који је услед тога у свему и свачему заступио Ага-Хасан-пашу. Нити фермана из Цариграда, нити старешина̂ у Београду који би ѓа поштовали и извршили. Према томе и

Срби стану добро чувати оно што им се у рукама затекло.

Српска се основица са свим измени успесима, током борбе, немоћу турском да ново стање ствари уведу у живот, општим нередом у Турском Царству и утицајем других политичких идеја.

Из покрета који је изазван изненадно, простим очајањем, у намери да се само живот и лични опстанак спасу, кад је срећним током борбе испало да је од 13 округа пашалука 10 било осим Београда са свим чисто од Турака, развије се само собом помишљање на право ослобођење и на васпостављање старе државе српске. Свештеници и остали школовани људи, који се почеше купити под новоподигнутим заставама, први почеше мислити на те узвишеније народне жеље. Јањичари ишчезаваху, а место њих се истицаше турска сила и турски општи неред цели целцати, онаки како их је била створила мутна прошлост, пуна насиља и самовоље. Књижевни и школовани људи стадоше мислити на Русију, тако сродну по језику и по вери, и на начине како да се за ослобођење српско њена помоћ потражи. На то се помишљало још јула 1804 у опсадноме стану око Београда. М. М. Вукићевић је нашао у петроградској архиви молбу цару руском, коју су српске старешине потписале 15-ог јула 1804 у логору код Топчидера, где моле за помоћ код султана, да би се само васпоставио ред, и где говоре да им султан обриче опроштење

девет година пореза, а они би ради били само да буду мирни од султанових одметника. Из тога се види колико се држало међу Србима на страно јемство и колико су дубоко неповерење имали и у најповољнија турска обећања. С тога, кад Бећир-паша оштро одбије тражено инострано јемство Аустрије за нову погодбу међу Портом и Србима из Београдског Пашалука и пошто и Аустрија са своје стране, желећи да спрам Турске остане коректна до краја, одбије свако непосредно учешће у овим српско-турским преговорима[1] — Срби упуте у Русију 1 септембра 1804 депутацију, у којој су били прота М. Ненадовић, Јов. Протић (из Пожаревца), Петар Новаковић Чардаклија (из Призренско-Охридскога краја), бивши аустријски официр, ожењен Рускињом. И у које је време Бећир-паша полазио из Београда натраг у Босну, готово усамљен, у то је време и ова депутација била већ приспела у Петроград.

На Порти су се једнако ломили шта да раде с Београдским Пашалуком и са српским устанком у њему. Ма да су једно време били расположени да, по саветима Бећир-пашиним, потврде што је он налазио да би требало учинити Србима у том пашалуку, на послетку надвлада мишљење да се још причека, пошто су се бојали нових захтева у том правцу из других хришћанских области. Најновији из-

[1] У том су смислу српски изасланици 3 новембра 1804 изјаснили се кнезу А. Чарториском, министру иностраних дела у Петрограду. Исписи М. М. Вукићевића из петроградских архива.

вештаји које је Порта 1804 добијала о стању ствари у Београдском Пашалуку нису били веома утешни. На Порти се осећало да је покрет у Београдском Пашалуку само букнуо против дахија, али да се он веома брзо искренуо против турске владавине у опште, и да је то његова права тежња. Захтеви иностранога јемства и врховнога кнеза у томе су Порту само утврђивали. С тога се у јесен 1804 одлучи на Порти да се кнезови влашки и молдавски К. Ипсиланти и Мурузи позову да преко својих људи утишају побуњене Србе и на миран их живот склоне. Уздање Портино у те људе није било са свим оправдано. К. Ипсиланти није желео да се устанак у Србији смири, него да изазове нову руско-турску војну и да послужи поводом или примером и к ослобођењу Грчке, ономе баш од чега се на Порти највише страховало. Кнез Мурузи је више рад био да Порти савесно послужи. Али га је К. Ипсиланти одлагањем и развлачењем (зими 1804—1805) вештачки изиграо, тако да су њихови изасланици са својим опоменама по молбама Портиним стигли у Београд у априлу 1805, читава три месеца после повратка горе поменуте српске депутације из Русије, онда баш кад су се српске старешине, по саветима петроградским, договарале како да пошљу депутацију у Цариград и како да тамо траже права још већа од оних што су 1804 тражена од Порте и од Беђир-паше. К. Ипсилантијево и Мурузијево посредовање у корист Порте остало је,

дакле, гола форма. К. Ипсиланти је то и хтео, да би му само код Порте права клетва била. У добрим везама с руским министарством, желећи сам заплете и нов рат, а о свему добро извештен, он је знао куда су се упутиле ствари. И тај њихов правац био је са свим погодан даљим његовим рачунима.

III

Српска депутација у Петрограду и по том у Цариграду. Хафис-пашина и по том Ибрахим-паше Бушатлије мисија за угушење устанка у Београдском Пашалуку. Ичкови преговори. Заузеће Београда и предаја Шапца.

Видели смо у претходном чланку како су српски послови у Београдском Пашалуку ушли у зиму 1804 у стању потпуно нерасправљеном, пошто је и Беһир-паша отпутовао у Босну. И Срби и Турци (без разлике) остали су с оним што се коме затекло у рукама.

Међу тим је српска депутација с крајем новембра стигла у Петроград. Руско је министарство имало ранијих извештаја о устанку и из Беча, у саопштењима аустријског министарства, и из Цариграда, и из раније посланих представака српских устаника. Раније српске представке биле су, више или мање, молбе за посредовање и за помоћ у опште. Представка српских изасланика у Петрограду већ је имала опширнији и одређенији значај. Обраћајући се 3-ег новембра 1804 министру иностраних дела, кнезу А. Чарториском, српски су изасланици тражили

помоћи у муницији и у војсци, у искусним војним људима и у новцу. Изасланици су у свом акту, поднесеном поменутог дана, представљали руском министру да би се с таком помоћу од Русије дело српског ослобођења свршило много брже но што се очекује, и за тренутак би турски јарам стресле све турске области у којима Срби живе. Иначе се признаје султаново врховно право на умерен данак. Руководећи се поносом што су они својом властитом снагом, без ичије помоћи, савладали дахије, Срби нуде да у њихове дужности султану, осим плаћања данка, уђе још и нова дужност: да свагда војују на султанове одметнике, где би год то затребало. Идеја иностране гарантије за оно што би они погодбом од Турака задобили, једнако их је тиштала, и пошто им се Аустрија на таке молбе и понуде није ничим одазвала, српски изасланици моле Русију, као сродну по вери и по језику, да поради те да се у Србији установи самостална српска управа на прилику оне на Јонским Острвима, под непосредном руском заштитом, и моле да се што пре пошље у Србију руски консул, који би имао да послужи као посредник и јемац мира међу Србима и међу „добрим“ Турцима.

Тим је први пут са свим јасно и искрено, министру православнога цара, исказан програм српских устаника. Русија се у тај мах није налазила у положају да би могла употребити своју снагу за остварење помену-

тога програма, али је програм у главноме примила с отвореном симпатијом. Кнез А. Чарториски, тадашњи министар иностраних дела у цара Александра I, предложио је цару: да се српски устанак у неколико помогне новцем, како би истрајао докле Порта не пристане да у Србији ред васпостави задовољењем народних захтева; да се руски посланик у Цариграду извести, те да и сам на Порти ради у томе правцу. Још је министар предложио цару да се двојица депутата врате у Србију, те да однесу народу извештај како је на Порти наређено посредовање руског посланика и како они треба до даље наредбе из Петрограда да остану под оружјем, утврђујући се колико могу, али да на Порту пошљу преко депутације или иначе молбу, у којој би се нагласило како они желе и даље остати верни султану и како ће данак исправно плаћати, али да моле за право да се могу управљати својим властитим чиновницима и да се из њихове земље изведу сви турски војници. Они би се, међу тим, обавезали не само да сами свој крај бране од бунтовника, него би вољни били да то чине и у околним областима где би год затребало, примајући дужност да на случај рата држе спремних до 5000 војника, који би са својим вођама ишли на војну по заповести Портиној, куд би се год наредило, осим на једноверну Русију. Додавало се да се за уговор у таквом смислу, ако би на њ

Порта пристала, изради и јемство Русије и Аустрије.[1]

Тако је о Србији предлагано цару Александру I с крајем новембра 1804. Пошто је 28 новембра 1804 издата министарству финансија наредба да за ове послове и за потребу српских изасланика стави на расположење 3000 дуката, види се да је цар Александар у целини примио предлог кнеза А. Чарториског. Од српских изасланика кренули су се натраг у Србију, по горе наведеној наредби, 14 декембра 1804, прота М. Ненадовић и Јован Протић; П. Н. Чардаклија је с Божом Грујовићем остао још неко време у Петрограду, па је отишао у Букурешт, да онде чека изасланике за Цариград, а Божа се тим путем вратио у Србију.

Докле је оваким начином српски посао у Петрограду учинио огроман корак напред, на дому је, као што смо горе већ назначили, све остало по старом. Али већ то што се с турске стране ништа није чинило — изазивало је промене и на једној и на другој страни, које су после служиле само као помоћ ономе што се из Петрограда смишљало и поручивало.

По своме старом обичају, Турци се нимало нису користили временом. Њихово колебање да Србима првашње умерене захтеве признаду, као што су пред јесен 1804 у изглед стављали, у толико је мање било

[1] М. М. Вукићевић, Исписи из петроградских архива.

оправдано, у колико се у Београду живље показала њихова немоћ да међу самим Турцима васпоставе ред и да наредбама централне власти прибаве потпуну послушност и тврђу бар међу својим најближим људима. Узалуд су Турци желели да у Београдском Пашалуку поврате стари ред и да хришћане оклевањем и лепим начином потчине, кад су хришћани видели и њихову неискреност, сувише провидну, и њихову слабост и рђаву вољу да што чине против необузданих фанатика своје вере. Срби су добро видели да се старинско самовољно и пусто турковање ипак више цени у срцима Турака, и оних што су тобоже одани правди и умерености, него признање каквих било права хришћанима, јер им је то до краја било и неповољно и одвратно.

Срби су, међу тим, као организована целина снажили се већ тим што су толико време држали десет округа Београдскога Пашалука у потпуној својој власти, и што је временом, из дана у дан, расло њихово самопоуздање. После одласка Беђир-пашина, стварни господар Београда, Гушанац-Алија, крџалијски старешина, побрати се и измења поклоне с Карађорђем, с Јаковом Ненадовићем и с Јанком Катићем, и тако се и међу њима начини неко примирје, које је трајало све до у лето 1805, готово до сукоба с Хафис-пашом. Давнашња жеља српска да им се у сеоски живот Турци не мешају беше постала дело. Како за градове они ни

онако нису марили, јер су готово све старешине били сељаци, а у градовима су махом становали Турци, — српске су тадашње жеље биле извршене у оном што су у рукама имали. И у толико им се теже то из руку испуштало, што им је слађе било. На ту основицу лако је било прионути жељама и идејама школованих људи о васпостављању државе и слободе српске. Нешколоване старешине знале су то такође из народних традиција и песама и осећајући по инстинкту да њихову послу нешто недостаје, лако су пристајали на сваку нову мисао, која би тражила да се продужи и утврди што они беху тако срећно започели и што им се тако било осладило. Сласт пуне независне власти над земљом и народом и понос да се то стекло оружаном руком вршили су своју привлачну и заносну снагу над овим даровитим синовима патријархалне словенске природе.

Спремајући се у пролеће 1805 да по саветима из Петрограда пошљу у Цариград депутацију, која би тамо, користећи се помоћу и посредовањем рускога посланика, изложила захтеве народне, српске се старешине у априлу састану на скупштини у Пећанима више Остружнице, где су хватани рачуни потраживања српског од Порте за трошкове у борби против султанових одметника дахија и где се већало шта да се преко депутације тражи као захтев народни од Порте и од султана. Нико тада још није мислио да одриче ни султанску врховну власт

ни плаћање султанских дажбина. Прота М. Ненадовић прича како су баш на тој скупштини у Пећанима расправљани харачки и порески рачуни пашалука и како су новци предавани с одбитком трошкова на узбијање дахија и на одбрану од насиља њихова. Пристајали су Срби и на врховну власт султанову и на данак, с јединoм погодбом да с турским чиновницима и службеницима никаква посла немају.

Тако су на тој скупштини 1-ог маја 1805 потписана пуномоћства изасланицима за Цариград: проти Алекси Лазаревићу из Шопића, Стефану Живковићу и П. Н. Чардаклији, који их је очекивао у Букурешту. Истога дана потписана је на истој скупштини велика адреса захвалности цару руском за свеколико добро које је Србији учињено.[1] И изасланици се преко Румуније одмах крену за Цариград.

Сви ти узроци заједно, а нарочито повољан одговор из Русије, којега се значење у тај мах у Србији преувеличавало, учинили су да је са свим сазрела и потпуно се формулисала српска жеља за ослобођење. Срби су тада рачунали готово у тврдо да ће добити тражена права, кад им је заузимање у Цариграду из Петрограда обећано. С тога почну мислити да цео Београдски Пашалук заузму. Узело се као повод што су се у три још неочишћена округа, у Ужичком, По-

[1] М. М. Вукићевић, Исписи из петроградских архива.

жешком и Сокоском, били нагомилали јањичари из суседних ослобођених округа. Њихова се претња и јеткост показивала овде онде на југозападним границама ослобођених округа. С тога српске старешине, пославши изасланике у Цариград и захвалну адресу цару руском, смисле да и те округе очисте, те да цео пашалук, осим Београда, саставе под српску народну власт. Негде око тога времена без сумње се прекинула и она турска управа, која се, по земунским извештајима, после смрти дахија била васпоставила у Србији по варошима и по паланкама.

А последица је свих тих корака, који ни Турцима нису остали сакривени, била што је и Порта, у пролеће 1805, почела већ да српски устанак у Београдском Пашалуку цени много оштрије но прошле године. На Порти се брзо опазило да се српски устаници не боре ни против султанских одметника ни против насилника толико колико против турске власти у опште. Највећи доказ за то било је тражење иностраног јемства и шиљање депутације у Петроград. Поред свеколиког кријења Порти је ово последње познато било. А још се не зна којега су времена издане наредбе Хафис-паши у Нишу, да с војском пође у Београдски Пашалук и да у њему ред васпостави. Хафис-паша је био смислио концентричан напад на Србију, из Ниша, из Ужица, из Смедерева, а може бити и из Карановца. Тога ради су Ужице и Смедерево зарана покварили пређе уго-

ворени споразум са Србима, а у Ужице су дошле јањичарске чете. Срби почну у јуну, нападањем на Карановац, који 29 јуна узму. И напад на Ужице сврши се 20-ог јула повољно по Србе. Последица ових војничких дела било је потпуно ослобођење Ужичког, Пожешког и Сокоског Округа. Тако је тада, јула 1805, у српску власт дошао цео Београдски Пашалук.

Пошто се очекивао и главни напад од Ниша, преко-моравска војска, под командом Миленка Стојковића и Петра Добрњца, утврди се на Иванковцу, на десној страни Мораве, недалеко од Ћуприје. Карађорђе се смести с већом војском на Гиљу код Јагодине. Хафис-паша удари с главном силом од Параћина, с намером да устанак смрви и Београдски Пашалук поврати у ред. То су били први војнички кораци саме Порте против устаника, и у њима се видело како је Порта мислила о устанку и зими и у пролеће 1805. Кад 6-ог августа 1805 Хафис-паша удари на Иванковац, Карађорђе пређе Мораву и Хафис-паша се са свим сломи и разбије на Иванковцу и на Параћину 6-ог и 7-ог августа, тако да се одмах повукао натраг к Нишу. У скоро по том Срби се користе неком свађом с Турцима Смедеревцима и у почетку новембра истерају Турке из Смедерева и уселе се у тај град.

Док се тако радило у Србији, изасланици у Цариграду, наравно, нису могли ништа свршити. Они су у министарству у

Петрограду (7-ог декембра 1805) казивали како су имали налог: да у Цариграду траже да се Србима у руке преда цела управа земље (заједно с градовима), тако да се Турци ни у што не мешају; да се из Србије истребе немирни Турци, а трговци и остали мирни Турци да могу и даље у Србији становати; да султан код Аустрије изради да се обуставом давања хране нагнају Турци у Београду и у Шапцу да се такође покоре. За горе поменута права, говорили су изасланици у Петрограду, они су имали налог да данак и повећају с којом хиљадом гроша и да приме обавезу да по султановој заповести Србија војује у Европи против његових бунтовника. Изасланици су саопштили да су у овом смислу молбу за султана предали 1-ога јуна 1805.[1] С других страна знамо да је та молба предусретнута рђаво, јер је само потврдила што су Турци знали с других страна. У оно исто време кад су Срби више Ћуприје разбили Хафис-пашу, знало се у руском посланству да је време да се спасавају српски изасланици, те се они 11-ог августа укрцају на руску лађу и отплове у Одесу, одакле су 13-ог октобра 1805 у Петроград приспели. Они су се одатле вратили у Србију тек у пролеће 1806 године.

Може се мислити какав су утисак гласови о несрећи Хафис-пашиној учинили у

---

[1] М. М. Вукићевић, Исписи из петроградских архива.

Цариграду. Порта одмах нареди румелијском валији Ибрахим-паши од Скадра и босанском везиру да дигну свуколику војску од Румелије и од Босне, па да устанак у Београдском Пашалуку угуше. Тога ради је Турска и од Аустрије моралну помоћ тражила. Заповести о новом војевању издане су одмах у јесен 1805, с тим да се још те зиме стане спремати све што треба, па да се на Београдски Пашалук удари рано с пролећа. Карађорђе је још 30-ог новембра 1805 са старешинама јављао цару Александру како се султан на Србе расрдио и како се против Србије купи безбројна турска војска по Бугарској и по Босни. Турци у градовима у Србији, који су готово сви начинили били као неке привремене уговоре с устаницима да на миру живе, повуку се натраг и покажу да настаје ново стање, по коме су српски устаници у сукобу не више с одметницима и дахијама него с целим Турским Царством. И београдски мир с Гушанцем Алијом, крџалијским заповедником, који је трајао више од године дана, прекине се, а тако и онај са Турцима Шапчанима. Обе стране заузму положај пажње и неповерења. Опсада Смедерева, која је одмах те јесени настала, послужила је згодном приликом за међусобно чешће договарање српских старешина и за гдекоје заједничке кораке.

Договори су узели за предмет и дипломатске и војничке кораке. Уза све јунаштво српске су старешине увек знале да је њи-

хова војничка снага недовољна и да се у њу за све случајеве поуздати не могу. С тога се увек много полагало на помоћ великих држава које су Турској могле законе прописивати. Русија и Аустрија су биле те државе за које се мислило да једине могу помоћи.

Још ваљда испод Смедерева, у јесен 1805, Карађорђе се обраћао за дипломатску помоћ влашком кнезу К. Ипсилантију Овај је 3-ег новембра 1805 извештавао рускога министра иностраних дела, кнеза Чарториског, напомињући му како је упутио Карађорђа да се обрати Италинском, руском посланику у Цариграду. И то је извршено, али је Италински о томе само известио свога министра, тражећи упутства. Мало позније, 30 нов. 1805, српске су се старешине (Карађорђе и прота М. Ненадовић) молили царевима аустријском и руском да помогну Србији. У почетку јануара израђена је на скупштини нова представка (од 12 јануара 1806) о правима, и упућена је царевима по нарочитим изасланицима, који су у половини фебруара 1806 у Бечу саслушани. Услед тога су од стране Русије и Аустрије чињени нарочити кораци у Цариграду. Цар Фрања се и личним писмом обраћао султану. Али ти кораци нису имали успеха. С крајем 1805, после Наполеонових победа на Аустерлицу над Аустријанцима и Русима и после аустријског пожунског уговора о Наполеонову заузимању некадашње млетачке Далмације,

положај се у Цариграду са свим промени. Утицај Француске у толико се већма снажио, што се она према Аустрији и Русији силнија показивала. Турци су се тада још много уздали у тај политички појав.

Много већу вредност од ових дипломатских корака имали су у практици кораци војнички, које су српске војводе смислиле у исто време, и ако су се, може бити, у њих мање уздале.

Тада је смишљен начин одбране, славан и достојан хвале у сваком погледу. Српске старешине одлуче да ради одбране од новог напада који је на њих Порта спремала пођу сами нападу на сусрет што пре и изненада, зими, кад Турци обично не ратују, и да тим уједно рашире своју област, нарочито с источне и јужне стране, откуда су се и имали надати најсилнијем нападу. Тако се истом тада, пред крај 1805, када се Турска спремала да устанак коначно смрви, почело ломити с Београдским Пашалуком и помишљати на ширу српску отаџбину. Изгледа да је Богојављење 1806 било одређено као рок за почетак ове нове акције. И Карађорђе је тада сишао к Београду, а и Бошњаци су почели да крстаре по Мачви и да народ у покорност султану повраћају.

На истоку је излетање српско било пропраћено потпуном срећом. П. Добрњац одмах заузме Параћин, Ражањ и дође под Алексинац, а Младен Миловановић заузме Крушевац и очисти Крушевачки Округ. — Ми-

ленко Стојковић, вештим ноћним препадом, заузме Пореч и крене ка Кладову и к Неготину, не могавши, до душе, заузети та два места, али раширивши ипак српску власт на источну страну Мироча. Чувени Пасваноглу пође с најодабранијом својом војском да покуша срећу с устаницима с јужне стране његове области, како би их у њихову главноме кретању помео. Али Петар Добрњац и Пауљ Матејић из Мељнице дочекају га на некаквим урвинама, северно од Соко-Бање, и разбију тако, да му је војска прсла без трага на све стране. То је било фебруара 1806. Капетан Радич Петровић пошао је к Новом Пазару. С почетка срећна, његова је експедиција обрнула по том несрећно, јер су на Цвети, 25 марта 1806, Турци запалили Студеницу, разбивши пре тога српску војску. Руднички војвода Милан Обреновић био је боље среће, раширивши тада српску област до Вишеграда и до Мокре Горе. Приликом овога похода изабрао је место за Делиград капетан Вуча Жикић, родом из Маврова у Македонији, аустријски официр, који је одмах прешао к браћи својој у Србију.

Ма да је главни напад турски смишљен био с истока, војска босанска живо почне наваљивати још рано у пролеће, заузевши западне крајеве. Један је бој с Бошњацима био 3-ег априла на Чучугама близу Уба. По том се нешто мировало ради руско-аустријске дипломатске акције у Цариграду, али се међу тим живо спремао на Србе главни

напад и из Босне и од Ниша у јулу. И ако су још новембра почели се обраћати за помоћ силама заштитницама, Русији и Аустрији, примивши поруку из Петрограда да опет пошљу депутацију у Цариград, Срби су то и учинили, одредивши за изасланике Петра Ичка, кнеза Милића и Живка Параћинца.

Они су отишли у Цариград одмах и требало је да се користе посредовањем Русије и Аустрије. По писму Карађорђеву од 29 маја 1806 као да је за то и неке наде било. Међу тим је та нада била варљива, и кад је посредовање руско-аустријско одбијено — и П. Ичко се, како изгледа, вратио у Србију пред рат (у јуну) ради нових договора, пошто се тек тада имао почети прави напад на Србију (у почетку јула 1806), онај што се још од прошле зиме спремао. Тада су Карађорђе и Младен Миловановић писали и руском посланику Италинском, да саветима помогне главноме српскоме изасланику П. Ичку. Око половине јула П. Ичко је прошао кроз Букурешт. На руске људе, ни на кнеза влашког К. Ипсилантија, ни на консула Л. Кирика, ни на посланика Италинског у Цариграду, П. Ичко није учинио веома повољан утисак. Чинио им се чак и сумњив.[1] Међу

[1] Др. Мих. Гавриловић, Срп. Књиж. Гласник IX. 109 до 114. Могло би се примити да је Ичко на ново долазио на договор на крају јуна, и по том по други пут, с почетком јула, ишао у Цариград са мекшим погодбама, али мучно да је он тада први пут полазио у Цариград по мисији одређеној му у јануару. Осим Вука, види се с више страна да је Ичко пре јула био у Цариграду. Међу првима је писмо Карађорђево од 29 маја 1806, у Л. Баталаке, Историја стр. 235 штампано. Трандафил Дука

тим утицај је руски у то време у Цариграду све већма слабео, и Србима су у тај мах могли помоћи само Французи. То су и Руси знали, и с тога су били хладнији према мирољубивијим Србима.

Али као год што ни у почетку 1806 није Србима помогла дипломатска акција, тако је било и у јулу 1806. Више је вредило што је акција војничка свуда вршена са срећом, преко сваког очекивања. Још 3-ег априла подринске војводе су разбиле у Тамнави на Чучугама Османа Џору; прота Милутин из Гуче из Драгачева разбије 22 маја сарајевску војску под Орд-агом недалеко од Пожеге[1]; Карађорђе са шумадијским војводама разбије 20-ог јула 1806 Хаџи-бега Сребрничког на Братачићу, западно од Ваљева, а главну босанску војску истога дана узбију на Крњићу и на Месарцима Јанко Катић (плативши и сам главом ту победу) и подринске војводе. Пошто су тако Бошњаци узбијени на целој линији — Карађорђе пође напред к Шапцу, и на Мишару им, 1-ог августа 1806, да̂ главну битку, у којој их разбије тако силно, да су Срби с те стране могли

јасно говори у својој Историји да је Ичко отишао пре рата 1806 у јулу започетога. Прота М. Ненадовић је око половине јуна 1806 босанскоме везиру на Дрини такође говорио како су устаници „султану молбу (мазаре) и три кнеза послали и молили „да им пошље једнога везира и војске, да крџалије из Београда „истерају“ (Мемоари, 195). Изречне белешке која би овако схватање тврдила, истина, за сада нема, али се оно једино логички слаже с везом догађаја и осталим белешкама, а има и своју потврду.

[1] Тај напад помиње Карађорђе у писму од 29 маја 1806.

те године бити већ са свим на миру. Границе се одмах по том поврате по старом.

Не мање је била срећна и борба на Морави око Делиграда. Тада је Делиград заслужио велико име своје. Шест недеља су српски шанчеви одбијали бомбардање и силне нападе многобројне војске румелијског валије Ибрахим-паше, под славном командом Петра Добрњца. У почетку августа Срби под Станојем Главашем изврше врло успешну диверсију на Прокупље. Нешто то, нешто унутрашње недаће у турској војсци, нешто велики Карађорђев успех на Мишару склоне Ибрахим-пашу те одступи позади Алексинца. Срби пођу за њим, и ту се 22—23 августа сукобе с њим на ново, разбију га и узбију коначно к Нишу. С тим се и свршило велико и знаменито војевање 1806 године, са славним и значајним успехом српским. Тиме је управо, оружјем на бојном пољу, постала садашња Србија као целина државна.

Ови догађаји и све веће преоблађивање француског утицаја у Цариграду са свим су променили политички положај. Давнашњи руско-аустријски и нарочито потоњи руско-турски савез (обновљен још у септембру 1805) клонили су се крају. Све је то било последица победе француске над аустријском војском и француске окупације Далмације, уступљене Французима Пожунским Миром на крају 1805. Руси су свима тим догађајима били нарочито потресени. Руска посада у

Крфу запала је свима тим променама у веома незгодан положај.

Још од пролећа 1806 руска се војска почела скупљати на тадашњој руско-турској граници. У Петрограду се од почетка те године почела обраћати већа пажња Србији и Црној Гори, и почело се мислити да се руска флота на Јадранском Мору (која се налазила тамо ради Јонских Острва) са Србима стави у заједницу против француског утврђивања у Далмацији. Руски главни командант с турске границе, ђенерал Михељсон, тражио је непосредне везе с Карађорђем. Устанак српски привлачио је пажњу обе стране, и неуспех турских војвода у летњем војевању 1806 добивао је ванредно значење. Пошто је Наполеон, и после пожунског помирења с дотадашњим руским савезником Аустријом, остао и даље у рату с Русијом и спремао се да Русе нападне из Пољске — требало му је да Турска Русију нападне с југа, те да му помогне. С почетком августа 1806, у Цариград је стигао нови посланик француски, ђенерал Себастијани, са нарочитим задатком да Турску увуче у рат с Русијом. Чим се на томе почело радити у августу 1806 — српско је питање, после сјајних победа у јулу и августу, искочило на први ред. За рат с Русијом побуњена је Србија била Турцима само једна опасност више. Пошто војводе турске нису могле да Србију покоре, неопходно је било мирити се с устаницима. Турски државници се тада

вешто користе присуством Петра Ичка и српских изасланика у Цариграду, за које се до скора мало марило. Преговори се одмах почну, и у скоро, с крајем августа, сврше. Преговарало се на основу српских захтева од 1805 и 1806 (12-ог јануара). Турци приме и српску автономију и установљење врховнога кнеза и плаћање одсеком свију дажбина. Одреде по жељи српској мухасила (врховног финансијског чиновника) и наименују на то место некаквог царинског вишег чиновника Хасан-бега, који је боравио у Нишу и којег су Срби знали као добра човека.[1] По нашим версијама Турци су пристали и да градове уступе на чување Србима заједно с турском регуларном војском. Турске версије пак гласе о томе другојачије. У села Турчин, па ни спахија, по том уговору није смео излазити. Спахијама се имало плаћати одсеком што им је по старинским правима припадало.[2] То су били главни основи. Они су П. Ичку одмах саопштени на писмено, у

---

[1] Тр. Дука, *Ἱστορία*, 76; др. М. Гавриловић, Срп. Књиж. Гласник, IX, стр. 116.

[2] Глас С. К. А. LXVI, стр. 105 по саопштењу српскога савета.

Допуне у Срп. Књиж. Гласнику IX 119 и д. Нов је до сад непознат извод Ичкова пријатеља Тријандафила Дуке. Он бележи: да се Србија (тим ферманом) остављала у свему слободна, с тим да Турци никако не могу становати по паланкама; да се сви доходци од царина и скела и многи други уступају Србима; да Срби за све дају султану данак; да градови, Београд, Шабац и Смедерево, остану слободни (разуме се, и за Турке) и у њима да командује паша. У граду да станује обор-кнез, биран од народа, који ће имати власт да свуда и на сваком месту суди. Само смртну казну неће моћи изрицати. *Ἱστορία τῶν Σλαβενω-*

службеној обавезној форми. Једна је тачка недостајала, као и у преговорима с Бећирпашом, тачка најзначајнија — јемство за сталност и трајање! Порта је, ради тобожњег достојанства, избегавала да у то уђе. На Србима је било да се за то старају, али изгледа да се у тај мах они за то много старали нису.

Чим су се на Порти тако били погодили с П. Ичком, изнесе се предмет пред Диван заједно с предлозима румелијског валије Ибрахим-паше, којему је било поверено умирење Србије. Ибрахим-паша је тражио нову војску и повећање средстава. Диван одлучи да се Србији даду тражене повластице, и на основу тога се напише ферман о томе и упути Ибрахим-паши, румелијском валији у Ниш, да га он, као пуномоћник, објави и изврши.[1] Пошто су те одлуке биле противне жељама и предлозима Ибрахим-пашиним, а он је о тој одлуци раније извештен био, он прими наредбе Портине, обустави ратовање, али се уклони у Битољ под неким незначајним изговором, као да је тамо букнула некаква

Σέρβων. Πέστη, 1807 стр. 75. Штета је што тај извод није опширнији, јер има јачих разлика, које се у нашим версијама не помињу. Исказ Сулејмана Скопљак-паше од јануара 1807 приликом предаје Шапца поклапа се с овом Дукином версијом. Скопљак-паша је казао: „да све скеле и сваколика дација остају раји, а „они да цару дају цареву мирију и улефу (данак), али у камегнитом граду да остане градски турски војвода, диздар, кадија „и онолико Турака Шапчана (домородаца) колико Срби за добре изберу“ (Голубица, V, 287—292).

[1] По турским обичајима главни војни заповедник носи и пуномоћства за уговарање примирја и мира.

буна. Пошто се он уклонио, стигне у Ниш П. Ичко, као главни пуномоћник српски, с царским татарином. Он је носио Портино писмо Ибрахим-паши, којим му се налаже да се управља по ферману, да мир и опроштај, по султанској наредби, објави целој Србији; да Хасан-агу, некадашњег царинара, постави као мухасила (највишег финансијског чиновника) за *векила*, т. ј. заступника царског у извршењу тога посла. Осим тога је П. Ичко носио хрисовуљу (ваљада хати-шериф) од султана српском Савету. Како Ибрахим-паше није било у Нишу, тај је посао наишао на прву сметњу, јер не беше одређеног и опуномоћеног чиновника да извршење нареди. П. Ичко му пише по нарочитом писмоноши у Битољ, замоливши га да одлукама Дивана ову сметњу на пут не ставља. Ибрахим-паша као да је тражио новаца, и не могући ништа друго, нађе да тај посао не припада његову делокругу већ делокругу босанскога везира. Видећи П. Ичко да ту сметњу не може савладати, склони мухасила Хасан-агу да пође с њим; из Србије му се пошљу двадесет и четири сјајно одевена одабрана пратиоца, с којима, негде на крају септембра, стигне у Смедерево, сјајно дочекан од Карађорђа и од Савета.[1]

Српске су старешине у Смедереву добро примиле ове одлуке. Пошто су пред њима била два несвршена посла, узеће Београда

[1] Тр. Дука, *Ἱστορία*, стр. 73—80.

и Шапца, и с тиме потпуно очишћење Србије од Турака, они уоче као главни свој интерес, да се мухасиловим пуномоћствима користе, те да очисте Београд и Шабац.

Опсада је Београда по други пут започета баш на Спасов дан, 10 маја 1806 године,[1] али се коначно није могло ништа започети, јер је војска имала посла по границама. У Београду је сва власт била у рукама Гушанца-Алије, војног заповедника. Прави старешина, Сулејман-паша, везир, није смео преко Гушанчеве воље ништа чинити. Мухасил, као већил, објави и градовима Београду и Шапцу, да по највишој одлуци рат престаје на све стране. У Београду се, по жељи Гушанчевој и Сулејман-пашиној, уговори четрнаесто-дневно примирје. Београђанима се тада допусти да се могу снабдети дрвима. Међу градском управом и Србима почне упорна борба око мухасила. Знајући како се 1804 Бећир-паша одмах променио, чим је ушао у град, Срби нису хтели да између себе пусте мухасила, него су му стан наместили на Врачару, између једне и друге војске, код некаква моста. Одатле мухасил извести везира и позове га да пошље заступнике свога двора да чују ферман и наредбе Дивана. Из града одговоре по изасланицима да то није у реду, јер се фермани никада нису читали на Врачару но у Београду, и ако се тако почне како сад хоће мухасил, биће срамота за цело

[1] Тр. Дука, Ἱστορία, стр. 81.

турско племе. Опомињали су мухасила да он то и сам зна, и одричући да следују позиву да саопштење фермана саслушају на Врачару, изјављивали су готовост да то изврше у Београду. Пошто на то мухасил није хтео пристати, заиштy копију тога фермана. Кад им се то по вољи учини, стану говорити како је све то непријатељском обманом фалсификовано. Тако су они у граду радили, очекујући да се ипак неће одржати одлуке које је П. Ичко из Цариграда донео и да ће се временом све некако променити.[1]

Српске се старешине затеку на ново у положају још горем но што је био онај у јесен 1804 са Бећир-пашом. У овај мах им је јављено да имају и одобрење, и султанско и диванско, за тражене повластице, али нити се томе хтеде покорити главни извршник, румелијски валија Ибрахим-паша Бушатлија, нити градске београдске старешине. Једини што је Диван и султана слушао био је мухасил и већил Хасан-ага, за којега се лако могло мислити да то чини по својим личним интересима, и којега се радња, лишена претходне старешинске наредбе за извршење, могла лако опорећи као неправилна.

Изгубивши у овом преговарању октобар 1806, Срби смисле да П. Ичка пошљу на ново у Цариград, да се на то жали коме треба. Али уверивши се да с Турцима најбоље свршава који сам сврши што му треба, па после

[1] Тр. Дука, Ἱστορία, стр. 84—87.

преговара, почну под Београд прибирати војску и стезати опсаду. Кад им пред крај новембра 1806 пребегне Конда, хришћанин из Епира, дотле као крџалија у служби Гушанчевој у Београду, смисли се план да се узме београдска варош, што се изврши 30-ог новембра. Глас о тој сјајној победи пукне на све стране. Она осоколи Србе да се ни на томе не зауставе но да пођу даље. Знајући да Београд живи храном из Земуна, Карађорђе заузме острв спрам ушћа Саве у Дунав и пресече и тај довоз. Видећи да даље не може ништа учинити, Гушанац 10/22 децембра понуди предају, по којој је с крџалијама 17/29 децембра имао изаћи и отпловити низ Дунав к Видину. Митрополит Леонтије и мухасил водили су ове преговоре од стране Срба.

Али тек што се Срби обрадују да ће град добити у своје руке, везир београдски, Сулејман-паша, затвори на ново врата градска и објави Србима да су они уговарали с човеком који није имао никаквих права над градом и да је граду господар он, као царски политички чиновник. Паша им понуди и примирје за преговарање. Срби то примирје приме, али стану и опет мотрити на згодну прилику да се докопају града, и тако да делом сврше у своју корист што има да се преговара. Лицем трећи дан Божића, 27 децембра 1806, српски бећари уграбе овлаш затворену водену капију на Сави, заузму доњи град, и тако Сулејман-пашу склоне на предају. Српске старешине уговоре да паша и Турци могу

остати и даље у Београду, но да оружја не носе и да се у горњи град не мешају. Сулејман-паши Карађорђе обећа да ће га испратити у Цариград.

Међу тим Срби су због неизвршења фермана и због непокорности коју су му показали београдски Турци предузели и дипломатске кораке још пре енергичних мера оружаном руком. Мухасил се обраћао аустријским властима да Гушанцу, као одметнику султанову, храну не дају. Карађорђе се 3/15 новембра 1806 из Смедерева обраћао непосредно цару у Беч, молећи га да опсађеном Београду прекрати давање хране из Земуна. А још пре свршетка октобра, по Митрову-дне, буду упућени у Цариград на ново П. Ичко и још двојица, да на Порти, због неизвршења фермана, изјаве да се договор квари и да се ни Срби држати фермана више не могу, осим ако би нове заповести изашле и све се поправило.[1]

Пошто се чишћење београдског града свршило у току декембра 1806 српским оружјем, и предмет се те жалбе сам собом расправио. В. Ст. Караџић је забележио како је после заузећа Београда Карађорђе послао Стевана Јевтића, свога писара, у Цариград, да јави како је Београд очишћен од крџалија, него сад султан да пошље у њега своје људе. А бележи се како је у исти мах Карађорђе наређивао да се по Београду поруше

[1] Тр. Дука, *Ἱστορία*, стр. 88.

све џамије осим Шарене, која је остала за богомољу још заосталим Турцима. Рат је Русији у то време био већ објављен; руска је војска ушла била у Влашку и у Молдавију. Више но икада дотле, Порти је било до тога да Срби остану на миру и да се десно крило руске војске не шири до Дрине и до граница босанских. Француски дипломатски извештаји из Цариграда јављали су у Париз како српски изасланици „дају уверења да неће ступати у савез с Русима“ и „да су српски пуномоћници обећали да ће предати Београд и топове“. У тој тачци, о градовима, поглавито се и разилазе наша и турска версија о Ичкову Миру. С тим су се српски изасланици кренули из Цариграда пут Ниша и Београда око 19 јануара 1807. Међу тим на Шапцу се, после одласка Ичкова у Цариград, поновило исто непоштовање фермана које је било и на Београду.

После разбоја на Мишару задржали су се у Шапцу босански команданти, којима је пут за повратак био пресечен, с неким бројем својих људи. Ушавши на скоро по том у преговоре и у мирење с Турском, Срби ни против Шапца нису више ништа предузимали. Кад у Смедерево приспе мухасил Хасан-ага, као извршник погодбе коју је П. Ичко уговорио у Цариграду, и кад не буде послушан од Гушанца и Сулејман-паше у Београду — Карађорђе, упутивши тога ради П. Ичка на ново у Цариград, покуша исту операцију мирења и на Шапцу. Шабачки босански ко-

манданти изјаве да они града предати не могу докле им њихов врховни заповедник, везир босански из Травника, то не одобри. Везир је из Травника био послао такву наредбу, али *усмено*, и пошто се тим нису хтели да задовоље команданти шабачки, добављена је, на послетку, и писана наредба, по којој су 26 јануара 1807 Бошњаци из Шапца изашли, предавши град Карађорђу, који га је тога дана, с добошима и свирком, српском војском свечано заузео. Тако су, на послетку, и Турци почели признавати, може бити по накнадним заповестима цариградским, Ичкову погодбу. У исто време је П. Ичко с одређеним новим чиновницима путовао из Цариграда за Београд.

Тим су начином с крајем јануара 1807 Срби добили у своје руке и градове Београд и Шабац, а с њима и цео Београдски Пашалук, осим градова Ужица и Сокола, у којима су се још находили Турци. Границе су пашалука, међу тим, биле раширене и у Видински и у Нишки Пашалук, а Београдски се Пашалук већ био претворио у нову Србију.

IV

Руско-турски рат и Срби руски савезници. Мир Тилзитски (1807), **руско-француски савез и обустава ратовања без примирја за Србе.**

Онако као и Турци, њихови тадашњи учитељи и противници, Карађорђе и српске старешине служиле су се методом који прописује да су увек спремна два гвожђа на ватри. И они су непрестано и били се и погађали се; старали се за помоћ и у Цариграду и у Петрограду или Бечу, обртали се и погодби и борби, и десно и лево, с јединим намером и тежњом да тешко задобивену слободу што боље утврде и обезбеде.

Као што су 1804 и 1805 тражили помоћи у Русије, као у царства једновернога и сродног по језику, тако се на Русију помишљало и 1806, кад је изгледало да се Србији примиче коначни смак. Међу тим Пожунски Мир Аустрије с Наполеоном, од декембра 1805, без измирења с Русијом; уступање Далмације Французима; даље војевање Наполеоново с Пруском; примицање с крајем 1806 (декембра у Познању) к руским границама у Пољској и продужени напори у Цариграду да се завади Турска с Русијом, те да се Русија и с

југа нападне, нагнали су и Русе да српском покрету више пажње поклоне. Руски министар иностраних дела кнез А. Чарториски предлагао је још 11-ог јануара 1806 цару Александру: да се српски захтеви у Цариграду топло потпомогну; да се устанак у Србији подржи новцем; да се спречи уплетање Француске у српско-турски спор и да се преко консулата у Јашу и кнеза К. Ипсилантија, великог руског повереника, утврди стална веза са Србијом.[1] Пошто у Русији министарства каткад раде као засебне државе (јер је јединство власти само у цару), главни командант руске војске на тадашњој руско-турској граници на Дњестру, ђен. Михељсон, ступи још у лето 1806 у отворене везе с Карађорђем преко нарочитог изасланика Угричића-Требињског (Илије Новокрштеног), пореклом од Срба пресељених у Русију око 1750, који се и с Турцима тукао у борбама око Београда. У то време је у српске послове уведен и нарочити чиновник К. К. Родофиникин, који је као руски агенат у Влашкој извештавао се о ономе што је требало за будућу војну. Карађорђе је слао к руским људима у Влашкој и П. Н. Чардаклију, а по захтевању К. К. Родофиникина да му се упути какав повереник за обавештења, слат је у Влашку у јесен 1806 Доситије Обрадовић, познати српски философ. Ови су људи слати у Влашку к Русима у исто време кад се с мухасилом радило

[1] Српски Кн. Гласник, IX, стр. 110.

у Смедереву, под Београдом и преко П. Ичка у Цариграду. С почетком 1807 ђенерал Михељсон се писмом од 11 јануара обраћао Карађорђу, извештавајући га о објави рата и распитујући шта треба као савезнику Србији за рат послати. Само што су се практичне жеље одмах разилазиле. Карађорђе је очекивао у Србији руску помоћ, е да би земљу лакше очистио, раширио и обезбедио; руска Војна Команда, опет, без икаква обзира на српске домаће потребе, одређиваше српској снази задатке просте кооперације у одређеним руским операцијама и изреком тражаше да јој се пошље четири пет хиљада Срба у Краљево у Влашку, за потребу руског десног крила!

Међу тим објава руско-турскога рата и тога ради оживљене српско-руске везе извршиле су силан утицај на духове у Србији, што је све више заоштравало и цепало расположења. Док су умеренији и смисленији људи и тада мислили да се потпуно ослобођење још не може очекивати, него да ће се ваљати задовољити умеренијим турским концесијама, велика је већина почела мислити да ће се руско-турским ратом српско питање свршити са свим, и да би било малодушно мислити другојачије. Нико није сумњао да ће у будућој руско-турској војни Русија остати победилац. На случај томе противан није нико ни помишљао, нити се рачунало са заплетима у Европи, онда тако необичним и бурним. С тога стане све већма бујати мишљење да

Ичкову погодбу треба бацити на страну, па продужити војевање у вези с Русима. Користи те погодбе српске су старешине већ биле извукле, на име: заузеће градова Београда и Шапца, од којих је последњи заузет поглавито снагом Ичкове погодбе.

Мешовита управа, која се после 27 декембра 1806 установила у Београду, није могла да иде без међусобног трвења, у онај мах врло разумљивог. Најпосле Сулејман-паша смисли да пође у Цариград и да изведе остатак Турака, заосталих у служби и у војсци. Они се крену из Београда 23-ег фебруара пут Ниша. Али их одмах иза Београда, код Пашине Чесме, предсретну одређени људи, нападну их и поубијају. Ту је и Сулејман-паша погинуо. Он и неколико његових чиновника били су једини с оружјем; осталима је оружје одузето још при предаји Београда 27 декембра 1806. У исти мах букне у Београду са свих страна напад и на тамо заостале турске породице и становнике. Исто је тако поступљено и с Турцима у Шапцу, по поруци из Београда. Знајући да је П. Ичко у тај мах већ у Нишу, Карађорђе му је једнако поручивао да се отуда жури што пре. Капетану Жикићу, који је био старешина на Алексинцу на граници, додато је војске, да би био на свашта готов, и поручено му је да никога не пушта ни у Ниш ни из Ниша, докле отуда не измакне П. Ичко. То се заиста и случило, јер је П. Ичко, ма да се

неколико дана истога времена бавио у Нишу, измакао на време, пре но што је стигао тамо глас о београдском покољу.[1] Ово је могло бити с крајем фебруара или првих дана марта 1807. Покољем Турака у Београду и у Шапцу Срби су хтели да на знање даду да на погодбе Ичкове они више не мисле и да су наумили да с Русима даље војују на Турке. С Цариградом су и с Портом српски устаници тек тада коначно разломили.

По једном писму митрополита Леонтија кнезу Ипсилантију овај је знаменити обрт у српској политици закључен на Народној Скупштини после београдског и шабачког покоља. Прва последица тога обрта упућивала је Србију на ширење к истоку, ради тражења везе с Русима и ради међусобне помоћи. Митрополит Леонтије, бележећи како је то једнодушно одлучено, јавља још кнезу Ипсилантију како је војвода Миленко Стојковић изабран да иде у Пореч и по том да заузме Неготин и Кладово. Главни, дакле, напад те године имао се извршити у том правцу.[2] Турци су из Босне послали помоћ Ужицу и задржали су се на Дрини.

Чим је настало пролеће, борба је опет отворена, у свима правцима, онако исто као и у почетку 1806, али с главном силом пут

[1] Тр. Дука, *Ἱστορία*, стр. 121—124.

[2] Споменик XXXVII, стр. 136. Грчки писано писмо под 4 априла 1807 сачувано је у архиви кнеза К. Ипсилантија. О скупштини 1807 (по повратку Карађорђеву са Шапца) причао је и П. Јокић 1841 у казивању још нештампаном. Својим преписом послужио ме је М. М. Вукићевић.

истока и Влашке, где је ваљало тражити везу с Русима. Само што у овај мах борба није ишла онако успешно као прошасте године. Из Видина се бележе напади српски око ушћа Тимока још у првој половини марта.[1] Видински паша се био утврдио на левој страни Дунава, у Малој Влашкој. У Видину се налазио француски војни агенат Меријаж, човек и спреман и вешт, који је Турке упућивао да свима силама спречавају остварење сталне везе међу српском и руском војском на Дунаву. Напад Хајдук-Вељков на Црну Реку, којим је Вељко први пут на глас изашао, пада такође у ово време и у овај план, и није случајан онако како га Вук представља у познатој Вељковој биографији. П. Јокић је 1841 казивао како су с Вељком били упућени јоште Петар Џода за доњу Црну Реку и кнез Милисав црноречки, за којега се и с других страна зна да је радио на ослобођењу своје домовине; Ивана бимбашу за Бањску Нахију, Крсту бимбашу за Сврљишку Нахију, Тому бимбашу и кнеза Нину за Гургусовачку Нахију. Њима је стављено у задатак да рашире власт српску у Црну Реку, у Нахију Гургусовачку, у Бању и у Сврљиг. Петар Добрњац, који је командовао наспрам Ниша, добио је задатак да удари с југозападне стране Видинског Пашалука. По страним оновременим новинама гласало се као да је на Ниш био пошао Карађорђе, па да је разбијен. Оба-

[1] A. J. Odobescu, Docum. Suppl. I, vol. II, стр. 408.

вештенији извори ништа о томе не знају. П. Јокић је казивао 1841 како су Петар Стреља, Петар Цода и Момир Прокупачки пошли на Сићево и начинили на друму шанац, али да им је ту скоро сва војска изгинула. Хајдук-Вељко је, по истоме казивању, очистио Црну Реку до Бање и онде се састао с Петром Добрњцем који је дошао с Делиграда, те су Бању узели и раширили српску власт и у Сврљиг. Ударили су по том и на Гургусовац (Књажевац), узели су варош, али града узети нису могли, јер је Турцима стигла помоћ. Тако се тада Петар Добрњац вратио у Делиград, а Вељко је остао чувајући колико је могао ослобођене по ономе крају земље. На доњој страни у Крајини око половине априла пут међу Видином и Оршавом није већ био са свим слободан од српских чета. У Кладову је, истина, командовао велики српски непријатељ Гушанац-Алија (у страним изворима Хурсанли-Али), али су Срби били смислили да везу с Русима постигну на Великом Острву, ниже Брзе Паланке, где је најкраћа веза с Поречком Реком и с планинама које воде у унутрашњост Србије. Старајући се једнако да држи слободну везу Видина с Оршавом, десном страном Дунава, Мула-паша потисне с Дунава Миленка око 25 априла, и Миленко се повуче на Штубик, и ту се укопа. Мула-паша, Гушанац и Кадри-паша опколе Миленка ту са свим 13/25 маја. Од прилике у исто време почну се и Руси примицати к левој обали Дунава, и заузму 15/27 маја

Извор (спрам Радујевца), а 5/17 јуна и Острв, који је Миленко био заузео још раније, па изгубио. Пошто је Миленко био на Штубику затворен, тако да није могао мрднути, стане поручивати за помоћ и Карађорђу и Русима у Влашку. Карађорђе је још пре краја маја био и сам са шумадијском војском приспео у Крајину, али Миленка није могао ослободити.[1] Најпосле и руска помоћ пређе 17—18 јуна 1807 на Острву. Руси и Срби заједно ударе 19 јуна на турске шанчеве око Штубика, и Турке коначно разбију. Борба се по том наставила на Неготину, докле је није прекинуло примирје у Тилзиту међу Русима и Французима и за Турску закључено.

На другим странама није било у 1807 много посла. Срби су, изгледа, били прешли Дрину с почетком маја и у први мах су били потисли Турке, али су касније Турци потисли њих, па су се морали вратити у положаје на десној страни Дрине. Има трагова да су тада Турци били негде и Дрину превалили и заузели нека места на десној страни. Ипак је тога времена српска власт раширена над Јадром и Рађевином, који су дотле живели по некој автономној погодби са зворничким спахијом Видајићем, уживајући извесне олакшице. Тада су пак коначно и ти срезови

[1] М. Ђ. Милићевић, Кнеж. Србија, стр. 971, наводи писмо Карађорђево од 24 маја 1803 недалеко од Штубика, из Плане. Већ је тада очекивао Русе да на Острву пређу. Да би се јавио у Крајини са што већом војском, Карађорђе је у то време дигао П. Јокића из опсаде Ужица и одвео га с осталом шумадијском војском у Крајину.

састављени са Србијом, и власт је српска раширена до Дрине. Борбе око Ужица, које су Турци још у почетку за отпор приготовили, биле су на тој страни најзначајније. Ужице је било пред крај јуна од српске опсаде под командом Милоја Петровића глађу притерано да се преда, а из Босне је покушано да му се хране дода, али су Срби ту војску босанску разбили и храну намењену Ужичанима преотели. И Ужичани су се по том са свим предали последњих дана јуна или у почетку јула 1807. Очекивало се да ће се тако предати и Соко, који је такође био опкољен, али се он одржао.

Како је у овој години борба српска постала део борбе међу Француском и Русијом, коју су у Пољској предводили цареви Наполеон и Александар, и на Балканском Полуострву Срби су и Црногорци сада нападани већ као руски савезници, а Турска се сматрала као савезник Француске. Значај и положај борбе био је са свим промењен, као што јој се и правац променио. С тога се размишљало да Француска пружи помоћ Турској, као што је Русија пружила српским устаницима. Француски цариградски посланик ђен. Себастијани писао је 11/23 маја 1807 министарству у Париз, да би Порта вољна била да потражи од Наполеона војске, која би из Далмације преко Босне заузела Шабац и Београд и уништила српски устанак.[1]

[1] A. J. Odobescu, Docum. Suppl. I, vol. II, стр. 422. упор. и стр. 413.

Неке су чете француске тада биле доиста послане у Босну. И с руске се стране тада прво помишљало на напад Француза у Далмацији, преко Србије и Босне, и има бележака да је капетан Радич Петровић слан да прегледа путове к Јадранском Приморју, којима би се та војска провела. Министар иностраних дела Будберг писао је 21 маја 1807 из Тилзита ђен. Михељсону, да се преко Карађорђа и Србије стави у везу с руском војском у Котору и на Јонским Острвима. Посебице ради тих послова послан је био у Србију и нарочити изасланик и пуномоћник, маркиз Паулучи, о коме ћемо говорити мало после. Али су практичном извршењу тога плана увек сметале препреке које је немогућно било отклонити. Међу првима био је општи турски неред, којега ради се за турске области није могао саставити никакав план ни предрачун. И док се о томе мислило на руској страни, букну у Цариграду опет јањичарски нереди, показавши у тако озбиљним околностима с нова ту живу рану царства. С крајем маја 1807 јањичари с помоћу шеих-ул-ислама збаце султана Селима III и на његово место прогласе Мустафу IV. Таква радња усред рата могла је само да убије и последњу трунку поверења у турско стање.

У тим приликама природно је било да се стално и што чвршће установе везе међу Русијом и међу новом српском државом, која се подизала из доскорашњега „Београдскога

Пашалука. Кад се већ дошло до коначног прекида српских устаника с Портом, с крајем фебруара 1807, и кад је мирење с Портом бачено на страну, већ су се у исто време у Букурешту очекивали изасланици српски за утврђење веза̂ с Русијом. Кнез Влашке К. Ипсиланти очекивао је да ће се уз Бесарабију, Молдавију и Влашку придружити и Србија, и да ће он све те области саставити под својом руком.[1] Ђенерал Михељсон је примио депутате српске 24 априла 1807. Тада је уговорено да се у Србију пошље нарочити руски чиновник. О истоме су и Срби и Руси различито мислили. Једни су држали да ће тај чиновник бити као представник Русије, другима је пак он имао бити главни саветодавац и руковођа свих државних послова у Србији. Налазило се у Србији људи који су, из личних разлога, мислили да ће тај човек бити готово као старешина и самом Карађорђу. Послови су српски заиста одмах придати, као послови деснога крила руске Дунавске Војске, главноме команданту, ђенералу Михељсону, и све се почело вршити преко њега. И када ђен. Михељсон предложи царскоме министру иностраних дела Будбергу да се на место рускога агента у Србији постави К. К. Родофиникин, који је дотле служио као дипломатски чиновник и агенат у Влашкој и Молдавији, чим се војна почела примицати, одговорено му буде 21 маја из Тил-

[1] A. J. Odobescu. loc. cit. 382—383.

зита, да министарство ништа нема против наименовања на то место К. К. Родофиникина, ако је то главном команданту по вољи. Ђенерал Михељсон је 16 јуна 1807 писао српскоме Савету и Карађорђу, извештавајући их о томе наименовању. Има значења и треба да се узме на ум да је К. К. Родофиникина поставио главни војни командант, као у земљи војском заузетој, о којој још нема никакве уговорне ни међународне одредбе о њеном положају. То значи да је све још висило о срећи ратној. Награде српским старешинама и поклони каси народној у новцу и у оружју запечатише почетак ових нових веза. Само што су српске старешине и значење и замашај тих веза у тај мах узимале далеко више њихове стварне вредности.

Путем преко Трста (где се нарочито извештавао о Далмацији) с писмом Будберговим Карађорђу од 11 маја 1807 стигао је у Србију и пуковник Паулучи с врло опширним пуномоћствима. Он се јавио Карађорђу у стану под Штубиком, и све с погледом на напад на Французе у Далмацији, потписао је с њим у стану под Неготином конвенцију од 28 јуна 1807, значајну у многом погледу. Том конвенцијом, на којој су потписани Карађорђе, Миленко Стојковић и Јеремија Гагић, тражи се од цара руског да се прими заштите (протектората) над Србијом и да Србији постави намесника или управника, који ће јој уредбе прописати. За градове се у Србији траже руски гарнизони; тражи се

3000 руске регуларне војске, два ескадрона каваљерије и један пук козака, с којима ће Срби на своју источну границу избацити 20.000 људи, а исто толико се тражи за рад у правцу Црне Горе и Далмације, на коју су страну Срби примили да избаце 15000 људи. Чување границе наспрам Босне Срби су узели са свим на се. В. Ст. Караџић је забележио како Карађорђе није био задовољан с првом тачком те конвенције, о уступању Србије под руску врховну власт. Карађорђе је схватио да се тим насрће на његову личну власт, коју је рад био сачувати, и тога ради није ставио на тај документ свога печата; није га, управо, хтео потписати. Међу тим ни цар Александар, из својих особених разлога, није одобрио ту тачку. Цар Александар у начелу није хтео да се руске области шире на десну обалу Дунава и налазио је да тамо треба само чувати оданост једновернога и сроднога народа српског. Онака је пак тачка ушла у конвенцију нешто поводом домаћих српских интрига, нешто ревношћу рускога пуномоћника, који је могао мислити да ће га то препоручити код старешина његових и код цара. Из тих разлога и нема та тачка ону вредност, која би јој се иначе могла приписивати.

Међу тим у тај исти мах дошле су и друге непријатности и неприлике с великим политичким изненађењима, која су односаје целе Европе обрнула са свим другојачијим путем. У томе је узрок те је конвенција Пау-

лучнјева са српским старешинама остало и без предмета и без примене, јер се француско-руско непријатељство, темељ конвенције, претворило у француско-руски савез.

После боја на Фридланду 2|14 јуна 1807 Наполеон и цар Александар састану се најпре на једном сплаву на Њемену, а после више пута у Тилзиту. Пошто је Аустрија била раније (1805) тучена, пошто је по том 1806 у јесен смлаћена и Пруска, остале су од држава европских Русија и Енглеска против Наполеона, а Турска и Шведска уза њ. Наполеону је требало да промени ситуацију ради своје мржње на Енглеску и ради политичких потреба у Шпанији; цар Александар је био такође незадовољан својим тадашњим савезницима Енглезима због њихове себичности. Наполеон је умотрио да се положај може са свим извратнути на основици: да се Русији помогне да дође до Финландије и до Влашке, Молдавије и Бесарабије, а Француској да се олакша положај у средњој Европи и да јој се признаду њена освојења и нове творевине Наполеонове. Наполеону су остајале одрешене руке за Шпанију и по том за Немачку, Аустрију и Италију, а Енглеска би остала усамљена, изложена целој снази Наполеоновој; цару Александру су се, опет, дрешиле руке за Турску, с којом је мислио да ће лакше бити готов помоћу Наполеоновом и путем преговора, и по том за Финландију, где је шведска граница била столици царства сувише близу. Мир у Тил-

зиту потписан је 7 јула п. н. (25 јуна по ст.). Њиме на једанпут Енглеска у Русији а Шведска и Турска у Француској изгубе своје савезнике. Положај се Европе промени с врха до дна, на изненађење свега света, какво у оно време нико ни у сну снити није могао.

Цар Александар је још 15 јуна 1807 писао ђен. Михељсону да обустави војевање. Нарочити француски изасланик Гиљемино приспео је у главни стан руски у месту Турбат 13 јула 1807, а 14 јула је отишао к великом везиру у Браилу. Кад се приступило к преговорима, ђен. Михељсон је одмах предлагао да се у уговор уведу и Срби, али Турци одмах нису хтели о томе ни да чују, тврдећи да Срби нису ништа друго до бунтовници Царства Турскога и да они као такви у уговор о примирју међу Русијом и Турском уведени бити не могу. Руски преговорач Лошкарев, некакав Јерменин, није био на висини задатка; ђен. Михељсон се, међу тим, у самом току тих преговора на смрт разболи и 18|30 августа умре. У примирје, закључено у Слобозији код Ђурђева 12/24 августа 1807, Срби се не унесу никако, већ се само у додатку напомене да непријатељства престану и у околини Видина и Кладова (Фет-ислама), *где је војска руска са српском помешана*. То је свеколико што је о Србији и о Србима ушло у уговор о примирју. Турци се још стану отворено спремати да ратовање против Срба наставе. Примирје како га је закључио Лошкарев не би

било одобрено за ратификовање, да је послано било министру и цару Александру. Али смрћу ђен. Михељсона у незгодно време, његов заступник ђен. Мајендорф не само што примирје, по незнању, одмах ратификује, него га одмах почне извршивати, повлачећи војску руску. И како су чете на Дунаву око Острва и у Србији биле крајње на западу, он почне повлачење управо с њима. Турци одмах заузму Острв и пут од Видина к Оршави, и веза Србије с руском војском, лепа и скупоцена тековина руско-српскога ратовања у 1807 години, пресече се тако рећи у ономе истом тренутку када је Турска на ново почела претити да Србију нападне. Све је то било и против уговора, у ком је наређено било да нико не може пре мира заузимати напуштене од војске положаје, против наредаба цара Александра, који је желео да се свуда оклева с извршењем тачака које би могле бити Русији ма најмање неповољне. Али се све то, на велико незадовољство и упрепашћење нових савезника Срба, у ствари извршило, и мало је ко могао знати и веровати шта о томе мисли цар Александар!

Непосредне руске везе са Србијом преко акредитованог заступника К. К. Родофиникина ступиле су у живот у оваким неповољним приликама. К. Родофиникин, пореклом Грк, пријатељ влашкога кнеза К. Ипсилантија, ни иначе није могао у Срба поверење изазвати, и ако је био веома уман човек. Он се јавио Карађорђу у стану под Неготином још јула,

а у Београд је стигао 2 августа 1807. У писму од 7 авг. 1807, писаном владици црногорском Петру, Карађорђе јавља о доласку К. К. Родофиникина и жали се што се на Србију спремају Турци са свих страна, особито из Босне, молећи владику да он од онуд удари, да би Србији помогао. Гласови су се почели разносити и да се око Ниша прикупља велика турска војска, с намером да упадне у Србију. Карађорђе је наређивао да се креће све што може пушку носити, а сви су се у тај мах и при таким приликама кајали што су одбацили Ичкову погодбу и упустили се с Русима у савез који се показивао овако непоуздан. У једном своме писму од 30-ог августа 1807 К. К. Родофиникин овако црта тадашње стање у Србији: „Међу Русијом и Портом закључено примирје; у Србији седи руски чиновник; а војна се међу Србијом и Турском не прекида... Свак мора закључивати да се на мир искрено не мисли. Уклонити се одавде не могу, јер ме у садашњем стању послова Срби ни на који начин пустили не би“.[1]

Срећом војска се испод Ниша разишла без напада, може бити по обичном нереду турском. Али од Босне почне збиља с крајем септембра нападати турска војска. Код Липолиста и ман. Петковице ударили су били на проту М. Ненадовића и Јакова, али су их Срби разбили, тако да су се многи и у

[1] В. Богишић, Разборъ соч. Н. А. Попова, стр. 129.

Дрини подавили. За тим су Срби 3-ег октобра прелазили у Босну, вративши се отуда с многим пленом. Сутра дан по том, 4-ог октобра, друга турска војска пређе Дрину на Сикирићу и опколи Србе. Са српском војском пођe, по жељи српској, на ту страну капетан Илија Новокрштени (Угричић Требињски) који је у лето 1806 дошао к Србима као изасланик главнога команданта ђен. Михељсона. Капетан Илија раздели српску војску на три колоне. Једну упути да пређе Дрину ниже Сокола и до по Босни стане палити села. Другој нареди да удари с бока, чим се спази дим од запаљених села на оној страни Дрине. С трећом удари он сам на средиште турске силе. Распоред се изврши тачно. Чим се с оне стране Дрине почне дизати дим од запаљених села, Турци нагну натраг, да спасавају своје куће и имања. Срби их онда нападну са свим, претерају их преко Дрине, многе побију и отму им знатан плен.[1]

Није се мање од Карађорђа срдио ни цар Александар, кад је чуо шта је урађено у Влашкој. Кажњени су и ђен. Мајендорф, заступник команданта, што је без овлашћења примирје Лошкарева ратификовао, и Лошкарев сам. Цар наименује за главног команданта кнеза А. А. Прозоровског, који је 18-ог септембра команду примио, објавивши одмах турским пуномоћницима да је примирје погрешно ратификовано. Турци су се, међу

---

[1] А. Н. Петровъ, Война съ Турціей, II, 19.

тим, држали документа који су имали у рукама, и ако су, околишним путем, чинили све да Русе, чак и у Србији, задовоље. Тако се за руску љубав нападање ћутке и против Србије обустави, мимо сву хвалу турску, али се у начелу не попусти, и Турци формално никада нису хтели да одустану ни од једне тачке примирја закљученог у Слобозији, и никада нису хтели Србе да признаду као учеснике користи којима би се као савезник ратничке странке имали да користе. Дубоко интернационално значење такога признања није било сакривено дипломатима и државницима турским.

V

Настојавање Турске 1807 и 1808 за непосредно измирење са српским устаницима.

Поради реформеног питања у војсци стање је у Цариграду једнако било веома ровито. То се показало с крајем маја 1807 збачењем султана Селима III (где победише противници реформе), по том узбуном Мустафе Барјактара у јулу за повратак Селима III на престо, што је Селима главе стало, и проглашењем Махмуда II за султана (јула 1808), па на послетку у јесен исте године узбуном против самог Мустафе Барјактара. Али опет зато турска је политика била ванредно постојана и јогунаста у две ствари. Једна је што никако није хтела попустити жељама Русије да се промени погрешком ђен. Мајендорфа, као заступника главног команданта у Влашкој, без царског одобрења ратификовано примирје од 12/24 августа 1807, и што никако није хтела пристати на уступање Влашке и Молдавије Русији и на померање руске границе с Дњестра на Дунав од Ђердапа на ниже; — а друга је, што Србе из Београдскога Пашалука никако није хтела да прими као правне, признате учеснике

руско-турскога примирја 12/24 августа 1807. Порта се, истина, склонила и да Србе не напада, и чинила је, на послетку, на велико нав аљивање Русије и Француске, све тако као да су они заиста учесници тога примирја — али признања свога за то није хтела дати никада и ни у каквој форми!

Двоје је на што је Турска том политиком ударала.

Прво је веза Срба с Русијом, што Порта није хтела никако да отворено, актом призна, а друго признање српске автономије у вези с Русијом, што је Турска такође свима силама избегавала. С тога су се Турци вешто и енергично користили погрешком ђен. Мајендорфа, кад је напустио Острв, да га одмах на ново заузму и тако пресеку барем непосредну везу Срба с Русима. Кад се у августу 1807 К. К. Родофиникин обратио у корист примирја са Србима с писмом команданту војске код Ниша, Хуршид-паши, исти је одговорио: да су српски послови предмет за себе, који с руско-турским примирјем никакве везе нема; да Порта једина има права да расправља послове са Србима, и он ће, по заповести коју је добио, наставити војну против Срба. „Ако ли Срби, — наставља Хуршид-паша, — желе да замоле „Порту о чем било што се њихове земље тиче, „ред је да се они сами њему обрате, па ако се „њихова молба буде слагала с намерама и „расположењима Високе Порте, он ће — Хур„шид-паша — са своје стране склонити се

„да је потпомогне, што моли да се саопшти и „старешинама поменутих Срба".[1] А на рекламације у корист Србије новога главног команданта кнеза А. А. Прозоровског велики везир је у октобру одговорио из Дренопоља: „А што се Срба тиче, они су поданици Пор„тини, и Порта је власна да им опрости или „да их казни. Нема конвенције нити чега „другог што би Русији давало права да се у „српске послове меша. Ако би се пошло по „разлозима у Вашем писму изложеним, свака „би држава нашла пута, да се другој у њене „послове меша. И у Русији има читавих на„рода мусломанске вере, па се Порта, опет „зато, у послове њихове никада не меша".[2] У томе се потпуно јасно показује становиште које је Турска тада у српским пословима држала.

Тога ради напади турске војске у јесен 1807 са стране Босне и диверсија од стране Ниша у то исто време нису имали никакву другу задаћу до да Србе одврате од Русије и да их узбију на тачку, на којој су били у време Ичкових преговора у почетку 1807 године. Пошто се пак Срби ипак нису дали навратити на тај пут, Портини дипломати прибегну другом једном средству.

Цариградска патријаршија се нађе у послу да се обрати Карађорђу, београдском митрополиту Леонтију и народу (или Савету)

---

[1] Н. Дубровин, Русскій Вѣстникъ 1863, XLVI, стр. 131

[2] А. П. Петровъ, Войны съ Турціей 1806—1812. II, стр. 6.

с мирољубивим посредовањем. Писма се упуте по ћустендилском митрополиту Аксентију.[1] Писмо Карађорђу и митрополиту потписао је сам патријарх, а последње је уза њ потписао и велики логотет Караџа. Он поведе са собом некога Николу Поповића, родом Видинца, којега је и Пасван-оглу употребљавао у дипломатским пословима, и који је осим српскога и грчкога знао и немачки. Митрополит Аксентије стигне у Београд 13 новембра 1807 у вече. Осим *усмених порука*, митрополит с Порте ништа друго донео није. Патријархово писмо упућивало је на повратак у покорност Порти с амнестијом и с новим милостима. У главноме се знало да би последња погодба Ичкова опет послужила за основицу, јер је митрополит Аксентије усмено говорио да ће се Србима као знак султанске милости дати уређење какво они сами желе.[2]

По духовничком реду митрополит је Аксентије одсео у Београду код митропо-

---

[1] Митрополит Аксентије по цариградским списковима заузимао је столицу ћустендилску од 1807 до 1809.

[2] Исписи М. М. Вукићевића из петроградских архива. Пошто аутентични руски извештаји помињу великог логотета Караџу, користили смо се добротом г. К. Грујчевића у Цариграду да распита знали се што о њему. Садашњи велики логотет, учени Ст. Аристарки-беј, одговорио је, по својим запискама, да је Ј. Ђ. Караџа (од 29 августа 1812 кнез Влашке) био постављен за *великог драгомана Високе Порте* 19 октобра 1807. У Вуторисавом великом грчком историјско-географском речнику бележи се то исто с годином 1808. А не зна се да је какав Караџа био *велики логотет Патријаршије*, нити се за сад о томе могло што наћи у самој Патријаршији. И тако остаје отворено значајно питање да ли је горе поменуто патријархово писмо потписао још и *велики логотет* (патријаршијски) или *велики драгоман* (Портин висок чиновник).

лита Леонтија. Пошто је митрополит Леонтије већ био у најинтимнијим везама с руским агентом К. К. Родофиникином, овај је одмах био извештен о свему до ситницâ, и он је одмах узео цео посао у своје руке, наместивши митрополита Аксентија тако рећи под своју стражу. Секретару митрополитову Николи Поповићу он обећа руску службу, да би га само боље искушао. Руси су одмах веома тачно били извештени о свему, и ако се пустило да се послови воде као да се за њих нико не интересује. После договорâ и преговорâ са српским старешинама, Срби одговоре митрополиту Аксентију и патријарху: како су они вољни да приме понуђене им повластице, само моле да им се ради могућих неприлика дода јемство цара рускога, као владаоца једноверног Србима, и цара француског, који посредује на помирењу Русије и Турске. С тога се предлаже да народ српски од своје стране пошље депутате у Цариград к француском посланику, ђенералу Себастијану, и у Букурешт руском врховноме команданту, кнезу А. А. Прозоровскому. Ово је свршено око 19 декембра 1807. Пошто је Порта све ово и чинила у намери да разбије везе српске с Русима и *страно јемство* — одговором је тим, из пера самога К. К. Родофиникина, и раскварен сав овај турски план.

Злосрећно примирје закључено 12|24 августа 1807, које је српско-руске везе одмах у почетку засејало неповерењем и непријатностима, имало је рок до 21 марта (3

априла) 1808. Међу осталим, за бојиште у Влашкој и у Србији оно је имало незгоду, што Руси још нису били ни Влашку очистили, јер су у турским рукама остали градови Исмаил, Браила и Ђурђево. И веза је са Србијом била неутврђена и необезбеђена, јер су у рукама турским остали и Кладово и Неготин, а погрешком руских ђенерала враћено им је и Острво, место на ком се стварна веза међу Србима и Русима извршила. Турци су у ствари примењивали примирје и на Србију, и ако за то нису хтели дати формалног признања из горе наведених разлога. Преговори о миру међу Русијом и Турском имали су се водити у Паризу, и ма да су оба пуномоћника била тамо, нису се мицали с места. Кад се рок примирја примакао, оба су двора, и цариградски и петроградски, радо пристала да се примирје продужи до закључка мира, а свакојако још на годину дана. У нашим изворима се спомиње писмо кнеза А. А. Прозоровског од 8 марта 1808, упућено из Јаша Карађорђу и Савету, у ком се јавља како су и Срби „примљени“ у примирје с Портом до коначног закључка мира међу Русијом и Турском. У том се писму Србима дају уверења, да цар неће Србе оставити без особите своје пажње и старања у обезбеђењу њихове будуће среће, а препоручује им се да остану на миру и да се договарају с Родофиникином о свима пословима који се тичу благостања или потреба народа српског и да његовим саветима

следују. Међу тим је и ово примање у примирје учињено *преко трећега*, овде преко Руса. У ствари су Турци о Србима једнако држали становиште које смо горе обележили.

С крајем 1807 године осећала су се на границама турска кретања, нарочито у Нишу и у Брзој Паланци, где се ипак непрестано с оружјем у рукама држала веза међу Србима и руском војском. На том је крају земљиште остало у неку руку неутрално: час су Турци држали околину Дунава и везу међу Неготином, Кладовом и Оршавом; час су Срби око Брзе Паланке (на Голош и Михаиловац) пропраћали транспорте које су имали из Мале Влашке. Села су на том земљишту сва опустела. Стотинак Турака држали су Острв, на ком је ђенерал Исајев извршио везу са Србима.[1] У томе крају Подунавља сва су се места почела утврђивати, као да ће се на ново војна отворити. Тога ради је око Божића 1807 држан војни савет у присуству К. К. Родофиникина, а под председништвом Карађорђевим. Али се за тада и опет све сврши са свим на миру, и ако су Срби непрестано били раздражени што је њихов положај тако неодређен. У истини све су то биле турске маневре којима се тежило да се Србима даје на знање њихов незгодан положај и да се како год нагнају на непосредни споразум с Турском, који би их од Русије отргао.

[1] В. Богишић, Разборъ 139, рапорт мајора Грамберга од 26 јуна 1808.

Кад се у јулу 1808 изврши у Цариграду нова промена нападом Мустафе Барјактара и за султана буде проглашен Махмуд II, положај се знатно променио узвишењем тога турског војсковође, о коме се знало да више тегли Русима него Французима. Овај турски паша мислио је да би се Русија с Турском пре помирила, кад би се отворили међу њима непосредни преговори. Те су мисли његове биле познате у руској Главној Команди. Али о главној ствари, о раширењу руске границе с Дњестра на Дунав до Ђердапа, Мустафа-паша је мислио још енергичније но његови претходници, пошто њему, као заступнику непопуларне војничке реформе и противнику јањичара, није било могућно да попушта у питањима која су се тицала целине царства и ранијих тековина. Што се Србије тиче, о њој је Мустафа Барјактар такође мислио што и његови претходници, да се, на име, Србија никако не може мешати с руско-турским спором. С тога се већ с почетком августа 1808 јављало у руску Главну Команду да Мустафа-паша спрема 30.000 људи и 16 паша да удари на Србију. Мустафа-паша је рачунао да нападом на Србију са стране Видина привуче ка Горњем Дунаву руску силу, а он да је на Доњем Дунаву нападне, па да јој повратну линију пресече.[1]

Али нити су Руси могли да прекидају примирје, нити је Мустафа-паша доспео да

[1] А. Н. Петровъ, Вайны Россіи съ Турціей, II, 87—88.

се на војевање баци. Што се Србије тиче, Порта је под Мустафа-пашом продужила пређашње настојавање да с њом уђе у непосредне преговоре и погодбе, макар и привремено. Тај посао се оставио пограничним и војничким властима, што се и дотле овда онда практиковало. Трговачке су потребе нарочито изискивале да се редовно отвори пут од Ниша к Београду. Л. А. Баталака бележи да се још од пролећа 1808 пут кроз Србију за трговачке караване био отворио пут и да се за Србију царина на робу наплаћивала у Параћину. Аустријске белешке знају такође како је у почетку августа (по старом) уговорено примирје на два месеца касније продужено на неодређено време, и како су и Срби и Турци од границе одступили и редован се саобраћај отворио. Карађорђе је то, по аустријским белешкама, уговорио како с пашом из Ниша тако и с пашом из Травника.[1] У једном земунском допису француском Moniteur Universel саопштен је и текст уговора међу Карађорђем и турским војним командантом Сулејман-пашом од 5|17 августа 1808, који су закључили у Параћину њихови пуномоћници, нишки ајан Емир-ага и левачки војвода Стеван Јаковљевић.[2] Главно је у том

[1] Летопис 1827, I, 42. Једна белешка по памћењу стараца у Гласнику 75, стр. 246.

[2] Текст је тај саопштен у бр. 278 Moniteur-a од 4 окт. 1808. Допис је из Земуна, писан 8 септембра. Пошто је главно у уговору безбедан саобраћај нишко-београдским путем, предмет је, поради борбе с енглеским морским саобраћајем, имао интереса у Паризу.

уговору повлачење војске и враћање редовног стана на границама и по том повраћај редовног саобраћаја на путу Ниш — Београд. Срби су јемчили за безбедност проласка и обећали да ће на ново подићи магазине и караван-сараје, порушене за време устанка, а Турци су дали реч да неће чинити сметње наплаћивању царина по одредби српскога Савета, еда би се трошкови имали откуд подмиривати. Ова поправка одношаја међу Србима и Турском путем непосредног преговарања, која је започета још пре доласка Мустафе Барјактара у Цариград, отворила је пут новим покушајима да се Срби одвоје од Русије и да се Порта с њима непосредно измири.

Радња о томе почне се у овај мах из Видина. Видински митрополит Дионисије[1] обрати се београдском митрополиту Леонтију писмом из Кладова од 17 септембра 1808, молећи га да се састану оппітега добра ради и да он, митрополит Леонтије, назначи дан и место где да се састану, и да поведе са собом двојицу тројицу одабраних људи, вештих политичким пословима. Разуме се да је митрополит Леонтије о овоме прво известио К. К. Родофиникина, па по том Карађорђа и Савет, али посао остане у рукама К. К. Родофиникина. Митрополит Леонтије одговори своме другу, видинском митропо-

[1] По службеним цариградским списковима Дионисије је изабран за видинског митрополита марта 1807, а остао је на тој столици до 1814.

литу Дионисију, да се за место састанка означава село Голубиње близу Пореча, а за време — први дан месеца октобра. К. К. Родофиникин смисли да собом пођe на тај састанак преобучен као српски старешина, из очевидне жеље да не остави Србе да преговарају сами. С митрополитом и К. К. Родофиникином пођe и секретар саветски Стефан В. Живковић. На састанку у Голубињу митрополит Дионисије и људи Мула-пашини саопште српским изасланицима: како су вештином новога великог везира, Мустафа-паше Барјактара, у Турском Царству пресечене све међусобне задевице; како се уређује нова регуларна војска и како се хришћани користе свуда спокојством и добрим понашањем, па су предложили посредовање Мула-паше да Србију и Порту измири, уверавајући како Срби за то неће имати никада тако згодне прилике као што је у тај мах. Порта ће, говорили су они, без посредовања страних држава, радије пристати да Србији непосредно уступи много више, но што би уступила по страном посредовању. Срби су до сад тражили јемца, и они се надају да ће Порту склонити да и на то пристане, али ће бити немогућно склонити је на јемство две државе, и може бити да би било најбоље да Срби оставе Порти да међу Русијом и Француском изабере једну коју би хтела. За тим су видински изасланици стали објашњавати српскима, да греше што се уздају у руску искреност, и поменули су шта је

било с Морејом (1771), са Јонским Острвима (који су у Тилзиту уступљени Француској), с Влашком, с Молдавијом, са Шведском. У свему је видинским изасланицима одговорено што треба, а што се тиче главног предмета, објављено им је да се мора поднети Савету и Карађорђу и да ће се у Видин неминовно јавити оно што буде одлучено. У исти мах им је напоменуто да ће народ српски мучно пристати да положи оружје данас, кад броји 80.000 бораца под оружјем, све док не ослободи целу своју стару државу с градовима Соколом, Скопљем и осталима. Један видински изасланик напоменуо је на то, да би се све то могло ставити у захтеве, а и српски су изасланици напоменули, да би се и српски народ сад мучно склонио да прими јемство само једне државе, јер би Србија остала без јемства, ако би се Турска с том државом заратила.[1]

Кад је о свему овоме извештен кнез А. А. Прозоровски, он је у свом одговору нагласио како Срби, без одобрења свога заштитника, руског цара, не би могли ући у преговоре с Турцима, и опоменуо је како се на Порти мисли да они и нису дужни држати уговоре и дата обећања према својим властитим поданицима, те да је у томе стварни узрок што Срби не могу ништа свршити с Турском без јемства руског и француског, јер би их Турци, после, ако таквог јемства

[1] В. Богишић, Разборъ, 165—166.

било не би, просто без милосрђа исекли. У том су смислу 30 октобра 1808 Карађорђе и Савет и одговорили Мула-паши у Видин, који им је 22 нов. 1808 отписао да од свега не може ништа бити, пошто Турци задржавају познато њихово гледиште.

Тако се са свим сврше за тај мах турски покушаји да Србе од Русије одвоје, и Срби по тад остану за Русију и за њене преговоре с Турском везани чвршће но икада до тад. Одбивши са свим предлоге Портине о непосредном умирењу, Срби су се ослонили коначно на оно што буду Руси о њима уговорили. Таквим су путем српски послови преко Руса дошли у потпуну зависност од стања које су руски послови имали у тадашњој европској политици.

VI

Ново груписање сила наспрам савеза руско-францускога. Руски предлози о Србији из 1808—9. Несугласице српских старешина и руских чиновника. Прекид преговора у Јашу 1809.

Једна од најглавнијих последица Тилзитскога Мира за српске послове налази се у положају који је по новоме груписању сила припао Аустрији.

Онај савез од времена цара Јосифа II међу Аустријом и Русијом, под којим се водио рат с Турском 1788—91 и који се продужавао преко 25 година, сахрањивао се не само миром у Тилзиту него и све живљим руским жељама да се с Русијом саставе румунске кнежевине и да се граница пружи к западу Дунавом до Ђердапа. На овај добитак, без накнаде за њу саму, Аустрија је гледала веома суревњивим оком. У самосталној Србији гледала се опет Русији одана област, па се узимало као да се граница Русије Аустрији с југа пружа чак до ушћа Дрине. Мислило се да ни по што не подноси да и то буде без икакве накнаде.

И иначе је Аустрија раскидом с Русијом лишавала се свога главног и најпоузданијег савезника. Наполеону су се тиме наспрам

Аустрије са свим дрешиле руке, и то су у Бечу знали веома добро. Остављена сама себи, Аустрија се кроз целу 1807 и 1808 годину живо спремала, под неуморним старањем ерцхерцега Карла, да се војнички реорганизује и приготови, што је, опет, узнемиривало њеног доскорашњег савезника, Русију. Министар граф Стадион казао је једном (2/14 јула 1808), да би се у случају раширења Русије к западу Аустрији дала барем Мала Влашка до Олте. У јесен 1807 управник границе ерцхерцег Лудвик наређивао је да се добро пази на српскога карловачког митрополита Стратимировића.[1] Исто неповерење се само по себи пружало и на српске устанике, код којих се находио акредитовани заступник Русије. А при свем том ни Русија ни Аустрија не могаху се никако одбранити од слутње, да ће им се једном обема ваљати бранити од Наполеона као заједничкога непријатеља.

Међу силама самим, чим су се везале Русија и Француска, онога часа су се почеле једна другој примицати и везати Аустрија, Енглеска и Турска, саставивши неформулисани савез, по простим симпатијама или по заједници интереса, који се после, готово кроз цео XIX век, осећао стално и каткада веома силно. Савез се тај често понашао врло непријатељски према југословенском национализму, који је устанком српским од 1804

[1] Dr. Krones, J. v. Simbschen, Wien 1890. стр. 88.

најпре показао свој живот и снагу. Ми смо горе већ забележили да су Турци све од 1807, од како су се Француска и Русија измириле у Тилзиту, показивали кроз све своје неприлике и промене ванредно упоран и постојан отпор рускоме захтеву да се границе с Дњестра помере на Дунав до Ђердапа. Овде можемо додати да у томе држању Турске много треба приписати саветима Аустрије и Енглеске.

Наполеон, који је Турску и натентао на рат с Русијом баш на том питању, и који је сада, ради других својих бујних планова, тако изненада превеслао на руску страну и примио се још да руске захтеве потпомаже, знао је све ово много боље од других. И његови чиновници, од којих се многи никад нису могли ни измирити с овом његовом политиком, знали су то, па су, као стари неизлечиви руски противници, потпомагали на своју руку радњу противну јавној политици свога властитог господара. У томе и јесте узрок што се преговори о коначном миру међу Русијом и Турском, за које се наредило да се под посредништвом француским у Паризу воде, нису ни с места мицали. Јер Русија никако није желела мир, ако јој се граница не би помакла до Дунава и Ђердапа, а Француска је само гледала и оклевала, чекајући да јој што ма откуд у помоћ придође, те да Русима ту жељу изврши, али помоћи те није било ниоткуд.

У томе је очекивању и оклевању прошло скоро годину дана, кад у Цариграду нову револуцију изврши Мустафа-паша Барјактар, из Рушчука, познат по својим симпатијама за Русе. Његова је идеја била да би се с Русима без посредника лакше било споразумети. Само је Мустафа-паша постављао као основицу преговорима догадашње границе међу Русијом и Турском у Европи, т.ј. по Дњестру а не по Дунаву. Али, ако би Руси такву основицу примили, он би им, у накнаду, пристао да уступи све што би хтели за Влашку, Молдавију и Бесарабију, и пристао би да и Србији дâ потпуну автономију, што су тада и Руси узимали у све своје пројекте. Русима ни ово није пшло у рачун, мислећи без престанка да ће им прилике помоћи да изврше своје праве намере. Наполеон је, такође, имао потребе да ради раздражене Аустрије, ради својих страсних планова против Енглеске и ради недаħâ у Шпанији и даље иође са својим уступкама у Турској, само да би Русију увукао да му против Аустрије помогне. С тога се утврди састанак цара Наполеона и цара Александра у Ерфурту на дан 30 септембра (12 октобра) 1808. Чланом 8-им уговора, закљученог том приликом, цар Александар пристане да призна целокупност Турског Царства с границама према Русији левом страном Дунава, тако да цела Бесарабија, Молдавија и Влашка Русији припадну. Наполеон пристане на то ново разграничење, и Француска се чланом

9-им истога уговора одрече свога посредовања за мир међу Турском и Русијом које је изречено било Тилзитским Уговором. Пошто је то желео и велики везир Мустафа-паша, недостајало је још да он пристане и на нову границу, па да се на Балканском Полуострву васпостави мир. На случај да Порта не хтедне пристати на ову уступку и да се тога ради међу њом и Русијом настави рат, Наполеон је обећао да се у тај рат неће мешати ничим, мањ добрим саветима у корист Русије код Порте. Али ако би уз Порту пристала Аустрија или која год сила (чл. 10), Наполеон се примао да изађе као савезник у помоћ против те силе, а Русија се опет примала да помогне Наполеону и да зарати с Аустријом, ако би ова отворила рат против Француске, као што је (у лето 1809) заиста и било. Оба цара се (чланом 10) зареку да ће осим поменуте промене у помицању турске границе на Дунав, у свему осталом поштовати целину Турске и бранити је од свакога.

Да нису Енглеска и Аустрија против овога радиле у Цариграду, може бити још да би се тада до сличнога или до тако смишљенога мира и дошло. Осим тога, и звезда Наполеонова, у време Тилзитскога Мира на самом вршку, већ је у време Ерфуртскога Мира била мало ударила низ брдо, и то су осећали како добро обавештени политичари, тако и обадва цара.

При свем том се услед ерфуртских договора отворила у јесен и у зиму 1808—9

жива радња, нарочито у руском Главном Стану у Јашу и у Београду. Очекивало се да ће се у седишту руске Главне Команде у Јашу започети преговори о миру међу Русијом и Турском. Па ма да се посигурно слутило да ти преговори неће донети жељенога свршетка, опет су се сви спремали шта да траже преговарајући о миру и како да своје захтеве заштићавају. Тадашњи главни командант руске војске, кнез А. А. Прозоровски, чим је добио извештаје о ерфуртским погодбама, упутио је К. К. Родофиникину у Београд налоге да му поднесе предлоге о свему што би миром требало тражити за Србију и на што би ваљало пазити ради обзира на потребе и користи руске. У томе је налогу било и питање о границама Србије, о њеним везама с другим државама, о данку Порти, о уставу и о унутрашњој управи српској, итд. Кнез А. А. Прозоровски је имао на та питања одговоре К. К. Родофиникина већ 9 новембра 1808.[1]

У својој записци К. К. Родофиникин је мислио да новим миром Србији треба дати њене старе границе, и то: од стране Босне реком Дрином, те би, по томе, Србима имао да остане град Соко, јер је с десне стране Дрине; од стране Арбаније требало би да Србима остане Скопље као погранични град, а по том и Нови Пазар, који се унутра налази.[2]

---

[1] В. Богишић, Разборъ, стр. 175 и д. Предлог К. Родофиникина и у Л. А. Баталаке, стр. 477 и д.

[2] Очевидно је да географски положај тих места није био К. К. Родофиникину потпуно јасан.

Са стране Македоније стара је граница ишла горским врховима (Шар-планином), и њу би требало васпоставити; Ниш и околина све до Софије припадали су Старој Србији, те би требало да и у нову Србију уђу. Са стране Видина граница би се могла повући Тимоком, ако се жели да тај град и цела Бугарска и даље под Турцима остану. За Адакале и Велико Острво у Дунаву К. К. Родофиникин је мислио да би требало да се оставе Влашкој (с којом би Русији припали), јер би се из тих места Срби боље држали у рукама.

Што се тиче трговине, К. К. Родофиникин је мислио да Турцима у Србији опстанка нема, и да би се избегао сваки повод жалбама, да је неопходно да се musломанима приступ у Србију са свим забрани, а за српске поданике да треба уговорити да у Турској уживају она права која уживају и поданици руски, да се могу користити заштитом руског посланства и консулата и да им се на царинама наплаћује оно што и поданицима руским. Уз то је К. К. Родофиникин предлагао за Србију право да свој новац може ковати.

Што се тиче веза с другим државама К. К. Родофиникин бележи да до тада (октобра 1808) у Србији није било никаквих заступника других страних држава и да би желети било да ни у напредак не буде дипломатских представника који би имали право да се друже с главним земаљским управником и осталим старешинама. Бојати се било —

мислио је К. К. Родофиникин — да би Аустрија могла радити противно тежњама руским. При том напомиње К. К. Родофиникин како је за Русе баш у погледу на Аустрију згодно да имају положај у Србији, која се граничи с Босном, с Арбанијом, с Македонијом и с Бугарском, и из које се у Турској може где се год хоће изазвати какав нов Карађорђе и учинити што се хоће, а да нико нема разлога да се жали. Тога ради мисли да би се за сад Аустрији могле очи замазити чим другим, на прилику предајом њених бегунаца из Србије, ма да би то тешко пало Србима и на једној и на другој страни.

Што се тиче управе, признаје да земљи треба кнез и да ваља да буде наследствен, јер би иначе било и сувише унутрашњега раздора, пошто у Србији (у то време) живот човечји није вредио ништа. Бележи како би се кнежевско достојанство у тадашњим приликама могло одржати једино у Карађорђа, и ако страхује да то не би што сметало руским намерама које би могле позније искочити.

За законе К. К. Родофиникин бележи да се тада судило по обичајима и да би најбоље било увести у Србији од руских закона оне који су најпотребнији.

За данак К. К. Родофиникин бележи да би било желети да не превазиђе суму од сто хиљада гроша. Кад се узму у рачун трошкови око градова, Порта никада те новце није дотле од Србије видела, а Срби су према

плаћању данка тако осетљиви, да К. К. Родофиникин саветује да се за саопштење ове тачке у Главну Команду у Јаш позове сам Карађорђе, јер се иначе може расрдити и тога ради чудеса починити. С тога је К. К. Родофиникин препоручивао да се у Главној Команди Карађорђу лично објасни како се то не плаћа за Србијанце него за Бошњаке и Бугаре који су се у Србију после ослобођења населили.

Овако је К. К. Родофиникин тада (2 нов. 1808) предлагао границе и уређење нове автономне кнежевине Србије кнезу А. А. Прозоровскоме, главноме команданту руске војске у Јашу. Кнез А. А. Прозоровски, шаљући те предмете вишој власти на одобрење, није усвојио свеколико, и сам бојећи се да онако опширне повластице за Србе чим било не оштете тежњу цареву, да границе руске рашири до Дунава. Кнез А. А. Прозоровски је био за тешње границе с градовима, колико се у преговарању могне очупати. Кнез А. А. Прозоровски је много држао на то да градови остану у српским рукама и да их чувају регуларни гарнизони, јер не би пристале ни Аустрија ни Француска да се градови повере руским гарнизонима. И кнез А. А. Прозоровски је мислио да је неопходно да се кнежевско достојанство, и то одмах и наследствено, утврди у Карађорђевој породици, јер би, иначе, Порта, првом угодном приликом, гледала да на то место протури каквога Грка фанариота, а Аустрија кога другога. Кнез А. А. Про-

зоровски је налазио да је руски интерес да се кнежевско достојанство одмах утврди у Карађорђевој породици наследствено, и по том да се деца Карађорђева васпитају у руском духу.

Овим мислима дао је главно одобрење и цар Александар. Заступник министра иностраних дела, гроф А. Н. Салтиков, писао је кнезу А. А. Прозоровском, да цар Александар одобрава овај план, али с извесним напоменама. Где год је утицају или мешању руском даван сувише велики мах, цар Александар је излазио у корист српске самосталности, желећи да Срби траже и љубе заштиту руску више по својој драгој вољи него ли по притиску. За све установе цар Александар је желео да се од српских старешина добије драговољан пристанак. Цар изреком захтева да се нигде не вређа самољубље народно и да се не изазивљу суседне државе. Жеља је царева била да се Србији да̂ автономија под руском заштитом, а та заштита да се јавља више као пријатељ и саветник него ли као старалац и полу-господар.[1]

Кнез А. А. Прозоровски, у осталом, бринући се о ономе што ће се уписати за Србију у коначни мир с Турском, није се ограничио само на то да саслуша о томе К. К. Родофиникина, него је још 22 октобра 1808 наредио К. К. Родофиникину да му избере и

[1] Н. Дубровин, Русскій Вѣстникъ за 1863, т. 46, стр. 542—543; В. Богишић, Разборъ, стр. 201 и д.

пошље од стране српских старешина депутате који ће доћи у Главну Команду, да ствар и тамо усмено објасне.

И на овој се прилици показало зло стање што се дотадашњим током догађаја и личним међусобицама наврзло било и међу српским старешинама на дому и међу њима и руским заступником К. К. Родофиникином.

Српске старешине су једнако вукле сваки на своју страну. Идеја заједнице и државе и врховних дужности према њој мало је улазила у главу тим људима, ма да су и та заједница и држава биле властити створ њих самих и труда и пожртвовања њихова. У ствари је и именом, и снагом народа, и заслугама пред свима био Карађорђе, као представник средишњега и најјачега краја, Шумадије. Али су и Ненадовићи онамо у Колубари и у Подрињу, и Миленко Стојковић и П. Добрњац преко Мораве у Браничеву и у Ресави нерадо пристајали под то старешинство. Сви су, осим частољубља, жудели, са свом страшћу своје даровите али необделане природе, да чине свак у свом крају шта им се кад хоће. Руску помоћ и утицај сваки је рад био да употреби само за се и против свога супарника; сви су пак настојавали да је како год употребе против Карађорђа, као врховнога и средишњега поглавара, макар да је то ишло како против оштих интереса непосредно, тако и против њихових личних интереса посебице. По својој простоти ово друго они нису били у

стању ни да спазе. Карађорђе, опет, видећи да Руси нешто раде да би организовали власт у Србији, а знајући мисли својих земљака и савременика, помишљао је да руска радња иде само против њега лично, а у корист отворених противника његових. И тога ради се он бојао и Руса и њихових посредника, јер му се чинило да они раде само лично против њега. У ствари пак, као што сад сведоче акти, онда непознати, варале су се у томе, у главноме, обе стране српских старешина, показујући у политичкој личној борби поред неумесности својих жеља само своју ватреност и неумереност.

Руски чиновници били су онда што су и данас: у њих је погрешке и претераност у оценама или у захтевима изазивала само сувишна ревност да се покажу са што већим успесима пред својим претпостављенима. К. К. Родофиникин се одмах у почетку ставио у рђав положај с Карађорђем и с осталима, што је ушао у сувише интимне везе с митрополитом Леонтијем, којега Срби нису волели не само што је био Грк него што је био непоуздан и рђав човек у опште. И К. К. Родофиникину је, ма да је био руски заступник, много сметало у очима необразованих старешина с којима је посла имао што се знало да је био Грк. Све се то још више увеличавало тиме што су се око њега заиста радо купили они који су што имали против Карађорђа. Та је врста људи мислила да су Русија и њен заступник старији од Кара-

ђорђа и да овоме могу досадити, или га склонити да другојачије ради, што он иначе не би ни по чијем савету пристао. Кад је у јесен 1808 К. К. Родофиникин одвео на састанак с владиком видинским Дионисијем митрополита Леонтија и Стевана В. Живковића, секретара саветског, — почело се по Србији много којешта говорити против К. К. Родофиникина. У околини Карађорђевој знало се и како се ново уређење Србије спрема у Јашу, и сумње и плашње распалиле су се на све стране, заједно с најлепшим надама у осигурану будућност, ма да је све било још у највећој неизвесности, што се такође знало. Раздраженост која је услед свега тога настала међу Карађорђем и његовим пријатељима, и међу К. К. Родофиникином и његовима, покаже се на крају 1808 у јачим поступцима. Још о Карађорђевој слави (25 нов. 1808) у Тополи закључено је да народ нешто учини у корист Карађорђа, што би и Русима импоновало.[1] У Београду се 14 декембра 1808, по том договору, сазове Народна Скупштина, која огласи Карађорђа и његово законо потомство за првог и врховног српског предводитеља, којему ће се сви покоравати.[2] Карађорђе је са своје стране дао реч да ће припознавати Савет као врховну земаљску власт. Обезбедивши се овако

[1] Л. А. Баталака, Историја срп. устанка, 471—473.

[2] Текст у Срп. Лет. 1863, књ. II. стр 149, у Баталаке и у Ј. Хаџића Огледалу Српском, I, 150.

с те стране, Карађорђе не хтедне ни улазити с К. К. Родофиникином у разговор о избору изасланика које је ваљало послати као представнике народа у Главну Команду у Јаш, да тамо објасне жеље народне при преговорима о миру. К. К. Родофиникин је за то био одредио свога оданог човека Стевана В. Живковића, секретара Савета, који га је и у Голубиње пратио, и Живковић је, по томе, био већ и униформу за се наручио. Али Карађорђе нађе да у Јаш треба да пођу његови поуздано му одани људи. Он избере за ту мисију Ивана Југовића, Павла Поповића и Јанићија Ђурића, а Стевана Живковића истера из службе. Имена својих изасланика он само на знање саопшти К. К. Родофиникину, и они се крену за Јаш 10 декембра 1808. У раздраженом сумњичењу, које смо горе напоменули, Карађорђе и његови пријатељи нису могли да схвате како то да сви њихови послови иду преко К. К. Родофиникина и Главне Команде, и наложили су својим изасланицима да иду к самоме цару Александру. И изасланици су то, доиста, и тражили од кнеза А. А. Прозоровског, и услед дужих разговора о будућим правима српским захтевали су од кнеза да им на писмено саопшти оно што Русија мисли за Србију тражити у преговорима о миру. Задовољени поменутим саопштењем, које им је после малог затезања дано, изасланици су пристали да не иду к цару но да чекају турске преговараче у Јашу, и поверење се

почело опет повраћати међу Русима и Карађорђем, пошто се, мање више, разјаснило да су зебње Карађорђеве биле без јачих каквих разлога.

После дугога путовања турски пуномоћници на послетку стигну у Јаш 24 фебруара 1809. Из разлога горе наведених сваки је знао да су изгледи за мир веома слаби. Јер као што је 1807 Француска напустила Турску, па прешла к Русији, тако у току 1808 Енглеска, непомирљиви Наполеонов непријатељ, напусти Русију, па пређе к Аустрији и к Турској. Баш 5 јануара 1809 (по новом) закључен је, с великим настојавањем Аустрије, турско-енглески мир у Дарданелима, којим се Турској гарантовао интегритет њених дотадашњих земаља. У Русији се то живо и с извесним раздражењем осетило, јер се слутило да је ту и Аустрија и да се с тим освојењу Влашке и Молдавије истичу несавладљиве сметње. Мало пре доласка турских пуномоћника била је стигла у Главну Команду у Јаш заповест цара Александра, да се од Турске тражи да одмах отпрати из Цариграда енглескога посланика. Кнез А. А. Прозоровски је још 26 фебруара послао био писмо и ултимат у томе смислу у Цариград, и чекао је повратак изасланика и ресултат, па да преговоре о миру отпочне. Тек 22 марта 1809 стигао је у Главну Команду извештај да се Порта не склања да отпрати енглеског посланика. Пошто се за преговоре о миру по свему томе

знало напред да се никаквоме свршетку извести не могу, преговарање се 22 марта 1809 прекине, или — боље рећи — заврши. Ратно стање, прекинуто још у лето 1807, настане сад на ново готово на целој линији, и само се чекало згодно време, па да се у непријатељства уђе. Сви се изасланици из Јаша разиђу свак на своју страну, с уздањем да ће срећа оружја расправити оно о чем се мирним путем није могло доћи ни до каква споразума.

У приправљеном руском пројекту уговора о миру тачка о Србији обухватала је са свим пречишћене повластице Ичкова Мира, с тим што су Србима остајали на чисто градови и што им се уз потпуну автономију с малсним данком (100.000 гроша) обезбеђивала заштита Царства Руског. У тој тачци је било исказано релативно најповољније обезбеђење српских жеља које се онда могло довести у склад с осталим оновременим приликама.[1]

---

[1] У пројекту је члан V о Србији гласио овако:

„Превисока Отоманска Порта обећава савршену амнестију „и опроштај свему народу српском за све што је до сад било. „Ма кога стања или занимања био, нико се од тога народа неће „казнити, нити ће потпасти под какву год одговорност или на„кнаду за учешће које је имао у српској буни или у овом рату „у пословима војничким и политичким.

„Да би одала пошту учешћу које за тај народ као за свој „једноверни има Његово Величанство Цар Руски и да би што „већма посведочила своју оданост к миру, Порта даје Србима „потпуну слободу да уреде како сами желе своју унутрашњу „управу, с том погодбом да од сада у напредак никада никаква „турска војска ни под каквим изговором не може унутра у Ср-

С турске стране се такође осећало да се примиче прелом. С тога је у том моменту нишки Хуршид-паша покушавао да Србе и сад још, као у последњем тренутку, одвоји од Руса и да их наведе на засебне преговоре. Има једно његово писмо Карађорђу од 13 фебруара 1809, из кога се ово јасно види. Али је у тај мах и за то већ било касно. Срби су остали при одлуци од 1807, да се с Турцима више не погађају, но да војују с Русима и да се поуздају у њих и у срећу њихову!

„бију улазити, и турска се влада ни на какав начин не може „мешати у унутрашње послове српске.

„Праве границе између Србије и осталих области Отоманске Порте означиће се преко особитих комисија, које ће „једна и друга страна имсновати, а којима ће се придружити „један посредник од стране Његова Величанства Цара Руског.

„Да би се српски народ обезбедио у овим правима која „му се дарују, прима на се јемство и заштиту над српским народом Његово Величанство Цар Руски.

„А да би са своје стране одговорио овој доброти Превисоке Порте, српски народ прима на се плаћање годишњега „данка у сто хиљада гроша, који ће се плаћати сваке године од „дана када овај мир међу Руским Царством и Превисоком Портом у живот ступи Влада ће српска тај данак слати у Видин „и плаћати ономе коме Порта одреди.“

У упутствима која су издата пуномоћницима назначено је да су у томе петом чланку „*само олакшице и повластице „које је пре тога Порта сама Србима предлагала*, осим једине „заштите господара цара, за коју се надамо да ће је турски пуномоћници без устезања примити“. То је веза с формулама које је П Ичко уговорио био. Н. Дубровин, Военній Сборникъ, томъ XLIII, 41—42.

VII

Несрећно ратовање 1809. Српски кораци код Аустрије и код Француске. Аустријска политика против руског утицаја у Србији.

Тако се с крајем марта 1809 отворе опет непријатељства на целој линији.

Ваљало је да руска војска груне како ваља напред и да однесе одсудну победу, па би се захтеви руски неизоставно примили.

Положај је за то био да не може бити повољнији. Аустрија и Француска саме су се на скоро по том заратиле. Мало би што могло сметати победној руској војсци да изврши што би хтела. Али Руси, на жалост, нити су имали те војске, ни ђенерала пред војском на Дунаву који би такав задатак умео како ваља извршити. Врховни командант Дунавске Војске, кнез А. А. Прозоровски, био је веома смотрен и веома стар. Тога ради се више бавио о политици но о војевању. Ни војске није имао колико би за тај задатак требало, јер у целоме ратовању 1806—1812 с Турском, ради бурнога времена и ратовања на све стране, Руси никада нису на Дунав избацили силу размерну величини задатака који су на том крају по-

стављени били. А како још уз то у првим ратним предузећима ни срећа не хтедне да послужи руско оружје, кнез А. А. Прозоровски се са свим укочи и укопа у политичке комбинације које његов задатак биле нису.

Пошто су од војевања у 1807 остала била у турским рукама три града на левој страни Дунава, Ђурђево, Браила и Исмаил, одлучено буде да се пре свега ти градови узму и са свим очисти лева страна Дунава. Ђенерал Милорадовић удари 24 марта на Ђурђево, али буде с великом штетом одбијен. Сам кнез А. А. Прозоровски удари 20 априла на Браилу и прође још несрећније од Милорадовића. Како је по француско-руском савезу и Русија морала суделовати против Аустрије, кнез А. А. Прозоровски, и не знајући да је цар Александар дао на знање аустријском цару да ће га напасти само форме ради, стане и то узимати као изговор да оклева с даљом акцијом против Турске, бојећи се тобоже аустријскога кретања у леђа или у бок руској војсци на Дунаву. Други изговор је био ванредан излив Дунава, који је доиста сметао преласку руске војске Требала су оштра писма цара Александра да кнеза истерају из те забуне. Једва се 31 јула почне радити, па и то на доњем Дунаву. Јула 31 заузме се Исакча, августа 1 Тулча, а августа 2 Баба-даг. Ово оперисање на најдоњем Дунаву правдало се претпоставком да би нови

савезници турски, Енглези, могли с Црнога Мора напасти повратну линију руске војске. Па скоро по том и сам кнез А. А. Прозоровски умре 9/21 августа и у команди га заступи кнез Багратион.

Много другојачије је радио турски главни командант, велики везир Јусуф-паша. Имајући такође омало војске (имао је око половине маја 1809 око 40.000), он се држао у Шумли, пуштајући кнеза А. А. Прозоровда се ломи око дунавских градова. Међу тим нишкоме и босанскоме паши нареди да ударе свом снагом на Србију, те да је сломе и тиме десно крило руске војске ослабе и Русима с бока зађу.

Српска војна 1809 почела се с врло високим надама, али срећа није пратила њу. Има трагова да је руски агенат у Србији К. К. Родофиникин тада поручивао Грцима Морејцима да се и они дижу. У Београду је К. К. Родофиникин саветовао излет к Јадранском Мору, на сусрет Црној Гори. Ту линију узме сам Карађорђе.

На Ниш су одређени били Милоје Петровић Трнавац, као главни командант, и Петар Добрњац. Прослављени дотадашњи командант тога положаја Петар Добрњац осетио се увређен наименовањем Милојевим, у коме је гледао само агента грабљивости Младена Миловановића, и чинило му се да му се отима богата пљачка која би Србима припала с освојењем Ниша. Тако је расцеп сувише рано ушао међу војводе тога краја.

Војска се, међу тим, била примакла к Нишу и заузела положаје. Турска пак Врховна Команда нареди општи напад на Србију, јер је Турке ванредни разлив Дунава са свим бранио од руских напада. Војска турска нагрне великим бројем к Нишу и к српској граници. Руски извештаји бележе да су српску опсадну војску код Ниша напали Турци и од некуд с бока, претећи одступници, и са фронта од Ниша. То је било 19/31 маја. После неколико одбијених напада, Турци најпосле ударе на Србе, тако да их поломе са свим на Камејнци. Ту је смрћу јуначког самопрегорења себе и свој народ прославио ресавски војвода Стеван Синђелић, који је у томе шанцу командовао. Кад остали виде шта би са шанцем на Каменици, нагну сви натраг к Делиграду, и тим се напад на Ниш несрећно оконча, оставивши за собом читаву гомилу жучних сумња̂ и јетких окривљења, којима су се дотадашње међусобице међу старешинама грдно распалиле, на штету сви јавних послова.

Миленко Сто̓јковић, који је био пошао к Видину, врати се и опседне Кладово. У почетку јула пређе му руски ђенерал Исајев, и 4 јула почну опсаду Кладова. Нападну на град 9/21 јула да га узму јуришем, али буду узбијени с великом штетом. И тако се и та малена руска војска, која је тобоже била одређена да Србима помогне, врати натраг. Већег броја ђен. Исајев није ни сам имао, а с малим се ништа није могло учинити.

Тако се ђен. Исајев вратио у Влашку, где су Турци и пре тога покушавали нападе од Видина пут Краљева, у очевидној намери да ослабе или пресеку српско-руске везе које су се тим путем вршиле. Хајдук-Вељко, који је у почетку војевања пошао био на Белграцик, такође није имао среће, него се вратио у Бању. После неуспеха на Кладову и Миленко се са својом војском повукао к црноречко-моравском путу, одакле се још држала веза с две истакнуте позиције на тој страни, с Бањом и Делиградом.

Једини Карађорђе, који је, како рекосмо, узео линију југозападну пут Црне Горе, деловао је у овом војевању с потпуним и сјајним успехом.

Са својом шумадијском војском Карађорђе изађе у априлу к Сеници, пустивши другу војску уз Ибар под командом Антонија Пљакића да нападне Нови Пазар. У исти мах Карађорђе око Ђурђева-дна узме Сеницу.[1] По том се другим ратним пословима врати на кратко време у Тополу, али стигне 24 маја натраг к војсци, ништа не знајући шта се учинило пред Нишем, док је он од Тополе к војсци на Сеници путовао. Чим је стигао к Сеници, ваљало је одбијати напад Сулејмана Скопљак-паше, који је, потиснувши Србе на Дрини и ослободивши Соко опсаде, похитао к Пријепољу, да одатле удари на Карађорђеве положаје на Сеници. Карађорђа

[1] Карађорђево писмо А. Пљакићу у Споменику XVII, 9.

послужи срећа, те Сулејмана Скопљак-пашу добро разбије на Сеници, и обрне се одмах к југу, те тако исто разбије 27-ог маја пећскога Нуман-пашу на Суходолу. Свршивши тако с босанском и пећском турском војском, Карађорђе се крене к Новом Пазару, где стигне 3-ег јуна. Бојеви почну одмах, и војска Карађорђева 6-ога јуна већ заузме новопазарску варош. У који су се мах спремали да и с градом сврше, ухвати се турско писмо којим се јавља у Новом Пазару опседнутим Турцима да се држе, јер ће им се скоро помоћ послати, пошто су Срби пред Нишем разбијени. Тек у тај мах стигне Карађорђу и српски извештај о несрећном боју на Каменици. И он, обустављајући свако даље нападање, дигне 10-ога јуна опсаду Новог Пазара и крене се натраг низ Ибар у старе границе.[1]

Али ни Турци нису у наступању после њихова успеха на Каменици показали енергију која се могла очекивати, јер скоро месец дана после боја на Каменици започне турско наступање. Турску је војску у овај мах водио окретни и вешти војвода Хуршид-паша, који је 1812 за заслуге у овом војевању постављен за великог везира. Он је ступао напред тихо и опрезно, утврђујући се на сваком месту. Војска је пошла у два крила, главним к Делиграду, где је 26-ог

[1] Дани и следовање догађаја утврђени су по казивању Анте Протића, који је сам у тој војсци био, Споменик XIX, 15 и д. и по руским извештајима у Петрова, Войни II, 270 и д

јуна заузела старе опкопе, а другим к Соко-Бањи. Карађорђе се већ био вратио из Старе Србије, и одмах је наредио да се војска из источне Србије прибира к Ћуприји. Главни је напад турски окомио се на Соко-Бању, докле су и Делиград одмах узели под топовску ватру. Сакупивши се повелика сила српска спрам Соко-Бање, покушају 7 јула да разбију Турке, да Бању ослободе и тиме и Делиграду да олакшају. Али срећа не послужи српско оружје, и 8 јула Срби напусте и Соко-Бању и положаје око ње. Услед тога Турци обухвате Делиград и са северозападне стране, заузевши Сталаћ (око 28 јула), пошто на то бојно поље стигне и Исмаил-паша серески са још 18.000 Турака. Делиград је у тај мах имао везу са својом основицом само околишним путем кроз шанчеве на Љубешу, на левој страни Мораве, и кроз Крушевачки Округ. У Љубешу је заповедао Миленко Стојковић. Око 1 августа набрало се око Делиграда на 50.000 Турака. С тога се Делиград није могао никако више држати. Августа 3 Срби напусте и Делиград, и повуку се левом страном Мораве преко Крушевца и Јасике. Ни у Ћуприји се не могну Срби одржати, него 7 августа и њу напусте, више из непажње или по малаксалости него по правој невољи. Августа 11 Гушанац Алија, који је започео наступање опсадом Соко-Бање, заузме и Пожаревац, а 13 августа војска турска (како се мислило око 6000) заузме и Јагодину. Тако се веза с Русима готово са свим пре-

кине, и држао ју је с тешком муком још само Миленко Стојковић својом позицијом у Поречу. Колона турска, што је 13 августа заузела Јагодину, упути се једним крилом к Београду, а другим ка Крагујевцу. Бојевима на Липару и на Црном Врху 16 августа 1809 Срби узбију оба та крила, и тако се бојна линија утврди левом и десном обалом Мораве.

Истих дана, 15 и 16 августа, настане право бегство из Београда, чим пукне глас да су Турци већ у Јагодини и на ушћу Мораве, међу Смедеревом и Пожаревцем. Вика на Русе, као на изазиваче овога војевања, у коме Србима нису могли ни помоћи послати, расла је страховито с дивљим страхом, који је 15 августа био обузео Београд. Руски агенат К. К Родофиникин, славни војвода П. Добрњац, незадовољни држањем (доиста бедним) Младена Миловановића (пријатеља Карађорђева), уз то још раздражени неким личним претњама и општим нередом који се био начинио, пређу те ноћи (међу 15 и 16 августом) у Аустрију, у Панчево. Карађорђе, захваљујући мушким саветима Ивана Југовића, покаже се на потпуној висини положаја. Ма да је око 15 августа 1809 изгледало да је Србија са свим пропала, турска се најезда ипак заустави.

У скоро по том и последицом разних рекриминација због оних истих догађаја, пријатељ Петра Добрњца Миленко Стојковић објави такође услед ових догађаја да неће више да зна за Карађорђа и за ње-

гово старештво, и одметне се у Поречу, поручујући свима шта је научио и купећи око себе најамнике, пандуре и беħаре. Караħорħе и ту изабере добар начин, пустивши Миленка да се иступњи. Видећи да га нико не напада, и кад му се досади плаћати готовином најамнике, Миленко сам распусти ту своју војску, и пошто се и разболи, измири се с Караħорħем. Тим се сврше зле последице 1809 године, само што Турци остану и даље у Тимочкој и у Неготинској Крајини, у којима су крајевима пре рата заповедали махом Срби. Турци су добро разумевали свој интерес да српске и руске области раздвајају колико могу јаче.

Докле се све то радило у Србији, руска је војска, по старачким комбинацијама кнеза А. А. Прозоровског, поплашенога првим неуспесима, скоро са свим мировала, смишљајући да главне нападе упути с најдоњег Дунава, ради сигурности повратне линије. Известивши се да Руси тога ради немају много војске у Букурешту, Турци 25 августа на Ђурђеву пређу Дунав, али их 29 августа (10 септембра) сусретне на Фрачини код Ђурђева ђенерал Ланжерон, и разбије их потпунце. И војска руска од доњег Дунава стане под заповестима кнеза Багратиона, после смрти кнеза А. А. Прозоровског, још боље напредовати. Септембра 14 предао се Исмаил, а с крајем тога месеца започела се опсада Силистрије. Чим је велики везир видео (29 августа) да не може продрети к Букурешту,

изда заповест војсци у Србији да уступи. Уступање се почело завршивати тек прве недеље месеца октобра. И тако се, за тај мах, Србија опет спасе. Последице пак несрећне војне од 1809 показале су дубок и несрећан траг и у спољној и у унутрашњој политици, и на границама земље, које су тада на источној страни силно оштећене, јер су се Турци повукли понајвише на старе границе Београдског Пашалука, а у својим су рукама задржали велики део српских освојења последњих година од Видинског, Нишког и Лесковачког Пашалука.

Док се овако ратовало у Србији по моравској долини и на доњем Дунаву, други је, већи рат букнуо међу Француском и Аустријом, у ком је и Русија по Ерфуртском Уговору морала учествовати. Последњих дана марта (по старом) 1809 Аустријанци пређу границу; Наполеон се 1 априла (по старом) крене из Париза; 8—11 априла (по старом) Наполеон однесе прве значајне победе над Аустријанцима. У скоро Французи дођу у околину Беча. Бојеви на Асперну (10/22 маја) и на Ваграму (с крајем јуна) принудили су Аустрију да моли за примирје, из којега је изашао Шенбрунски Мир од 2|14 октобра 1809. Француској је Аустрија тада уступила сву земљу на десној страни Саве до ушћа Уне у Саву, што је француску границу с Турском још више увеличало. Онда су од Далмације и осталих југословенских области образоване познате Илирске Области Француског

Царства, које су биле потчињене Краљевини Италији. Западна Галиција (са 1,500.000 становника) уступљена је новој пољској држави, Великој Војводини Варшавској, коју је образовао Наполеон 1807 Миром Тилзитским, понајвише од пруског дела старе Пољске. Велика Војводина Варшавска, која је у почетку бројала 2,300.000 становника, порасла је тиме готово на четири милиона. Русима то васпостављање Пољске није могло бити особито повољно. Још мање им је било повољно што се, мало по том, настојавањем Метерниха, и поглавито због раширења Русије у Балканском Подунављу, начинио прави савез међу Француском и Аустријом и што је цар аустријски пристао да му кћи Марија Луиза пође за Наполеона. Савез међу Русијом и Француском, склопљен у Тилзиту 1807, а утврђен у Ерфурту (1808), ломио се све више. И ако противност међу Енглеском и Француском није попуштала, Француска се почела и опет враћати на своју стару политику према Турској ради Аустрије, и пошто је у брзо постало очевидно да руско-француски савез ишчезава, опазило се брзо да Русија наспрам Турске за своје раширење на Дунаву остаје усамљена и да су против ње не само Аустрија него и све остале велике државе.

Чудноват одлазак К. К. Родофиникина из Београда, ноћу између 15—16 августа 1809, обележава знатан прелом у руско-српској политици тога времена.

Ако, може бити, и није истина што се говорило, да Карађорђе или његови људи хоће да убију К. К. Родофиникина, истина је да је расположење против Руса, нарочито међу Карађорђевим људима, било да горе бити не може. И то није било без својих јаких разлога. Као год што је Тилзитски Мир 1807 у самом почетку заједничког ратовања с Русима, кад су се Србима најлепши изгледи отворили, све изгледе преврнуо и још оставио српске земље и без осигураног примирја с Турцима, изложене турским нападима, тако су и сад несрећан почетак, оклевање и план кнеза А. А. Прозоровског да војну почне на крају најдаљем од српске границе — изложили Србе главном турском нападу. Срби се сами нису могли одржати, а Руси им помоћи нису могли, пошто су и сами, скоро у целом том ратовању, били непрестано с недовољним бројем војске. Кнез А. А. Прозоровски се жалио што су Срби потрчали на све стране у нападање, изгубивши из рачуна да би то могло бити умесно истом пошто би он први с главном руском силом Дунав прешао и напад отпочео. У Србији се, у опште, заједница с Русима разумевала готово искључиво у смислу да Русија Србима помогне и одбрани их по што по то, без обзира на околности и на саме потребе руске. Тако су онда људи у Србији схватили савез с Русима. Сјајне српске наде у последице заједничког ратовања с Русима показале су се већ други пут далеко од оства-

рења. Срби су још вређани и радњом руских чиновника, који су прегонили негде ревношћу а негде немаром. И што би год који од њих радио, Србима се чинило као да не ради лично тај и тај (што је бивало врло често), него као да ради цар и сва Русија, ма да дотичну радњу цар често није ни знао, а много је пута није одобравао, пошто би о њој био извештен. Српске старешине су се онда, у простоти свој, осећале чисто прева-рене, особито у августу 1809, када су Турци прешли Мораву и кренули к Београду, а од руске помоћи није још било ни трага ни гласа. Расположења су била раздражена како се само помислити може, и на К. К. Родо-финикина се товарило и оно за што јесте и оно за што није био крив.

У томе тешком тренутку Карађорђе и Савет закључе да се обрате на све стране, и Аустрији и Русији, па и Француској, тражећи од свуда мање више једно исто. Данас се види да су ти кораци Србији више одмогли но помогли. Више од свега јој је помогло оно што је урадила сама — што је успела да задржи Турке на Морави. Пошто су нешто позније и Руси успели да одбију Турке код Ђурђева и да их добро потисну и разбију на доњем Дунаву, у тај мах се предупредила коначна опасност, оставивши ипак врло дубоке спомене у старешина српских и врло знатне трагове на све стране. И ма да у политици помажу једино дела, а молбе су каткад проста дангуба, опет ћемо изгубити неко-

лико тренутака, да и о молбама српским тога времена гдекоје карактеристике уврстимо.

Целине ради саставили смо овде и оно што се у том правцу радило 1807—8 и оно што је, по том, из истих узрока, следовало 1809—10 у још већој мери.

Чим су аустријски политичари у другој поли 1807 видели да пада дугогодишњи савез с Русијом и да се Руси почињу да утврђују не само у Влашкој и у Молдавији ниже Ђердапа него и у Србији, почели су да на све стране траже средства, да спрече толико ширење руског утицаја на доњем Дунаву и на Балканском Полуострву. Незадовољство Срба са слобозијским примирјем (од $^{12}/_{24}$ августа 1807) и у опште с обртом њихових веза с Русима, које су се у почетку те исте 1807 године с ONOЛИКИМ одушевљењем очекивале, а које је Тилзитски Уговор, изненада и у самом почетку, оставио у неколико без основице, пружило је аустријским агентима прву прилику за акцију против Русије међу Србима самим. Турци су томе само посредно помагали, радећи такође са своје стране свима средствима, да би се Срби отргли од Руса и склонили на непосредно измирење с Турском, као што се било започело 1806 преговорима Петра Ичка. Кад је 1807 у новембру с таким порукама стигао митрополит Аксентије, и кад су се око половине декембра, по саветима и по настојавању К. К. Родофиникина, преговори с тим цариградским изаслаником прекинули, Турци стану ширити гласове како

мисле да ударе на Србију. Гласови ти нису били истинити, јер су Турци и Русима и Французима приватно дали били реч да ће и за Србе у ствари примењивати примирје уговорено с Русима, али је Србе, лаковерне и раздражљиве, без познавања политичких могућности и немогућности, лако било навратити на мисао, да су их Руси са свим напустили. К томе су приносиле и везе К. К. Родофиникина с неомиљеним у Срба београдским митрополитом Леонтијем. У декембру се 1807 говорило како су К. К. Родофиникин и митрополит Леонтије и довели митрополита Аксентија, да Србију продаду. Аустријски агенти (српски трговци из Земуна, који су се у томе и својим материјалним интересима руководили), користећи се свима тим приликама, успеју да наврате Карађорђа, те се у јануару 1808 обрати писмом ерцхерцегу Карлу, захваљујући за милост и за заштиту дотле указивану српској ствари од Двора Аустријског, молећи да се то и у напредак продужи и тражећи да му се допусти да може купити барута, олова, ђулади и бомби. Ерцхерцег је Карло једва дочекао то писмо, јер он већ у фебруару 1808 издаје налоге варадинскому команданту, ђенералу Симпшену, да гледа не би ли се нашло начина да Срби Београд драгом својом вољом понуде Аустрији. Ђенерал Симпшен се старао да како год добави самога Карађорђа к себи, у Земун. К. К. Родофиникин то поквари, наместивши да се каже Карађорђу

„да њему као владаоцу не пристоји да ау„стријском ђенералу на ноге иде“, и тако се састанак Карађорђа и ђенерала Симпшена изврши на савској обали спрам Београда, 23 марта 1808 по подне. Аустријски се ђенерал старао да српске вође задобије *искључно* за Аустрију и да их одврати од Русије. Касније је преко својих повереника ђен. Симпшен покушао и коначни корак, да од Срба добије молбу цару аустријском за уступање Србије под аустријску власт, с тим да се у градове уведу аустријски гарнизони. Тај посао је поверен био земунском команданту пуковнику Першу, потпуковнику Станисављевићу, градоначелнику Хаџићу и трговцу Милошу Урошевићу. Са српске стране дошли су место Карађорђа: његов секретар Стеван Јевтић и Младен Миловановић. С тим заједно почне се на границама по Срему купити аустријска војска. И ерцхерцег Леополд је у то време обилазио границу. Скупљање аустријске војске и разни гласови како се Аустрија, Француска и Порта спремају да Русију нападну, веома узбуне и старешине и народ у Србији, тако да се Карађорђе са свим тргне натраг, и 20 маја 1808 упути ђенералу Симпшену писмо, којим све прекине и захтев земунских изасланика са свим одбије. К. К. Родофиникин је сам написао тај одговор, показавши у овој прилици изванредну дипломатску вештину и присебност.[1]

[1] Дело за 1899, XXI, 42 и д. Н. Дубровин у М. Медаковића књизи Устанак српски од 1806 –1810 год. Н. Сад 1866, стр. 77

писмо Наполеону, тражећи од њега заштиту, и преда га Раду Вучинићу, да га помоћу францускога консула у Букурешту Леду (Ledoux) достави Наполеону. Вучинића је Леду упутио преко Лавова у Беч. Вучинић је собом носио и предавао француским чиновницима мемоар, у ком су, међу осталим, биле ове тачке:

а. да се српски народ заједно са својим предводитељима одлучио потражити срећу у заштити великога Наполеона;

б. да ће у име верности к француском монарху Србија примити у све градове војску Наполеонову;

в. да ће град Шабац, као најближи француској граници, први примити војску Наполеонову

Влада је француска издала обичне резервисане наредбе; задржала је Вучинића под руком (све до 1814), али радила није ништа, јер Србија нигде није могла ући у њене рачуне. У Србији се при спремању и шиљању ових пуномоћстава сметнуло с ума, да није доста понудити, него да треба и друга страна да има рачуна да прими.[1] Међу тим, ако се и може казати да од ових корака није било позитивне корпсти, једва би се могло казати да није било штете, јер је поверење руско у српске старешине попуштало, једно ради овог узалудног обраћања Французима и Аустријанцима, а друго због детињске

[1] О. Бон у Отаџбини XIX саопштио је свуколику ову преписку.

жености, без свакога дубљег размишљања. Последице би, без сумње, ипак оправдале ту аустријску оцену, да се како год могло успети да се први корак изврши. Околности су, срећом, донеле те се до тога није дошло.

После одласка Родофиникинова (15 авг. 1809) из Београда, Карађорђе се на тај његов поступак одмах жалио руским старешинама у Влашкој, како најближему, ђен. Исајеву, команданту руске војске у Малој Влашкој, тако и главноме команданту. По један се српски изасланик и до тад увек находио у Главној Команди, али је ради К. К. Родофиникина у јесен 1809 нарочито послан у Влашку и архимандрит Спиридон Филиповић, с налогом да и самог цара потражи. Пошто се савез између Русије и Србије није могао тако лако раскинути, послови су ишли напред сами својом тежином, без обзира на поједине (и ако веома честе) личне омашке и на дела узбуђенога тренутног расположења. Видећемо мало касније како су се развили ти послови после привремене катастрофе у 1809 години.

И француску је помоћ тражио Карађорђе преко Букурешта. Из француских Илирских Области дошла су била у Србију два Србина о којима мало што ближе знамо. Једно је Раде Вучинић (или Вученић), а друго је Никола Скуљевић, обојица из Горње Крајине или из тамошњег далматинског Приморја. Кад је К. К. Родофиникин отишао, примљени су, међу осталим, савети и предлози ових људи. Карађорђе 16 августа 1809 упути једно

писмо Наполеону, тражећи од њега заштиту, и преда га Раду Вучинићу, да га помоћу француског консула у Букурешту Леду (Ledoux) достави Наполеону. Вучинића је Леду упутио преко Лавова у Беч. Вучинић је собом носио и предавао француским чиновницима мемоар, у ком су, међу осталим, биле ове тачке:

а. да се српски народ заједно са својим предводитељима одлучио потражити срећу у заштити великога Наполеона;

б. да ће у име верности к француском монарху Србија примити у све градове војску Наполеонову;

в. да ће град Шабац, као најближи француској граници, први примити војску Наполеонову

Влада је француска издала обичне резервисане наредбе; задржала је Вучинића под руком (све до 1814), али радила није ништа, јер Србија нигде није могла ући у њене рачуне. У Србији се при спремању и шиљању ових пуномоћстава сметнуло с ума, да није доста понудити, него да треба и друга страна да има рачуна да прими.[1] Међу тим, ако се и може казати да од ових корака није било позитивне користи, једва би се могло казати да није било штете, јер је поверење руско у српске старешине попуштало, једно ради овог узалудног обраћања Французима и Аустријанцима, а друго због детињске

[1] О. Боп у Отаџбини XIX саопштио је свуколику ову преписку.

Она је потврдила горе поменуте закључке и изабрала исте депутате за руску Главну Команду, додавши још и Миленка Стојковића, добро цењена у Руса̂ и великог руског пријатеља. Изгледа да се та скупштина није у свем сложила с мишљењем Карађорђа и његових пријатеља. С тога су и депутатима издана двострука пуномоћства и упутства: од скупштине и од Карађорђа лично, у којима су последњим сигурно пооштрене извесне тачке против Родофиникина и митрополита Леонтија.[1] Кад се депутати крену у главни стан и сврате се у Пореч к Миленку, да га са собом узму, Миленко не пристане на таква пуномоћства и с депутатима се договори да они место њега узму у своје друштво П. Добрњца, који се већ налазио у Влашкој. Послови су српски још ишли преко К. К. Родофиникина, и он, велики пријатељ Миленков и Добрњчев, уђе и сам у ту неправилну модификацију депутације и удеси те се све тако прими и у Главнога Команданта, коме се представи од стране депутата не баш оно што су Карађорђе и скупштина српских старешина били одлучили него предругојачење у смислу оснажења руског утицаја (или још

почетак декембра. Отаџбина XIX 141. Летопис М. С. 1827, IV, стр. 50. По Вуку Ст. Караџићу пак она је била о новој години 1810, и тада су изасланици упућени у Букурешт. Правитељст. Совѣтъ, 34. Али је то нетачно. Депутате је кнез Багратион, тадашњи главни командант, примио 19 декембра 1809 у Харкову.

[1] Тврди се белешком Добрњчевом у Споменику XXXVII, 125 и руским белешкама, по којима је Милан Обреновић заиста *на само* молио главног команданта графа Каменског да из српских послови са свим истави К. К. Родофиникина.

установљења праве руске управе у Србији), што Карађорђе и његови пријатељи не би одобрили, вазда страхујући да јачи руски утицај само њих лично не потчини њиховим личним противницима. За јачу руску помоћ били су искрено и једни и други, јер је то било једино јемство за напредак и даљи ток народног ослобођења. На другу страну су Карађорђе и његови пријатељи, зебући од турских претња (још и пред зиму од Хуршид-паше који је нудио измирење а претио војном), а видећи одуговлачење с руском стварном помоћу (стално још од 1807) чинили исто тако пренагљене и претеране у свом попуштању кораке код Аустрије и у граничарској команди и у Бечу. Тако унутрашњи раздор међу српским старешинама тада отворено узме на се облик русофилске и аустрофилске политике. Како је страст најгори саветник, и једна је и друга страна превиђала истинито добро отаџбине, губећи и снагу и памет у бесплодној унутрашњој борби, пуној трзавица и несмислених задевица.

Руси су и сами видели да су Срби 1809 пострадали у многоме и њиховом кривицом. И када се стане примицати пролеће 1810 и с њим продужење војне, заиста се приступи к наравнању српских незгода. Главни Командант, хотећи да угоди Карађорђу, уклони К. К. Родофиникина из послова српских.[1] Пи-

[1] Изгледа да се то извршило тек у марту 1810 по доласку графа Каменскога, који је постављен 2 фебруара 1810. М. М. Вукићевић ми саопшти да је Камениски 10 марта 1810 био већ у Јашу.

Она је потврдила горе поменуте закључке и изабрала исте депутате за руску Главну Команду, додавши још и Миленка Стојковића, добро цењена у Руса̂ и великог руског пријатеља. Изгледа да се та скупштина није у свем сложила с мишљењем Карађорђа и његових пријатеља. С тога су и депутатима издана двострука пуномоћства и упутства: од скупштине и од Карађорђа лично, у којима су последњим сигурно пооштрене извесне тачке против Родофиникина и митрополита Леонтија.[1] Кад се депутати крену у главни стан и сврате се у Пореч к Миленку, да га са собом узму, Миленко не пристане на таква пуномоћства и с депутатима се договори да они место њега узму у своје друштво П. Добрњца, који се већ налазио у Влашкој. Послови су српски још ишли преко К. К. Родофиникина, и он, велики пријатељ Миленков и Добрњчев, уђе и сам у ту неправилну модификацију депутације и удеси те се све тако прими и у Главнога Команданта, коме се представи од стране депутата не баш оно што су Карађорђе и скупштина српских старешина били одлучили него предругојачење у смислу оснажења руског утицаја (или још

почетак декембра. Отаџбина XIX 141. Летопис М. С. 1827, IV, стр. 50. По Вуку Ст. Караџићу пак она је била о новој години 1810, и тада су изасланици упућени у Букурешт. Правитељст. Совѣтъ, 34. Али је то нетачно. Депутате је кнез Багратион, тадашњи главни командант, примио 19 декембра 1809 у Харкову.

[1] Тврди се белешком Добрњчевом у Споменику XXXVII, 125 и руским белешкама, по којима је Милан Обреновић заиста *на само* молио главног команданта графа Каменског да из српских послови са свим истави К. К. Родофиникина.

установљења праве руске управе у Србији), што Карађорђе и његови пријатељи не би одобрили, вазда страхујући да јачи руски утицај само њих лично не потчини њиховим личним противницима. За јачу руску помоћ били су искрено и једни и други, јер је то било једино јемство за напредак и даљи ток народног ослобођења. На другу страну су Карађорђе и његови пријатељи, зебући од турских претња (још и пред зиму од Хуршид-паше који је нудио измирење а претио војном), а видећи одуговлачење с руском стварном помоћу (стално још од 1807) чинили исто тако пренагљене и претеране у свом попуштању кораке код Аустрије и у граничарској команди и у Бечу. Тако унутрашњи раздор међу српским старешинама тада отворено узме на се облик русофилске и аустрофилске политике. Како је страст најгори саветник, и једна је и друга страна превиђала истинито добро отаџбине, губећи и снагу и памет у бесплодној унутрашњој борби, пуној трзавица и несмислених задевица.

Руси су и сами видели да су Срби 1809 пострадали у многоме и њиховом кривицом. И када се стане примицати пролеће 1810 и с њим продужење војне, заиста се приступи к наравнању српских незгода. Главни Командант, хотећи да угоди Карађорђу, уклони К. К. Родофиникина из послова српских.[1] Пи-

[1] Изгледа да се то извршило тек у марту 1810 по доласку графа Каменскога, који је постављен 2 фебруара 1810. М. М. Вукићевић ми саопшти да је Каменски 10 марта 1810 био већ у Јашу.

Скупштини се обично претресало и одлучивало оно што се тиче свију старешина или целе ослобођене земље. У засебну власт појединих у њиховим окрузима или срезовима није се могла мешати ни Скупштина. Толико је та засебна власт, по горе наведеном пореклу своме, била апсолутна и себична.

Прва Скупштина, која се држала од ослобођених округа Београдскога Пашалука, била је у Остружници по Ускрсу 1804 (24—28 априла), поглавито ради аустријског позива да се у Земуну састану с турским старешинама из Београда, не би ли се могло постићи измирење с дахијама. На тој Скупштини је учињен договор и да се подринска и шумадијска војска сакупи под Београд, те да се почне опсада Београда. Тада су тако исто учињене и неке одлуке о једнаком суђењу и одржавању реда по земљи. Кад се опсада Београда почела, и кад су у опсаду дошле и војске из преко Мораве и испод Смедерева (после узећа Пожаревца и Смедерева), Скупштина се могла имати сваки дан, јер су у опсади биле готово све чете и све старешине побуњених округа. Има документ из тога времена, од 15 маја 1804, писан у Топчидеру, којим се од Земунаца иште 50000 гроша у зајам. На том су документу, изданом у самом почетку опсаде Београда, потписани на челу Карађорђе и Јаков Ненадовић, а по том представници округа ваљевског, шабачког, јагодинског, ћупријског, пожаревачког, грочанског, смедеревског, београдског и кра-

гујевачког. Карактеристично је што се после Карађорђа још истиче изнад осталих старешина само Јаков, у тај мах једини подједнако знатан с Карађорђем. Карађорђе је у тај мах био, као и остали, само апсолутни господар у своме (крагујевачком) округу и на војсци — и први међу једнакима, пошто је он имао највише ауторитета и највише стварне силе. У том је и био идеал првога уређења Србије, којему су старешине најрадије тежиле и који пробија у првим њиховим пројектима. Још о првој горе поменутој Скупштини у Остружници, у првим захтевима српским, од Порте се тражи да изабране кнезове везир мора признати, а изабрани кнезови да имају право да могу изабрати Врховнога Кнеза, којему се управо давао задатак да врши посредничку улогу међу овим изабраним окружним кнезовима и турском влашћу.

Први образац државног уређења, који се, по томе, највише свидео војводама и старешинама српским, био је у некој федеративној кнежинској автономији, као што се у то исто време, под врховном турском влашћу, и у Мореји донекле практиковало. И Хаџи-Мустафа-пашина кнежинска автономија са српским изборним кнезовима и турским судом у окружном месту донекле је личила на овај средњевековно-турски самоуправни тип, у ком је некаква традиција Балканског Полуострва. Та кнежинска автономија, где су поједине кнежине са свим личиле на властелинства средњега века, у којима је наслед-

нога властелина заступао војвода, истакнут онде сам својом снагом и заслугом, ушла је у практику од почетка ослобођења у свакоме крају Србије. Општа потреба одбране и општа опасност турскога напада, и из градова и из преко границе побуњене земље, била је једина федеративна веза међу овим господарима. У свему другоме, нарочито где би који лично био интересован, сваки је радио као апсолутни господар, и против воље тога господара помоћи често није било никакве.

Кад су 1804 у јесен српски изасланици били у Петрограду, тамо им је нарочито саветовано да је неопходно да ослобођена земља има свој *Правительствующій Совѣтъ*, т. ј. државну општу и заједничку власт, која би, ако затреба, имала бити и над влашћу војводском. Прота М. Ненадовић, коме је то у Русији и говорено, и Божо Грујовић (Тодор Филиповић), образован правник аустријске школе, Румљанин из Срема, који је депутацију у Петроград као секретар пратио, почну то по повратку у Србију говорити и другима. Мисао се о Савету свиђала скоро свима, јер је Савет био неопходна потреба, и ако ниједан војвода није рад био да се установљењем Савета лиши ма колико своје дотле уобичајене власти. При свем том Савет се установи тек с крајем августа 1805, после срећних бојева на Карановцу, на Ужицу и на Иванковцу у тој години, кад се већ отворила борба са самим султаном. Отворивши своју радњу најпре у манастиру Вољавчи, а

по том у Боговађи, Савет се у новембру 1805 премести у Смедерево, кад се тај град предао Србима.

У прво своје време Савет је вршио и послове суда и послове врховне земаљске управе или владе, а исто тако и послове законодавства. У простом животу првога времена није се ни осећала потреба да се ти послови раздвајају. Много којешта што је Савет почео радити војводе саме не би ни могле радити; најкорисније је било што се власт Савета ширила на целу земљу и што је Савет, тога ради, вршио и истраге, и слао људе да по нешто уређују, особито у приходима и финансијским пословима. Савет је, одмах од почетка, имао власт у свему што се не би тицало војводских каквих год личних послова или интереса. У томе је морало свагда испасти онако како хоће војводе, нарочито ако су то биле велике војводе или *господари*, као Карађорђе, Јаков Ненадовић, Јанко Катић, Милан Обреновић, и т. д. — А пошто су ти лични војводски интереси ипак били ограничени, остајало је изван њих још много питања, у којима је Савет могао бити одлучни господар. Та потреба је и била главни узрок што је Савет одмах примљен и што се власт његова с временом и самим његовим трајањем и навиком ширила и утврђивала сама собом. У самом почетку саветскога рада, кад се он настанио у Смедереву, издао је Савет кратке уредбе о суђењу. А кад се на свршетку 1807 преместио у Бео-

град, одредио је и по целој земљи расписао да се у сваком округу постави прави суд од три судије. Звало се да те судије бира народ као и саветнике; али је све то у ствари у сваком месту зависило од војводе и воље његове. Овоме суду могао је сваки човек тужити и војводу, и он је морао доћи на суд да одговара. Над пресудом тога окружног суда био је суд самога Савета. Улазећи у седницу саветску, сваки је, па и војвода, морао оставити оружје пред вратима. Савет је издао и уредбу о такси свештеницима за њихова чинодејства. На свршетку године 1807 Савет је издао и уредбу о тарифи новчаној. Продајом турских имања, кад је на то ред дошао, такође је Савет управљао. Скеле и царине, у оно време знатни и једини стални доходци државни, такође су биле у рукама саветским. Исто тако је Савет, као права влада, не само купио и чувао дохотке колико их је било, него се он старао и за набавку муниције и осталих војничких потреба за целу земљу. Савету су старешине земаљске о новој години предавале рачуне о различним трошковима, на плату тобџија, на рањенике, на уходе, и т. д.

У борби старешина једнога против другога и у борби неких од њих против Карађорђа и његове врховне старешинске власти, која је по самим приликама расла напоредо с влашћу саветском, ма да многи томе нису ради били, гдекоји су тежили да та врховна власт остане више на страни Савета него ли

на страни Карађорђа. То се чинило нешто из личних интереса, нешто пак из завидљиве частољубивости, врло јаке у нашега народа у опште. У томе је и Карађорђе био не мање осетљив. И како је био неоспорно најјачи, никада није дао ни да му се помене какво год ограничење власти. У почетку саветскога рада, кад се Савет преместио у Смедерево, прота Ненадовић, Божа Грујовић и митрополит Леонтије били су склонили Карађорђа да се у Смедереву сазове Скупштина, и да она Савет *потврди и призна за највећу власт у земљи.* То је могло бити приликом Скупштине што је држана око половине декембра 1805. Кад Карађорђе осети да се тим новим законом тежи на то да се власт узме од њега и преда Савету, изиђе на поље, опколи скупштину својим оружаним момцима, и тако прекине сваки разговор о томе, показавши да не допушта да му се неограничено врховно старешинство смањује.

При свем том Савет је продужио како свој дотадашњи рад тако и своје напредовање и, при свој простоти обичаја и начина, образовао се самим током времена као земаљска влада и врховна старешинска власт у земљи после Карађорђа. Неодољива природна потреба управљања земљом и вршења власти створили су како власт Карађорђеву, тако и власт Савета онакве какве су биле.

Они који су и даље радили да Карађорђа како год ограниче и да му власт су̓зе, уздали су се још у Русе, пошто је њихов

ауторитет био највећи у Србији. Противници Карађорђа и врховне му и средишње власти старали су се свима могућим начинима, па и интригама, које нису остале без штете за општу ствар, да Русе и руске чиновнике, који су у Србију шиљани, употребе и помешају у ову борбу око поделе и разграничења власти у Србији. То је био узрок што се Карађорђе ни Русима није онако радовао као сви други, јер му се чинило да они сметају личним жељама његовим, и да се много дају у руке онима за које је он сматрао да су му непријатељи, а он је знао да се Русима из хатара свагда није могло изаћи, су чим су управо и рачунали противници његови. Аустријски сплеткаши овом су се слабошћу често користили, да Карађорђа преваре и навуку на погрешне или неоправдане кораке. Све су то пак биле ствари тренутне, које нису могле имати никаква утицаја на опште осећаје дубоке оданости целога оног славног нараштаја свима чистим народним инетресима.

Само кад се узме на ум све што је горе наведено, може се појмити како се од првога руског представника у Београду очекивало не само да врши дипломатске везе међу Русијом и међу ново-ослобођеним српским областима, него и да поучи народ управи и уредбама, по којима треба власт у земљи утврдити. С тога се одмах шести дан по доласку К. К. Родофиникина у Београд, 8-ог августа 1807, по његову старању

и саветима, издала *Основа правитељства српског*, коју је тога дана Карађорђе печато утврдио, ма да је било много и знатнијих пречих послова у тај мах. То је нека врст устава, првога који се у том облику јави у ослобођеној Србији.

Устав је тај склопљен у главноме п руском државном уређењу. Њиме се установљава *Правителствујушчи Сенат* под председништвом *Књаза*, као врховна власт у земљи. То је у ствари већ било у Скупштини и у лицу Карађорђа. Установљена је Књазу и титула *Светлејши* (по руском). И Савет се утврђује по ономе што је дотле био, с тим да остаје до смрти саветник онај који би у трипут узасоб био у Савет изабран. А изборном мандату саветском утврђује се рок у три године. Основа утврђује власт суда, а Књазу право милости и награде, једино у земљи. Основа, следујући своjему обрасцу рускому, утврђује и како ће се давати одличја благородства и титуле свима онима који су се одликовали дотле или који се буду одликовали у будуће. У окрузима се установљавао губернатор, који се са још два изабрана судије упућивао да води бригу не само о суђењу него и о управи у округу. За дохотке се земаљске нарочито наређивало да је власт Сената (Скупштине) над њима неограничена. Сенату се остављало и право да бира главне војводе и да одлучује све што би се тицало рата или мира. На завршетку

се тражи потврда покровитеља цара Александра.[1]

У главноме Родофиникинов Устав утврђивао је и на руске облике догонио оно што се већ дотле само било образовало у Србији, с истицањем Кнеза или владаоца, што је дотле било само у пројекту и у ствари, а свечано није било ни једанпут потврђено. У томе је морао бити разлог што је *Основу* Карађорђе примио, јер је она однесена цару на потврду. Пошто потврда није дошла, зато што цар Александар није хтео да се меша у народне послове с десне стране Дунава, није се, како се види, по овоме уставу ништа ни радило, али је он први пут унео у српски живот, по руским обрасцима, идеје организоване монархичне власти. Монархична се власт разликовала од руске власти, што је још у неколико била помешана с идејама среске и окружне автономије, којих је било по разним крајевима Балканског Полуострва, на које су се Срби навикли под владом Хаџи-Мустафа-паше и које су црпле највећу потпору из личних и частољубивих интереса појединих војвода.[2]

---

[1] Текст у В. Богишића, Разборъ 118 и д.

[2] Автономних је жупа, градова и већих области било по Турској пуно, и у разним облицима. Заслужује пажње автономија кнежина̂ (жупа̂) Крајине и Кључа у Србији, кнежине Котла у Бугарској; предела Мирдита, Кимериота и других у Арбанији; предела Мање (или Маине) у Мореји и скоро свих Архипелашких Острва. Мања је заједно с већином Архипелашких Острва била под Капудан-пашом (турским адмиралом). Под њом је била и Мања. Нека су Архипелашка Острва била под султан-

Горе смо на свом месту испричали борбу старешина међу собом и њихово старање да руског представника увуку свак на своју страну. Кад се после састанка царева Наполеона и Александра у Ерфурту у јесен 1808 почело живље радити на миру с Турском, почела се и у Главној Команди у Јашу и у Агенцији Руској у Београду велика преписка како о границама тако и о будућем уређењу Србије. Карађорђе и њему јаче одане шумадијске поглавице зебли су, да не би њихови противници с К. К. Родофиникином ту прилику употребили да штогод и против Карађорђа скују. Данас ми из аката знамо да су њихове зебње биле без основа и да ауторитет Карађорђев заиста нико није ни мислио спорити. Онда се пак тако мислило, и на састанку Карађорђевих најближих пријатеља у Тополи, о Карађорђеву крсноме имену св. Клименти (25 новембра 1808), одлучи се да се сазове Скупштина у Београд, на дан 14 декембра 1808, и да се ту свечано прогласи наследственост врховних господарских права у Карађорђевој породици. То је опет била нека врста устава, која је правилним путем, гласом народним, заменила пројектовани а

ком (као и Крајина и Кључ неко време). У томе се самом налазило засебно уређење с извесним автономним повластицама (међу којима се често налазила повластица да Турчин у автономној области становати не може). Архипелашка Острва имају те своје повластице још из средњих векова, од крсташких ратова. Турци та острва већином нису ни освајали, него се признање формалне врховне власти султанове утврдило засебним уговорима.

непотврђени устав Родофиникинов од 8-ог августа 1807, о ком смо мало више говорили. Тим актом од 14-ог декембра 1808 све су старешине одлучиле и заклетвом утврдиле да се „за господара признаје Карађорђе Петровић и његово законито потомство“. Скупштина обећава тим актом Карађорђу верност и покорност, а он се обећава Скупштини да ће „за сав народ отачаску бригу носити и Со„вјет народни за врховни земље суд припо„знавати“. Заповести ће своје Карађорђе издавати „преко Народног Совјета“ и у договору са „Совјетом Народним“. Остало је, дакле, отворено поље *господару*, „првом и врховном српском предводитељу“, да заповести може издавати и *сам* и преко Савета. По том се у другом члану утврђује „да ће „се од сад наредбе и заповести издавати од „Врховног Господара преко Совјета Народ„њег“, и да ће се у сваком округу Врховни Господар обраћати првом окружном команданту, који ће, опет, са своје стране, достављати заповест својим млађим старешинама.[1]

Овоме уставном акту дато је обнародовање и вредност тиме што је као распис упућен свима којих се тиче. Онда у Србији није било штампарије, и тај начин обна-

[1] Текст у Летопису М. С. књ. 108 за 1863, II 149. Упореди с тим и у Л. А. Баталаке текст у Историји српског устанка 472—473. J. Хаџић је у Огледалу Српском I, 150 саопштио текст тога устава упућен Јакову Ненадовићу, у ком се он у исти мах поставља за првога команданта у Нахији Ваљевској.

родовања ушао је у обичај као најпрактичнији према ондашњим приликама.

Тако се још тада, на крају 1808, уредила у Србији монархична наследствена власт гласом народним, једно ради унутрашње потребе а друго за сваки случај — да би се све што се тога тиче нашло установљено и утврђено у земљи самој.

Година 1809, за коју се мислило да ће донети мир и ставити на први ред унутрашње уређење земаљско, није оправдала ни најмање наде што су у њу полагане. Не само да тада не дође до мира, него се отвори војна крвава, али још више страховита по несрећи својој. Србија се у њој једва одржа, и зато је имала да захвали једино личној издржљивости Карађорђевој. Унутрашње неприлике нагониле су Карађорђа да у тој војни сувише попушта својим привржени-цима, нарочито Младену Миловановићу, човеку даровитом али користољубивом, политичару частољубивом, без савести и без икаквих војничких дарова. Ратна несрећа само је огорчила и умножила унутрашње неприлике. Али ма колико да су вођи Карађорђеве опозиције, прекоморавске војводе Миленко Стојковић и Петар Добрњац, имали право у гдекојим унутрашњим споровима, Карађорђе је имао неоспорно право што је до краја бранио јединство власти и земље, макар и у вези са својим личним интересима. Карађорђеви лични интереси у том су се тренутку поклапали с интересима земаљ-

ским, а Петар Добрњац је изгубио свако право на критику, кад је у најтежем тренутку оставио и земљу и војску, па се испред Турака на Morави склонио с К. К. Родофиникином у Панчево и по том у Влашку. С тога се у начелу са свим мора одобрити Карађорђу, и без обзира на људе с којима је он то радио, што је посао обране општих земаљских интереса од цепања и оштећавања (ма оно било и на рачун автономије) наставио и после 1809, чим су се прилике толико слегле и стишале, да је на те послове могао доћи ред. Не може се одобрити што се у томе мало пазило и на меру и на средства, али је то све било у времену самом, а може бити и у карактеру народном, који се редовно колеба међу крајностима, у којима нити је истина нити најбољи пут.

Војевање, несрећно прекинуто 1809, наставило се 1810, чим је настало лето, али с много бољом срећом. Границе су опет повраћене на линије, утврђене пролетњим ратовањем од 1806 и 1807, нарочито у Крајини. Бојеви на Јасици (26 августа) и на Варварину (6-ог и 10-ог септембра), где су се борили Срби и Руси заједно, и бој на Лозници (6 октобра 1810), где су и Бошњаци разбијени и претерани преко Дрине, повратили су старије добро уздање у послове народне. И кад се свршило ратовање, Младен Миловановић, који је једнако мислио како ће да како било доскочи својим противницима, почне опет смишљати и договарати се с

вештим људима како да потпуно обезбеди јединство власти у ослобођеној Србији, заборавши да уз то није смео ни за час изгубити из рачуна да је главна и једина брига морала увек остати, како да се пре свега потпуно и најсигурније доскочи турском господству у Србији.

С јесени 1810, кад се видело да заостали велики господари или врховне војводе, а поименце Јаков Ненадовић, Миленко Стојковић, Петар Добрњац, Милош Обреновић (нарочито после смрти брата свог Милана, † 16 декембра 1810 у Букурешту) заиста раде да власт Карађорђеву барем ограниче, Младен Миловановић с Михаилом Грујовићем смисли да ове старије војводе изведе из народа у Београд, а на њихова места да испоставља мање и млађе људе, који ће бити послушнији. То је била основна мисао и права намера уређења или устава од 1811 године. Осим Скупштине старешинâ, оновремене законодавне власти, која се скупљала редовно о Новој Години, а ванредно кад би се потреба указала, смисли се да се установи још Попечитељство — Влада — и Велики Земаљски Суд, и да се у то двоје раздели дотадашњи Савет, који се током несрећне војне у 1809 био сам по себи расклиматао и смањио, већ и по том што је уређење од 14 декембра 1808 било веома сýзило власт Савета, а ојачало врховну власт Карађорђеву, нарочито у практици самој.

По томе новом уређењу установљавало се у Београду *Попечитељство* или Влада. Миленку Стојковићу били су као попечитељу одређени инострани послови; Петру Добрњцу — правосуђе; Јакову Ненадовићу — унутрашњи послови; кнезу Сими Марковићу — народна каса, а Младену Миловановићу — ратни послови или војска. План је био да се поменуте чувене и славне војводе прозову тим новим именом, и, пошто се могло очекивати да ово постављење Миленко Стојковић и Петар Добрњац неће хтети примити, даљи план је био да се на Скупштини унапред утврди да се истера из земље ко на ову уредбу не би хтео пристати. Све су се старешине у земљи оглашавале за једнаке, и све су морале примати заповести од Карађорђа или Савета, или онога кога би Карађорђе одредио у време војне. Мисао једнога врховног старештва, изречена још уредбом од 14-ог декембра 1808, изрицала се овде на ново и још пресудније. Од заосталих чланова Савета образује се Велики Земаљски Суд, који је имао радити под председништвом Попечитеља Правде.

Младену се посао много олакша тиме што главни противници и не дођу на Скупштину, сазвану о новој години 1811. Миленко и Петар нису ради били долазити без руске војске, која се тада у Београду очекивала, а Јаков Ненадовић, приближивши се Младену (син му се оженио ћерком Младеновом) и одмекнувши у опозицији, не дође, што је

знао да Миленко и Петар доћи неће. Остали приме нову уредбу без поговора. Још се Карађорђе бринуо да ли доиста руска војска, која је тих дана у Београд приспевала, не долази у помоћ овим старешинама, пошто се говорило да су они највећи пријатељи руски. Кад се пак увери од рускога команданта лично, да је руска војска дошла у помоћ народу српском, а под заповест Врховнога Вођа, приступи се к извршењу нове уредбе или закона. Миленку и Петру Добрњцу пошљу се дипломе на њихова нова места. Пошто их они не приме — пошље им се пресуда, по којој су се, по закону, морали иселити из земље. То се све сврши првих дана фебруара 1811 године. Миленко Стојковић и Петар Добрњац отиду у Влашку, па се већ у Србију више ни враћали нису. Јаков Ненадовић се прими нове службе у Београду, остали се примире, и уредба од 1811 уведе се са свим у живот.

С том уредбом, а у неколико и ради ње, Србија је и пропала 1813 године. У тој се новој уредби заборавило оно што је најглавније, да Србија још виси о концу и да у њој ништа није ни уређено ни зајемчено. Као што увек бива у насилним уредбама, створеним јединствено за обезбеђење или надмоћство личне власти или личних прохтева и оцена, и тада се сметнуло с ума да још није свршен задатак оних народних самотворних сила које су Србију створиле, и да се, ради искључивих потреба унутрашње власти, још

не смеју извршивати експерименти којима се поменуте самотворне силе пре времена уклањају са својих судбином одређених или створених места. Боље би и онда било да су се српске старешине, по мудријој и трезвенијој практици првих година, још потрпеле и почекале, еда би се, пре свега, привео к свршетку главни посао, ослобођење земље, јер се то могло извршити само оним силама које су га и отпочеле, које су му и прве успехе обезбедиле.

Ми нити стајемо на страну једних ни на страну других оновремених бораца у политици српској. Не одричемо да је Младен имао право што је размишљао о средствима којима би обезбедио врховну Карађорђеву власт, али изричемо да томе послу није изабрао средства која су ондашњим приликама могла бити допуштена. У оно доба нема сумње да је на првом реду било обезбеђење и утврђење Србије. Тек су за тим могле доћи на ред уредбе о унутрашњој подели власти. Истинитост ове поставке горко се видела у тешким и одсудним тренутцима 1813 године!

IX

Аустрија и Србија 1808—1810. Војевање 1810. Руска радња у Аустрији на обновљењу руско-аустријског савеза.

Докле год је трајао аустријско-руски савез од 1780—1807, и докле се тврдо знало да је руска граница на Дњестру и да би свако померање те границе повукло сразмерне добити и за Аустрију — Аустрија није била противна српском ослобођењу, с погодбом — на сваки начин — да српске земље остану у сфери њених интереса. Тим се објашњава што је све до 1807 Аустрија не мало помоћи чинила српском ослобођењу, јер је лако разумети да би устанак сам једва могао опстати, ако би му Аустрија била одсудно противна.

Али чим се после Тилзитског Мира (јун 1807) видело да Руси напуштају Аустрију и да тегле да без накнаде за Аустрију они своју границу рашире до Дунава и до Ђердапа, и чим се видело да тим тежњама као члан источне православно-хришћанске заједнице приступа и новоослобођена Србија — Аустрија се тргла натраг како од пријатељ-

ства према Русији тако и од симпатичног расположења према Србији.

Сами у великој невољи; грдно притиснути од Наполеона са запада и из Италије; у бедном финансијском стању; са слабим царем на престолу, Аустријанци су се веома мучили за одбрану онога што су они тада сматрали за своје интересе на Дунаву. Главни разлог њихове теорије био је да је Дунав главна артерија свеколикога обрта државе њихове и да је за Аустрију опасност ако ма који део те артерије изађе са свим испод њихова утицаја и падне у руке или јаче од њихових или тако исто јаке као што су и њихове. Не могући, злих околности ради, ништа чинити снагом против онога што се тада почело стварати на доњем Дунаву, Аустрија се удружила одмах с Енглеском и с Турском, и помогла је не мало да Енглеску и Турску (у тај мах још у ратном стању) међу собом измири, што јој је и пошло за руком са самим освитком 1809 (Миром Дарданелским).

У реду ових мисли̑ Аустрија је 1808 жучније показала интерес и за Београд и за Србију, узнемирена преко сваке мере установљењем руске политичке агенције у Београду. У то време су издавани налози да се пази на митрополита Стратимировића; у то је време ерцхерцег Лудвиг прошао у инспекцији границе и поред Србије; у то време је ерцхерцег Карло, најумнији члан тадашње Хапсбуршке Куће, издавао варадинском ко-

манданту ђенералу Симпшену налоге да се стара не би ли како српске старешине град Београд драговољно понудиле Аустрији. У ствари се тада још нико није дао преварити, а К. К. Родофиникин је јасно схватио положај и дао српским старешинама савете који су били са свим како треба.

Али кад несрећно ратовање 1809 истера и онако кратко стрпљење српских старешина кроз димњак, једна страна српских старешина нађе да се ваља обраћати не само Русима, него и Аустријанцима и Французима, па шта испадне, или — ко пре дође, само да се не враћају Турци. У време пак кад је у Србији под утицајем раздражености због несрећног војевања 1809 та игра започета, Аустрија се налазила у највећој неприлици. Шенбрунски Мир с Наполеоном (октобар 1809) поплашио је, осим Аустрије, и Турску и Русију. Аустрији опет није било до тога да кога било дражи. Илирске Области Наполеонове изазивале су у Турака плашњу, да се у тајним чланцима Шенбрунског Мира не налази подела Турске међу Француском, Аустријом и Русијом; Русија је у тим Илирским Областима као и у увеличању Велике Војводине Варшавске видела тежње њеној државној задаћи противне, а Аустрија је, из Немачке и са запада са свим избачена, видела у Илирским Областима сувишно за њене будуће интересе буђење југословенског национализма. Ако би примила Карађорђеву понуду, коју је 1808 Аустрија, како

смо видели, рада била изазвати, а сад јој се сама нудила — раздражила би Порту; могла би раздражити Француску (којој је граница била не далеко од Србије и којој су се Срби такође били понудили), и раздражила би Русију, која би се с разлогом могла жалити да јој се преотима утицај. С тога је Метерних 1810 смислио да не чини ништа, јер се с изгледом на успех а без некаквог новог и опасног заплета заиста није ни могло ништа свршити. А да се не би ни у таким приликама тај посао са свим на страну оставио, у Бечу се смисли да се настане, не би ли се како год Србија с Портом по познатим погодбама измирила, и у том смислу се издаду налози аустријском посланику у Цариграду.[1] Заиста је то била најподеснија форма, да се Србија одвоји од Русије, и њено развијање да се упути правцем на ком би се руски утицај могао с успехом сузбијати. Тај посао је, међу тим, био узалудан, јер се — после више покушаја — извело на чисто и у Цариграду и у Београду, да се Србија и Турска измирити не могу, докле се не би најпре измириле Русија и Турска. Узнемирени бригом да се у стварању нове српске државе наместо пређашњег Београдског Пашалука не заметне ново словенско и православно средиште и државно-војнички организам под руском руком, у Бечу су налазили да су им извештаји

[1] F. v. Demelitsch, Metternich, 137 и д.

о Србији непоуздани и недовољни. С тога, и ради непосредније пажње на руску агенцију, смисле да у Београду и они поставе консула. Али се ни та мисао, ма да је и лице било одређено, није у ствари извршила, из разлога што је положај налагао сувишну обазривост, а обазривост и неодлучност увек личе једна на другу или прелазе једна у другу.[1]

Међу тим нити су се биле покидале, нити су се, при свем том, могле покидати све везе међу Аустријом и новоослобођеном Србијом. У почетку 1810 изврши се и Наполеонова женидба аустријском принцезом Маријом Луизом. Свадба се сврши у почетку априла (по новом). Као што је добитак дунавских кнежевина био главни разлог цару Александру I да се у Тилзиту мири с Наполеоном, тако је исти разлог руководио у обрнутом правцу кнеза Метерниха, да саветује своме цару, те да удајом своје кћери одвоји Наполеона од цара руског.

---

[1] Докле су у 1810 руски козаци ишли из боја у бој и били се од Неготина до Лознице на Дрини, Аустријанци наименују 16/28 септембра за свога консула у Београду потпуковника Паулића. Аустријанци су га хтели пријавити српској власти полуслужбено, да не би увредили Турке. Србима је било веома незгодно да га приме, да не би раздражили Русе, с којима су се у тај мах били потпуно измирили. Српски Савет, с тога, и не прими консула, и он је дуже времена остао у Земуну, докле се није видело да од свега тога посла нема ништа. Главни задатак је аустријског консула био да Србе одвраћа од Руса. Улазак руских трупа у Београд, стављен у изглед српским делегатима још при крају 1809, а извршен у почетку 1811, пресекао је све ове покушаје. Аустрија се од тада налазила само на страни одлучних српских противника.

Овај догађај извршио је у тај мах силни утицај на везе међу силама. Енглези су одмах учили Турке да је та веза неповољна по Русе и да Русима не треба никако попуштати.[1] И у Аустрији се на ново дизало уздање да се могу још спасти од Руса на јужним својим границама и на доњем Дунаву. Нарочито се војничка партија почела пуштати у високопарне планове. У почетку марта 1810 писан је под утиском ових расположења план ђенерала Радецкога, у ком се говори „како су Аустрији природне гра„нице: Ин, Чешка, Моравска, Шлезија, Кар„пати, Буковина — цело *Црно Море*, што „се више може *Јадранско Море*, Изонцо, гра„ница Крањске и Салцбург. *Дунав*, од ушћа „Ина па до ушћа свога у Црно Море, ве„лика је обртна и животна жила Аустрије.“ Осећајући да се тада ломи хоће ли дунавске земље к Русији или к Аустрији и занесена страховањем да руска акција мегдан не однесе, дипломатија се аустријска тада више но икада упињала да спречи утврђивање Руса у дунавским кнежевинама и да истисне, па ако је икако могућно својим замени — руски утицај у Србији.

О свима тим толико мучним питањима кнез Метерних је јула 1810 имао веома знатних разговора с Наполеоном у Паризу. Том приликом је Метерних своме цару послао из Париза мемоар о тадашњем положају Ау-

[1] Sir R. Adair, The negotiat. for the peace of the Dardanelles. II, 23.

стрије у Европи и о њеним посебним интересима. У том се мемоару поставља аустријско начело: да се на десну обалу Дунава (дакле ни у Србију) руски утицај никако пуштати не може; да дунавске кнежевине (на левој обали Дунава) Турци ваља својим оружјем да поврате, а да Аустрија својим посредовањем треба да изравна Србе и Порту, како би се тим путем утврдила у Београду. Та се средства истичу као неопходна за Аустрију, а сва је брига била како ће се Порта склонити да се за то не љути, јер се бојати било да би тада могла прибити се макар колико к рускоме сматрању. Метерних је препоручивао још из Париза, да се налози о томе пошљу у Цариград и да се за Србију издаду упутства аустријским повереницима у пограничним местима. Све се то оснивало на разговорима с Наполеоном од 9, 28 и 29 јула по новом.[1] У тим је разговорима француски цар говорио са свим друкчије овоме поверенику аустријског цара но што је то чинио у разговорима с руским царем у Тилзиту 1807 и у Ерфурту 1808. Наполеон је тада казао отворено Метерниху како је он ступао у договор с царем Александром, еда би сломио и на савез с Француском нагнао Аустрију, која се, из својих конзервативних идеја, сама одбијала од правца за њу природнога и спасоноснога. Наполеон је казао како је и његов интерес да се Руси не утврде на доњем

[1] Metternichs nachgelassene Papiere, II, 368—369; Mémoires de Metternich, II, 379, 469.

Дунаву и како никада није ни допуштао да се они шире на десну страну Дунава. Наполеон још није трзао натраг реч дану у Ерфурту цару Александру, да се неће противити његову освојењу дунавских кнежевина, али је већ показивао жељу да се то згодним начином избегне. За Србе је Наполеон казао Метерниху: *како су они већ хтели* да се потчине Аустрији; како је он писао у Петроград да се влади руској јави како Француска не може трпети нити руско заузимање градова, нити протекторат руски у Србији. „Србија — рекао је Наполеон Метерниху „16/28 јула 1810 — мора једног дана при„пасти вама. Ако хоћете да заузмете Бео„град, ја се томе противити нећу. Неће ми „бити криво да се Порта измири са Србима „и да им да̑ кнеза Србина. Неће ми бити „криво ни да тај кнез потпадне под вашу „заштиту и под ваше јемство. Али не могу „трпети нити руску заштиту или јемство, „нити рускога заштићеника као кнеза у Бео„граду. Ма какво заузимање утврђења̑ на „десној обали дунавској од стране Руса сма„траћу као заузимање Цариграда". Још је Наполеон саветовао да Аустрија Београд заузме или каквим препадом, изненада, или драговољним уступањем самих Срба. Приликом тога разговора Наполеону је поменуо Метерних, како се може догодити и да Турци, принуђени да се мире с Русима, сами прихвате предлог да Србији одобре независност под протекторатом руским. Наполеон је тога

ради и опет саветовао да се Аустрија сама за то стара у Цариграду и да она сама узме што пре под своје окриље измирење Србије с Турском, те да тим начином предупреди оно чега се боји од Русије.[1]

Али је све то требало урадити без изазивања Порте, а Аустрија је, из својих даљих рачуна у будућности, старала се да то изведе и без изазивања Русије, јер се рачунало да и Русија једног дана може затребати. На Порти су заиста (15/27 септембра 1810) саопштили францускоме посланику како им је посланик аустријски нудио посредовање у пословима српским на основици автономних повластица *које би се Србији дале под гарантијом аустријском.*[2] Али на Порти нису били никада вољни да тако што чине кад не морају — и тако се тиме све и свршило. Послови су се српски, у осталом, сами по себи у то време кретали са свим противуположеним правцем.

У Бечу су се, у опште, варали у значењу које су придавали понудама српским што су им, овда онда, свакада у ванредним невољама, чињене. Кад су неке српске старешине (ако су то биле и од најглавнијих) у љутњи на Русе и у опасности пред тур-

[1] Mémoires de Metternich, II, 479; 371—372; 376. Предлози Метернихови у смислу ових савета Наполеонових били су, међу тим, у Бечу тајним саветом одбачени; Krones, Zur Gesch. Oesterreichs, 1792—1816. 199.

[2] A. J. Odobescu, Documente suppl. I, vol. II, стр. 572. Карађорђево писмо о овим стварима, писано 2 новембра 1809 Милану Обреновићу у Букурешт. Военный Сборникъ 1865, томъ 41, стр. 262; Медаковић, Устанак србски, стр. 264.

ском најездом чиниле у јесен 1809 понуду градова Аустрији и Француској, то је рађено, што се сматрало да је и тако што боље него најезда турска. Чим би пак опасност и љутња прешле, мислило се у Србији што и дотле, или се на то више није ни мислило. Ако ли се још догодило (као што је баш био случај у лето 1810) да се и руска акција показала иоле живље у корист Срба, све су друге мисли и жеље саме собом ишчезавале.

Руси су, у осталом, и сами увиђали да су Срби 1809 силно пострадали у многоме баш руском кривицом. Нико се није био састарао да кретања иду једна с другим у вези. К. К. Родофиникин је из Београда гурао напред по првој заповести; од тога што се кнез А. А. Прозоровски после био уставио нико рачуна није водио. Тога ради се пред крај 1809 у Главном Стану руском, где је већ било неколико главних људи из Србије, чинило све да се српске старешине међу собом измире и да се поправи што је прошле године грешено. Ни цар Александар није био задовољан са својим војводама у Влашкој. После смрти кнеза А. А. Прозоровског, цар Александар је поставио Грузинца, кнеза Багратиона; па пошто је исти у зиму напустио положаје, заузете 1809 у јесен на десној страни Дунава, у почетку је 1810 цар сменио и њега, и поставио на његово место графа Каменског Другог, који се веома одликовао у рату са Шведима у Финландији.

По старијем плану кнеза Багратиона, ђенерал Исајев, који је био одређен за операције у Србији, пређе на Острву још 12 марта 1810 и очисти Турке са Зимне и Мијаиловца, где су се били добро утврдили. Задатак је у тај мах био да се очисти Крајина, у којој су се Турци после несрећне војне у 1809 на ново били намножили и утврдили. Марта 13-ог Исајев је био пред Праховом, на доњој страни Острва, и јављао је да су турска утврђења на сваком кораку и да му спречавају напредовање к Неготину. Кад је граф Каменски променио план војевања кнеза Багратиона и повукао натраг ђенерала Исајева, није смео и да сву војску повуче, бојећи се да не узнемири Србе. С тога је к Србима послао ђенерала графа Цуката, а кад се руска војска почела примицати к Неготину, с њом су се удружили и Срби под Миленком Стојковићем. Петар Добрњац је са 3000 Срба у то време био опсео Кладово.

Мењање плана и кретање једног дела руске војске назад Карађорђа је опет узнемирило, те се на ново обраћао француском консулу Леду у Букурешту поради мисије Рада Вучинића, ни из далека не слутећи у каквим се мислима о Србији тада Наполеон налазио. И опет се од Срба дизал[illegible] Главном Стану руском, и то је, [illegible] и опет помогло. Када 5-ог ју[illegible] опет пређу на Острву под к[illegible] Цуката, српска их војска до[illegible]

обали и одмах заједно крену к Брзој Паланци. Јуна 11-ог отвори се напад на утврђења на Прахову; јуна 24-ог преда се Брза Паланка. И Карађорђе је био на нишкој страни. Он је држао Делиград и Алексинац, а десним крилом се хватао Куршумлије допирући, како је у руским изворима забележено, чак до Приштине. На крају јуна одбио је Турке на Бањи. Августа 11-ог узето је Прахово после љутога боја, у ком је погинуо српски војвода Атанасије Чарапић. Августа 16-ог граф Орурк се крене уз Тимок и 22-ог августа узме Бању. Кладово се, такође, предало (први пут) септембра 1-ог 1810, и остало је у рукама Петра Добрњца, који је опсадом и командовао. Чим су кладовска утврђења узета, Руси су се кренули к Неготину, а Турци су га напустили, одступивши к Брегову. У повратку с Варварина граф Орурк је узео и Гургусовац (Књажевац) и предао га Вељку и Србима. Тако су тек тада Срби и Руси са свим очистили Крајину и утврдили своју везу на целој линији Дунава од Оршаве до Радујевца. Тек тада се, дакле, потпуно извршило гранично стално везивање руске и српске области на доњем Дунаву, на ком се непрестано радило од 1807 године. Тек је тада веза међу Оршавом и Видином потпуно пресечена. То је био леп и значајан успех, којему су се Срби много радовали, а који је опет бацао у бригу Аустријанце.

Ни Турци нису могли гледати скрштених руку ову акцију Србије. Наспрам Карађорђа је у моравској долини купио војску Хуршид-паша, који је прошле године Србима онолико јада задао. Али је сада теже било. Као добар војвода, Хуршид-паша опет обиђе Делиград и упути се левом страном Мораве на Крушевац, који заузме као год и утврђења близу Јасике. Карађорђе је молио да му се из Крајине пошље руска војска. И доиста 23-ег августа стигне му у Делиград граф Орурк с Русима. Септембра 6-ог био је одсудан бој међу Карађорђем и Хуршид-пашом на Варварину, у ком су Срби и Руси са свим разбили Хуршид-пашину војску и нагнали га да се врати. И Бошњаци су били ударили у јесен, прешавши Дрину на Лозници и Лозницу добро опсадивши. Свршивши на Варварину с Хуршид-пашом, Карађорђе са шумадијском војском отиде на Дрину, где се 5 и 6 октобра сукоби с Турцима који су Лозницу били опколили још око 20-ог септембра. И у тим је бојевима учествовало једно одељење Козака. Бојеви су испали потпуно у корист Срба, тако да су босански Турци не само одбијени од Лознице него и претерани преко Дрине. Али је Карађорђе, јављајући о томе боју Милану Обреновићу, Миленку Стојковићу и Пе[illegible] брњцу, и опет напомињао: како је [illegible] ска велика, како јој Срби сами не [illegible] шта учинити „ако росијска војска [illegible] У јесен 1810 послани су у рус[illegible]

Стан, с мисијом да траже војску, Миленко Стојковић, Милан Обреновић и Доситије Обрадовић.[1] Њихова се мисија свршила повољном одлуком. А та се година, у опште, показала у ратовању доста срећна и на руској и на српској страни.

Јануара 1811 у Београд је стигао руски *Нејшлотски Пјехотни Пук* на стално бављење, и нека су му одељења изаслана у Шабац и у Делиград. Тако се зебња Метернихова збила баш од онога кога се највише бојао, као да су у руској Главној Команди при крају 1810 године од некуд знали шта је те исте године у лето Наполеон говорио са Метернихом о томе истом граду Београду!

Међу тим у Петрограду се у брзо почела осећати промена која је настала после Шенбрунског Мира, а особито с пролећем 1810, кад је удајом ћерке цара аустријског за Наполеона најочевидније објављено да се савез тилзитски и ерфуртски с Русијом замењује савезом с Аустријом, ономе првом скроз противним. Увеличавање Велике Војводине Варшавске у Петрограду је одмах узето као знак да Наполеон мисли на обнављање Пољске Краљевине. С тога се упути француски посланик Коленкур да руска расположења у том погледу ублажи. Коленкур у Петрограду отиде даље но што је требало

---

[1] Споменик С. К. А. 37, стр. 120.

и место да о томе да̂ проста уверења, упадне у праву клопку, давши пристанак на уговор у ком би се у првом члану од стране Француске давало уверење како се Краљевина Пољска неће никада васпостављати и како се ни *име пољско* неће употребити ни за поједине крајеве што су припадали старој пољској држави Такав уговор Наполеону није било могућно ратификовати, и то се знало већ на крају јануара (28 јануара — 6 фебруара) 1811. Касније се на ново покушавало да се то питање расправи, али опет без успеха.[1] Из тога је постало очевидно да Наполеон више не мисли на савез с царем Александром, и у Петрограду се већ од тога времена помишљало на оно што носи будућност. Енглески политичари су знали још из 1807 за уговор међу Француском и Персијом, где се Наполеон једном тачком везивао да Персији призна пуно право на Грузинске Области (на Кавказу) које је цар Александар био заузео.[2] А да Наполеон није више мислио да Русији помогне утврдити се у Бесарабији, Молдавији и Влашкој знали су добро и у Цариграду и у Бечу одмах с пролећа 1810 године. Није по том чудо, што се Русија, осећајући да је оставља Француска, опоменула старога многогодишњег

[1] Fürst v. Hardenberg, Denkwürdigkeiten IV

[2] E. Driault. La politique orientale de Na
1808, Paris, 1904, стр. 181. Уговор је тај од 4 м
нији, дакле, од састанка у Тилзиту.

савеза аустријско-руског под Екатерином и Јосифом II. У почетку лета 1810 послан је био у Беч нарочити посланик граф Шувалов, да огледа не би ли се могла опет повратити добра стара времена аустријско-руског савеза на основици деобе турских области. Метерних је истицао како је жеља руска да заузме Влашку и Молдавију не само сметња сваком споразуму међу Аустријом и Русијом, него како под таким погодбама Аустрија не би могла радити ни на измирењу Турске и Русије. У опште се граф Шувалов јасно уверио да је Аустрија намислила да спрам Русије себи задржи потпуно одрешене руке. Једино је повољно било што Аустрија ни тада није рада била да с Русијом са свим ломи и прекида. Кад је граф Шувалов, већ у јесен, још једном навалио био да се обнови стари уговор о савезу, Метерних му је одговорио да се међу Русијом и Аустријом не може ништа свршити, докле се год Русија са свим не одрече својих планова о ширењу до Дунава. То је исто Метерних говорио и у јануару 1811. Међу тим и цар Александар се сам писмом (8 фебруара 1811) обрати аустријском цару, и, објављујући му још тада да Наполеон спрема на Русију рат, помиње како су намере Наполеонове да васпостави Пољску и да тога ради и Аустрији одузме Галицију. У накнаду за обнову пријатељства цар Александар је нудио цару Францу и Влашку и Молдавију до реке Серета, па и — Србију. Али су се тада Ау-

стријанци толико били заврзли с Наполеоном, да ни оваку понуду нису хтели да приме.[1]

Тако су Руси јасно видели да се због дунавских кнежевина, које су они већ толико година држали у рукама, диже на њих цела Европа. А судбина тога освојења руског, које је толико желео цар Александар I, имала је силан утицај на руске мисли о уређењу и о правима Србије, па и на коначне одлуке о судбини нове, већ склопљене државе српске.

---

[1] Ф. Мартенсъ, Собраніе трактатовъ съ Авс
стр. 56—60; 70—76; 78.

X

Наполеонова најезда на Русију и Букурешки Мир.

Тако се на хоризонту, у свој страхоти, дизао сукоб руско-француски као буран облак, а сукоб међу Русијом и Портом, који је Француска сама 1806 изазвала, још није био завршен. Несрећно војевање кнеза А. А. Прозоровскога на Дунаву и наше у Србији у 1809 спремало се да тек тад, у приликама веома тешким, покаже своје горке плодове.

Повољан мир међу Русијом и Портом није се могао у тај мах добити никаквим другим средством осим одсудне војне акције, одсудне победе, која би погодбе мира неумољивом руком диктовала под зидинама Дренопоља или Цариграда.

Руски рат од 1806—1812 није се, међу тим, никада водио ни с таквом силом, ни с таквим полетом, да би се могло рачунати на толики успех Онога бурног времена војевало се на све стране, а на све се стране стићи није могло. По руским службеним подтцима, кад је ђенерал Михељсон улазио 1806 у рат, војска му је бројала једва 60000

људи. Кад је под зиму 1806 прешао Дњестар и ушао у турске области, учинио је то само са 20000 људи, оставивши 10000 у близини, на руској страни. Касније се број војске пењао до 80000 људи, али број од 100000 као да никада није премашао. На крају рата с Турском руска војска у садашњој Румунији није бројала више од 46000 људи. Главни команданти су се сваки час мењали; рат је два три пута прекидан и опет настављан, и до главнога ратног плана или се никад није ни дошло, или се за исти никада нису потребна средства сакупила. Од почетка 1809, па све до краја, цар Александар једнако је поручивао својим командантима да му рат с Турском свршавају. Али се повољан мир није могао добити, кад се у недостатку одсудног ударца и у недостатку снаге за њ са саме границе непрестано помињао мир. У Цариграду је било увек пуно саветодаваца који су имали интереса да поуче Турке, како је у тим приликама требало држати се. Турци су, међу тим, и сами веома добро користили се сваком приликом да ратовање прекину и да у преговоре уђу, ма да су у преговорима свагда били чудновато упорни у држању својих захтева. Томе се, у осталом, данас не можемо чудити нимало, кад видимо како се још 20 новембра (2 декембра) 1810 јављало из Цариграда у Париз француском министарству, како се Турци држе тако упорно зато, што тврдо држе да ће се Француска

и Русија заратити и да ће то њима помоћи да своје старе границе одрже.[1]

Војевање руско у 1810 години почело се доста рано. Руска је војска прешла Дунав на доњем крају на Хирсову, по том су узети Туртукај и Пазарџик. Силистрија се предала 29 маја; Разград је заузет 1 јуна. Видећи велики везир да граф Каменски крепком руком води војевање, пошаље свога капиџибашу да предложи преговоре о миру. Граф Каменски одговори да би се преговори могли започети, ако Турци приме као основицу тачке којима се обезбеђивала граница у Европи Дунавом до Ђердапа; ново ограничење с расправом, по Русију повољном, јужнокавкаских спорних питања; грађанска независност Србије. Упутства су за Србију била она иста која су 1809 израђена под кнезом А. А. Прозоровским, и за Србију су била ванредно повољна. Она су у нашој књизи мало више у потпуности изнесена. Велики везир је искао примирје, али га граф Каменски није хтео одобрити. Турци су држали савете у Цариграду, и одбили су на ново руске погодбе. Војевање се по Бугарској наставило. Руска војска се покаже пред Варном и пред Шумлом. Рушчук је такође био опкољен и под њим је било више бојева. Најпосле се Рушчук и Ђурђево предаду 15 септембра 1810. У самом почетку 1811, кад је граф Каменски смислио био да

[1] A. J. Odobescu, Docum. Suppl. I, vol. II, стр. 579.

пређе Балкан и да нанесе Турској одсудни удар, дође му царска наредба од 5 јануара 1811, којом се обуставља наступање, а наређује само дефенсивна акција. Целокупна се пажња већ обраћала западним границама царства, а послови су у Турској већ спуштани на други ред. Од девет дивизија које су се налазиле у дунавској војсци, пет се кретало из Влашке на западне границе, а само су четири остале у Влашкој. Наређивало се да се ово повлачење војске држи у тајности, али то није било могућно извршити. И граф Каменски се разболи и умре 4 маја 1811, трећи који је на томе месту главнога команданта у течају ове војне смрћу свршио. На место главнога команданта постављен буде М. И. Голенишчев Кутузов, по реду пети на томе месту.

Кутузов је Турке добро познавао, како из пређашњих ратова тако и из своје посланичке службе у Цариграду. Али он није имао више од 50000 војске. Наспрам њега је стајао велики везир са 75000. Кутузов је имао веома тежак задатак: и да остане у дефенсиви и да како год измами и сломи великога везира. Тежећи са своје стране да се користе слабијом снагом руском, Турци оставе стан у Шумли и пођу к Дунаву. Кутузов их дочека на четири километра пред Рушчуком, где се отвори сукоб. Руси су били извели само 18000 људи и 114 топова, а Турци на 60000 војника и 78 топова. Бој се крвав отвори 22 јуна, и сврши се тур-

ским поразом. Али немајући колико треба војске, ни Кутузов се није смео користити победом, нити је смео поћи напред к Шумли и даље, већ се врати на леву страну Дунава, а с крајем јуна напусти и Рушчук, спаливши варош и разоривши бедеме градске.

У Србији се 1811 године такође веома мало радило. У октобру су Турци били прешли Дрину, али се акција руско-турским примирјем обуставила. Срби су суделовали у руским нападима наспрам Видина и предузимали су кретања пут Ниша, али без озбиљније акције. П. Јокић помиње како се тога лета Карађорђе бавио у Вражогрнцу, а по том у Бањи и у Делиграду. Војске је било на целој оној линији, нарочито у Бањи и у Делиграду. Карађорђе је командовао у Делиграду, а Младен у Бањи. Коњаници Карађорђеви крстарили су по самој околини Ниша, око Топонице, Медошевца и Каменице. Нишки Хуршид-паша био је изашао на Грамаду у октобру. Карађорђе изда наредбе, те ударе на Хуршид-пашу он од Алексинца а Младен од Бање, и потисну га око 10 октобра. Пошто је одмах за тим настало примирје услед победе Кутузовљеве над великим везиром код Рушчука, с тим се ратовање ове године и закључило.[1] У Подрињу је такође било борбе око Сокола, у којој је срећа била на српској страни. И то је војевање било позно у јесен, и свршило се око 26 октобра.[2]

[1] Голубица V, стр. 178; казивање П. Јокића од 1841.

[2] Голубица V, стр. 221—233.

С крајем августа 1811 велики везир се одлучи да са 70000 људи пређе Дунав и да нападне Русе. У исто време примакао се са својом војском и Исмаил-паша к Видину. Ноћу између 27 и 28 августа велики везир почне прелазити Дунав, миљу и по више Рушчука, користећи се повољним положајем десне дунавске обале. Сам велики везир остане са 30000 људи на десној обали реке, тако да му је једна половина војске била на левој а друга на десној страни Дунава. Кутузов је Турке пустио тако читав месец дана, заузевши спрам њих положаје. Октобра 2 Кутузов намести са своје стране мост преко Дунава, двадесет километара више стана турскога, са свим изненада, претури на десну страну реке 7500 Руса, и они наглим и живим препадом испретурају танке везе позаднице турске на десној страни, заузму стан, касу и муницију великога везира. Извршивши то, Кутузов завлада оним истим надмоћним положајем на десној страни Дунава, којим су се месец дана раније користили Турци, па удари на Турке на левој обали Дунава, где се у тај мах налазио и велики везир. Одсечени од своје основе, збуњени и нападнути жестоком картечном ватром, Турци са свим изгубе главу. Још тога истога вечера велики везир пошље изасланике да траже мир; он сам пређе на десну страну Дунава, кроз опасност да га на Дунаву руске лађе заробе. Сва војска турска на левој страни Дунава падне у руско ропство.

Тако се једва једном створи положај за мир, како се онда мислило, јер је у ствари мир требао више Русима него Турцима, и Турци су то добро знали. Зато су се примирјем и преговорима о миру Турци служили као средством развлачења, а развлачење је у овој прилици могло служити Турцима поуздано на корист, а Русима само на чисту штету. За руски је (као и за српски) интерес било да се после горе поменутог разбоја потера даље до Варне и до Дренопоља, као што је чињено 1829 и 1877—78, па да се диктује мир — или бар да се мир с места закључи. Ни једно ни друго није било. Руси нису имали ни војске ни времена да Турке гоне, а Турци су нашли начина да провуку преговоре кроз читавих седам и по месеци.

Чим се већ видело да је рат међу Француском и Русијом неизбежан, и чим се у Петрограду нашло за потребно да се чине кораци за обновљење пређашњега аустријско-руского савеза, могло се знати да више не може бити помена о оној новој граници с Турском (Дунавом до Ђердапа). То је сам цар Александар исказао у своме горе поменутом писму цару Францу од 28 јануара (8 фебруара) 1811, где је управо нудио Аустрији поделу дунавских кнежевина по линији реке Серета. Тада се најпре с руске стране напустила дотадашња граница Дунавом. Нови преговори о миру с Турском започети 1811 октобра 19 у Ђурђеву, а по,

том настављени и к свршетку приведени у Букурешту, започети су такође на основици новога, тада први пут у овом рату истакнутог захтева руског, да се нова руско-турска граница постави Серетом. Турци ни на то нису пристајали; послали су на договор пуномоћнике без пуномоћстава и старали су се да преговоре развлаче. У Цариграду су и Аустрија и Француска училе Турке да не попуштају и да се не мире; Енглеска је такође наставила своје раније саветовање, да се Русима више земље не уступа, али је, иначе, учила Турску да се мири, јер јој је, као противнику Наполеонову, стало било да у будући рат с Француском Русија уђе с целом својом снагом. Турци су мало веровали и Француској и Аустрији — првој зато што су знали да сва тадашња француска политика виси о Наполеону самом и да је Наполеон и превртљив и колебљив, према фантазији која кад његовим умом влада, а Аустрији се још нису били заборавили њени доскорашњи освајачки планови и њене пожуде спрам разних земаља Турскога Царства. С тога се највише гледало на савете енглеске, и мир се желео, што је рат Турској с много страна у опште био непогодан.

Али су преговори и опет ишли споро. Турци су уступали један део Бесарабије (
Подунавља, с границом по реци Пруту
допирући до ушћа њена ни до Дунава).
су тражили непрестано Серет с гра
дуж Дунава до ушћа те реке и оно

у Азији око Кавказа били освојили. На томе су се, са свршетком 1811, преговори опет били прекинули, и Кутузов је гледао да кретањем војске поплаши Турке. Али се, међу тим, положај отежавао све више, што су и Турци веома добро знали. Наполеонов рат против Русије у велико се спремао. Наполеон потпише у години 1812 савез против Русије с Пруском 24 фебруара, а с Аустријом 14 марта 1812 по новом. Интегритет Турске признавао се и узимао у заштиту тим савезима, и о томе је и Порта извештена. Војска се купила на границама руским у Пољској с једне и с друге стране. Велики везир Ахмед-паша, искрени пријатељ помирења с Русијом, поручи Кутузову: да не мисли да може добити Серет, већ да се задовољи с Прутом или да се спрема за рат. Цар Александар пише лично Кутузову и одобри границу Прутом, само да би се дошло до мира. И тако се преговори, прекинути 31 дек. 1811, наставе 19 априла 1812, тако да се 16 маја 1812 мир потписао. Турци су ипак попустили Русима што су им дали границу низ Прут до Дунава. За Азију уговорене су старе границе од пре рата, али се у тајном додатку уговора утврђивало, да се Русима на кавкаској страни црноморског приморја с јужне стране горâ уступи као на послугу скела међу реком Фазом и градом Анакром, одакле би Руси имали приступ с Црног Мора за своје земље на тој страни Кавказа. У истоме се тајном уговору утвр-

ђивала обавеза са стране Русије: да градове Исмаил и Килију (у бесарапском Подунављу) поруши одмах после измене ратификација.

Чим су, после бојева међу Кутузовом и великим везиром више Рушчука, почети преговори о миру, у Србији се такође осетило да је близу крај борбе и да ће се ту и о судбини Србије коначно одлучити. С тога су српске старешине одредиле депутацију самоме цару Александру, да му на срце положи судбину Србије. У депутацији су тој били: попечитељ унутрашњих дела Јаков Ненадовић; попечитељ финансија кнез Сима Марковић и главни секретар Савета Михаило Грујовић. Депутација се ова кренула из Београда 7 декембра 1811, и јавивши се прво главноме команданту Кутузову у Влашкој, отпутовала је у Петроград. Кутузов ју је опремио с препорукама и дао јој је као спроводника једнога курира и једног официра из своје свите, Србина Јакова Радића. У Петрограду је депутација била примљена врло добро. На аудијенцији рекао је цар Александар депутатима да при закључењу мира с Портом неће изгубити из вида ни срећу српскога народа. Депутати су били одликовани и орденима св. Александра Невског, и они су се вратили у Србију преко Румуније онога истог времена, кад је у Букурешту мир свршаван, маја 1812. Међу тим њима се из преговора није ништа саопштавало, и они су и отишли из Букурешта ништа не сазнавши од онога што је тада већ било

свршено за Србију. Врховна Руска Команда у Влашкој, ма да се мир закључивао њезиним старањем, поставила је била за правило да од српских старешина држи у тајности оно што је о Србији у текст мира стављено. И тога су се Руси држали све готово до измене ратификација (2/14 јула 1812), тако да су Србима први гласови о миру дошли од околних турских паша, који су српске старешине извештавали ради коначног прекида непријатељстава, по заповестима из Цариграда.

Међу тачкама у којима су се делегати турски у Ђурђеву и у Букурешту 1811 и 1812 показивали најупорнији била је и Србија.

У положају Србије две су тачке састављале основицу целога питања. Једна је била питање о градовима, а друга начелно питање о автономији. Никада се Турци нису хтели одрећи градова у Србији, ни онда кад би их околности присиљавале и на најшире концесије. Чим се пак напустила граница дунавска, и Србија се од Русије одвајала целом Влашком и Молдавијом, и питање је српско у очима руских меродавних људи добијало са свим ново осветљење. Осим тога, колебање и интриге српских старешина и мутње аустријске поради Београда из 1808 и 1810 године улили су дубоко неповерење у руске старешине, који су са Србима посла имали. Главни командант Кутузов писао је 8 октобра 1811, пре почетка преговора, рускоме војном министру ђенералу Барклају

де Толи, да је Србија у толико више изложена утицају аустријском, што се више неће сучељавати с границама руским, и тога ради да неће моћи одржати Београда, него ће га, најпосле, уступити Аустријанцима. У писму упућеном великом везиру за мир, Кутузов је за Србију тражио само *миран опстанак*. Турски делегати су овако расположење једва и чекали. Кад им је говорено о градовима у Србији и о Београду, они су изјавили да се и они боје да Срби Београд не уступе Аустријанцима. „Ако се градови оставе у „рукама ових сељака и пијаница — рекли „су Турци — нико не може јамчити да они „Београд неће у скоро продати за хиљаду „дуката — а Београд је кључ положаја тур„ских са стране Баната“. Тако се главно питање, на које су српске старешине држале највише, свршило одмах у почетку. Кутузову се чинило да је за Србију угодније да добије право на своју засебну народну владу, која би скупљала и Порти предавала уговорени данак, без мешања турских чиновника. Што се тиче турских гарнизона, који би у градове у Србији улазили и смењивали се, предвиђало се да се то врши само једним за то одређеним војничким путем. Кад је по заповести цара Александра 31 дек. 1811 на ново тражена за Србију независност, Ту[illegible] су се позивали на писмо Кутузова мало споменуто и жалили су се како Руси [illegible] жавају закључење мира, тражећи све [illegible] и више. Што се тиче автономије с[illegible]

Турци су се противили и њојзи из начела и с необичном упорношћу. „Том се автономијом тежи — говорио је онда једном приликом турски министар иностраних дела, да се у европској Турској створи читава гомила малих хришћанских држава. И кад се то дâ Србима, који су једне вере с Русима, сви ће се остали користити тим примером, и тражиће оно што је дато Србима, зато што су се бунили и што се нису никада хтели вратити у послушност“.

Из тих разлога, у тадашњим тешким приликама, једва се извојује пристанак турских пуномоћника, да се у осми члан Букурешкога Мира међу Русијом и Турском унесу за Србе јемства без којих их Руси, њихови дотадашњи савезници, никако нису могли оставити.[1]

---

[1] На 14-ом састанку пуномоћника који су водили преговоре о Букурешком Миру, Италински је (31 дек. 1811) изјавио: како је неопходно да се у уговор о миру унесе „обезбеђење за Србијанце, миран опстанак под заштитом Русије (une existence tranquille sous la garantie de la Russie)“. Кад су, после извесног прекида, преговори настављени 19 априла 1812 у Букурешту, са задатком да се коначно сврше, руски су пуномоћници поставили као последњу реч (ултимат) цара руског четири тачке, међу којима прва тражи да се утврди „Поуздан и миран опстанак Србијанаца, с правом да сами могу установити и водити грађанску и унутрашњу управу своје земље, без икакве повреде и штете за султанова суверенска права“. На основу тога ушла је у прелиминаре мира, потписане 5 маја 1812, као члан 4 прва редакција онога истог текста који (с малим разликама) видимо у члану VIII коначног Букурешког Уговора.

Та VIII тачка Букурешког Уговора у целини гласи овако:

„Премда се по члану IV прелиминара не ваља сумњати да ће Висока Порта, по својим основима, према Србима, као према народу одавно њој подложном и платежном, благо и великодушно поступати, опет се је, сматрајући на то што су

Три су главне тачке, из којих се саставља тај осми члан Букурешког Уговора о Србији.

Прва је у општем и потпуном опроштају за све што је било за време ратовања.

Друга је повратак Турака у градове и остала тврда места по Србији, с обавезом да ће то бити без икакве досаде за Србе и за њихову народну сигурност.

„исти Срби у овом последњем рату учествовали, за справедљиво
„нашло, да се у смотрењу њихове безбедности учине свечани
„уговори. По томе Висока Порта даје Србима савршену (pleine
„et entière) амнестију, и по томе не може њихово спокојство
„(repos) ни на који начин нарушено бити због прошлих догађаја.
„Тврдиње које су Срби у својој земљи поводом рата пoградили,
„а нису пре ограђене биле, у колико за будућност нису од по-
„требе, биће порушене и поравњене, а Висока Порта ће, као и
„пређе, већ постојавше тврдиње, замкове и остала тврда места
„у своју владу преузети, иста артилеријом, муницијом и оста-
„лим војеним припремама снабдети, и, како сама за добро нађе,
„гарнизоном испунити. Но да ти гарнизони не би према Србима
„никаковиx неправедних угњетавања чинили, Висока ће Порта,
„из осећања саучешћа према Србима, у намештању ових гарни-
„зона показати умереност колико год то буде потребно на на-
„родну сигурност (la Sublime Porte, dans sa compassion pour les
„Serbes, se montrera modérée dans l'établissement de ces gar-
„nisons autant que l'exigera la sécurité du peuple). Осим тога
„Висока Порта ће Србима, на њихову молбу, дати оне исте
„користи које имају остали њени поданици у острвима Архи-
„пелага и у другим пределима (les mêmes avantages dont jouis-
„sent ses autres sujets dans les îles de l'Archipele et dans
„d'autres contrées). На послетку ће Висока Порта Србима посве-
„дочити своју великодушност, остављајући њима самима управу
„њихових унутрашњих послова, налажући им само умерен да-
„нак, који ће примати из њихових руку непосредно, и споразу-
„мевши се с народом српским о наредбама за овај посао потреб-
„ним (Enfin la S. Porte prouvera sa magnanimité aux Serbes en
„leur laissant à eux-mêmes l'administration de leurs affaires in-
„terieures et en ne leur demandant que des impôts modérés
„qu'elle percevra immédiatement de leurs main, et eu prenant,
„d'accord avec la nation Serbe, les arrangements nécessaires à
„cet effet)“. — Стари превод објављен у Д. Матића, Явно право
княжества Србіє. Београд 1851, с неким исправкама према фран-
цуском оригиналу.

Трећа је утврђивање автономних права за српски народ у унутрашњој народној управи и у плаћању данка за који се одређује да има бити умерен и да се има примати из српских руку непосредно. Најзнатније је и најповољније што су се Србима изреком обећавале „оне исте користи које „имају остали њени поданици у острвима „Архипелага и *по другим пределима*“.

У тим *другим пределима* могла су се разумети сваколика автономна права у употреби и у практици у Турском Царству, па и права Влашке и Молдавије, која су Срби још од 1791 често помињали и тражили. Архипелашка су Острва у ствари већином уживала без мала потпуну независност с чисто формалним признавањем турске врховне власти. Она су, на прилику, имала повластице: да се на њихово земљиште не може Турчин населити; да сами бирају и постављају своје старешине и управнике; да могу цркве и манастире зидати; да им је слободно у звона звонити. Данак су одсеком плаћали или султану или капудан-паши (турском адмиралу) и слали га сваке године у Цариград непосредно по својим изасланицима. Некада су та острва била дужна држати по турског војводу (управника) и кадију (судца), али су се неки и од тога били откупили. По негде се на острвима налазио по један турски финансијски чиновник (мухасил). У свему су осталом живели како су хтели, у

потпуној слободи.[1] Лер, Калимно и др. живели су, н. пр., под управом свога епископа и народног одбора, а међу њима је живела само стража од 100—200 јањичара. Позније су и то вршили хришћани. Одбор је вршио сву управну и судску власт, а данак се плаћао одсеком, а распоређивао га је и купио одбор. Службени језик био је грчки. Те повластице Лера и Калимна у снази су и данас.[2]

Незгодне су тачке тога уговора биле што је Турке враћао у градове у Србији и што за права народна није одмах уговором одређен и начин извршења, него се остављало да ће се увести *на молбу Срба* и договором између Порте и народа. У томе пак послу, чим су из Србије изашли Руси, Турци су као јача страна, остављени без контроле, ударили са свим другим самовољним тумачењем тих истих права, по Србе тако неповољним, да им је у један мах изгледало као да им никаква права ни осигурана нису. Што је тако испало, супротно обећањима која је мало раније у Петрограду српским изасланицима давао цар Александар, осим упорности турске, која се објашњава утицајима западних европских сила и целом тадашњом политичком ситуацијом, у многоме је кривица до рђавих расположења главнога команданта Кутузова, који је тужа

[1] Heimbach, Griechischrömisches Recht. Ersch v Encyclopädie LXXXVII, 32 и д.

[2] К. Групчевић, по мојој молби, разабрао од » Цариграду. Види о томе још у Прилогу, на крају ов

српских старешина једних на друге у Главној Команди и њиховим изазивачким честим шевр-дањем око аустријских политичара, дошао до врло ниског мишљења о свима српским вођима.

Међу тим су срдње са свих страна полетеле на Букурешки Уговор такав какав се 16 маја 1812 закључио.

Како се био почео са свим примицати француски напад на Русију, у околини цара Александра се непрестано размишљало о којевању с Француском. У том погледу су још из 1806—7 остале биле неке мисли: да се одбрани Русије од француског напада помогне и тиме, што би се Француска напала из Србије преко Босне и Херцеговине кроз њене далматинске и италијанске области. За ту потребу је био неопходан савез с Турском (какав је био од 1798—1805), и у Петрограду се желело да на сваки начин и то уђе у нови уговор што се правио у Букурешту. Ти су разлози још 1806—7 прилично помогли, те се пажња меродавних руских кругова уставила на српском устанку и нашла да нова православна и словенска држава, недалеко и североисточно од Црне Горе, може бити од користи плановима руским. У пролеће 1812 те су мисли опет јаче оживеле у круговима царевим у Петрограду. За њих се живо заинтересује адмирал П. В. Чичагов, човек нарочито понесен својом природом на фантастичко смишљање планова и задатака, лак да се одушеви и занесе за сваком оригиналном идејом. Пошто је цар

Александар још од прошле године био незадовољан спорошћу Кутузова у радњама на Дунаву и у закључивању мира (ма да се заборављало да су му сва средства недостајала), он у априлу 1812, загрејан горе поменутим плановима руског напада из Србије кроз Босну на француске области у Далмацији, попусти те Кутузова смени и на његово место (око половине априла) постави П. В. Чичагова за команданта Дунавске Војске. Кутузов се баш у тај мах бавио свршавањем преговора с Турском, и он прелиминаре потпише тако рећи у исти мах, када је П. В. Чичагов стигао. Очевидно је да ни П. В. Чичагов не би могао закључити бољега уговора, јер није уговор испао слаб са зле воље Кутузова него са Турака, који се нису дали лишити користи̑ што их је сам политички положај њима у прилог носио. Али је цело то колебање имало великог утицаја на послове у Србији.

Примивши команду Дунавске Војске, П. В. Чичагов је мислио да ће некако успети да уговор закључен у Букурешту промени по мислима својим, губећи из вида да ће се и Турци старати да сачувају оно што је било боље за њих. Његова је радња била, тога ради, веома криво упућена, правцем који није могао донети никакве користи ни Русима ни њиховим савезницима Србима. Смећући с ума да је Букурешки Уговор потписан и да је прошло време плановима и намерама које су могле имати неке вредности

раније, пре потписа, место да спреми Србе за оно што их је чекало, он још у јулу 1812 стане заносити и себе и њих преговорима и спремама напада на Далмацију. Нарочити изасланик, потпуковник А. Пољев, послан је био у Србију Карађорђу, да спрема експедицију и магацине, да уговара колико ће војске дати Карађорђе и како ће се она распоредити. Рачунало се да српска војска, комбинована с неким незнатним руским одељењем, изврши заузеће Босне и напад на Далмацију. Рачунало се и на народни устанак. Још и не знајући какав је осми члан Букурешког Уговора, Срби су били пристали и на то. С нарочитим погледом на ту експедицију, озбиљно се било почело и војничко вежбање, које су Срби и иначе желели и тражили. Позади свега је стајао ђенерал граф Марко Ивелић, Рисњанин по рођењу, човек непоуздан и мрачне репутације.[1] Он се још у априлу 1812 преко П. В. Чичагова (преко кога ли) као далматински урођеник био натурио за вођа те експедиције и дошао је у Букурешт кад и П. В. Чичагов или одмах за њим. Граф М. Ивелић је преко неких калуђера позвао био старешине хер-

[1] Прво је изашао на глас 1803—1805 интригама и сплеткама против владике Петра I, које је владици открио рођени му брат, прота рисански. М. Медаковића Повѣстница Црне Горе. Земун 1850, стр. 120 и д. Неколика документа из тог времена находе се и у књизи Б. Брунсвика Recueil des documents diplomatiques relatifs au Monténégro, Constantinople 1876. Из тог времена су и везе Ненадовића с њиме, које се помињу у Мемоарима Протиним. Наши подацци о мисији А. Пољева оснивају се на исписима М. М. Вукићевића из архиве Мин. Ин. Дела у Петрограду.

цеговачких племена да с њима уговори устанак. Усред овог спремања без основице и рачуна, по цареву одобрењу још из априла, без икаква обзира на позније потписани Букурешки Уговор, за које цар очевидно није много ни знао, потпише се 12 јуна 1812 у Вилни и ратификација Букурешког Уговора, тако рећи у самом тренутку кад је Наполеон с војском почео наступати у Русију.

Врховна Команда је у Букурешту и после измене ратификација (2 јула 1812) настављала своје фантастичне планове. Истом кад је П. В. Чичагов 14 јула добио заповести да се с војском креће к Дњестру и на Французе и да напушта турске области, откривене су карте и Србима: признало им се са свим шта је у Букурешком Уговору наређено, и граф М. Ивелић је послан био у Србију (стигао у Тополу 28 јула), нѐ да предводи напад преко Босне на Далмацију, него да све то напусти и Србе да склони да и они приме Букурешки Уговор, пошто је потреба Русије изискивала да Турска по што по то остане на миру. Несумњиво је да је ствар тако стајала све од 16 маја, и питање је само: на што је било све што се чинило међу тим кроз пуна два месеца?

Султан Махмуд се на Букурешки Уговор срдио не мање, али из разлога са свим протних. Султану је било криво што бар Азију нису утврђене старе границе, чис без икаквих ограничења, и срдио се ш Русима, тајним чланком уговора, обезб

скела на јужној страни кавкаско-црноморског приморја. А Руси су се не мало зачудили, кад су у почетку јуна 1812 сазнали да султан неће да ратификује ни уговорени чланак о поменутој скели на кавкаском приморју ни чланак о Србији. Султан Махмуд се жалио да је чланак о Србији и додатак у тајној клаузули о скели јужно од Кавказа на Црном Мору велики везир примио без његова врховнога одобрења. Остало је све султан ратификовао.[1] Да су ипак Турци држали да је уговор по њих повољнији види се по томе што га је султан, супрот агитацији западних сила, ратификовао одмах, већ 3/15 јуна 1812. Мало позније, 11/23 јуна 1812, и цар Александар је ратификовао цео уговор у Вилни, као што смо већ горе напоменули. Формална измена ратификација извршена је 2/14 јула у Букурешту.

Тако је Букурешки Уговор био и свршен и несвршен, ратификован и нератификован. С њим су биле незадовољне и обе стране што су га закључиле и сви којих се он тицао. У њему управо није ни било ништа друго него узбуркан квасац новога рата.

Али у тај мах нити су се могли даљи преговори водити, да се мутна и несвршена питања Букурешког Уговора посвршују, нити се, ради њих, могло газити у нови рат, ма колико да је П. В. Чичагов радио противно

---

[1] Матеріалы къ исторіи восточнаго вопроса. Москва 1901, стр. 74 и д.

основноме гледишту уговора. Далеко тежи и обиљнији заплети чекали су на небу европском своју расправу. И пошто су обе стране, и Русија и Турска, биле вољне да сматрају да је Букурешким Уговором барем мир утврђен, обе су биле за тај мах и с тим задовољне. А обе су, осим тога, у ономе што је коме остало у рукама, радиле што су хтеле, не обзирући се нимало на уговор. Руси су, до душе, оставили Влашку и Молдавију, јер им је тамошња војска требала против француске најезде. У пределима пак око Кавказа није од заузетих места Турцима готово ништа враћено, ма да је повратак уговором утврђен. Турска је такође само гледала да јој из Подунавља изађе руска војска, па да и она ради даље у својим северним областима не оно што би требало по уговору него оно што је хтела она сама, тумачећи уговор по својој вољи. И једна и друга је страна остављала да та питања расправи у згодније време. Обе су стране биле задовољне тиме што је све одгођено, мислећи свака да ће она сама за се то згодније време уграбити и експлоатисати..

XI

Катастрофа 1813.

Другима је могло поднети да буду с Букурешким Уговором и задовољни и незадовољни, јер је свак могао надати се да ће се поправити оно што је зло у њему, и свак је ту поправку имао у чем причекати — осим јединих Срба. Србима је тај мир био једино уздање. И кад су сазнали шта је у њему за њих наређено, то их је испунило највећом горчином и правим очајањем, ма да се, баш тиме, ипак у ствари оснивала њихова обновљена народна ексистенција.

Тај утисак уговор је изазвао у српских старешина, јер је оне што се за Србију њиме утврђивало било мање и од онога што је 1806 П. Ичко био уговорио у Цариграду, а куд камо мање од онога што се с поуздањем спремало да се за Србију утврди уговором о миру спреманом 1809 и 1810 од стране самих Руса. У Србији се било, услед свега тога, утврдило мњење: да уговор мира, који се жељно очекивао, не може ни у ком случају реметити оно што се у ствари држало. Најтеже је Србима падало што су градове и паланке морали враћати Турцима и Турке

натраг у земљу примати, и што су све појединости народног опстанка изречене просто у начелу, с наредбом да се они о томе непосредно с Турцима договоре. Тога двога у земљи, која је скоро већ десет година била мирна од Турака и с њима општила као независна област, свак се бојао као живе ватре, и тога двога ради мислило се да Букурешки Уговор управо враћа Србију Турцима и њима је оставља на милост и немилост. И ако је та оцена могла бити тачна само за тај мах — људи су у Србији Букурешки Уговор онда ценили само са те, савремене му, тренутне стране. И њихова је оцена била потпуно тачна за тај тренутак.

Руси су и сами то знали. Њихове оцене се нису разликовале од ових оцена српских, али тежини оновремених прилика није било помоћи. У писму од 13|25 маја 1812, писаном из Вилне, цар Александар се жалио адмиралу П. В. Чичагову, што Кутузов за толике концесије учињене Букурешким Уговором није ишчупао барем обранбени и нападни савез с Турском (који би много требао за диверсију на Далмацију, о којој се онда размишљало), *јер би једино тај савез могао Русију откупити од незгодног положаја, у који је уговором бачена насирам Србије и народности словенских.*[1] Први извршник Букурешког Уговора, после Кутузова, командант руске

[1] P. Tchitchagoff, Mémoires, édition Leipzig, стр. 69—70, 77. Писмо царево од 2 маја. Сборникъ русск. общ. исторіи, томъ VI, стр. 68.

Дунавске Војске, адмирал П. В. Чичагов дао је у својим Мемоарима о чланку о Србима у Букурешком Уговору још оштрију оцену. Он Србе назива првим жртвама Букурешког Уговора. Он бележи како су Срби у први мах мислили да уговора цар потврдити неће, а кад су сазнали да га је и цар Александар потврдио, њихово се прво запрепашћење од те неочекиване новости претворило у огорчење и срџбу, а ова се последња излила у општу малаксалост и клонулост. Један од политичких повереника цара Александра, граф Каподистрија (Грк из Крфа) жали отворено што Букурешки Уговор Влашку и Молдавију и *несрећне Србе* предаје правди турској. Он је мислио да је Букурешки Уговор у опште немогућно извршити. С тога је још 1816 предлагао цару Александру да од Турака тражи са свим нов, чист и јасан уговор мира наместо онога закљученог у Букурешту. Каподистрија је мислио да се од Влашке, Молдавије и Србије начине три конфедерисане кнежевине, којима би се за старешине поставила три немачка принца, еда би се сви интереси задовољили и еда би се прекратио сваки повод сумњичењу и суревњивости.[1]

Осигуравши се потписима руских пуномоћника на Букурешком Уговору, Турци су се, пре Руса, старали да о томе известе српске старешине. Порта је и нишком Хур-

[1] Мемоари Каподистрије, у Сборнику русск. общ. ист. III, 210.

шид-паши и босанскоме паши одмах, још у почетку јуна, разаслала налоге, да се према Србији држе на миру, осим ако их Срби не би изазвали. Хуршид-паша је из Ниша већ 21 јуна извештавао о томе Карађорђа, нудећи своје услуге у преговарању. Од босанскога је паше одмах послан Карађорђу изасланик, и извештени су и главни гранични команданти: прота М. Ненадовић и Лука Лазаревић. Хуршид-паша је 4 јула 1812 обратио се и по други пут Карађорђу нарочитим писмом, извештавајући га, по заповести Портиној, о главном садржају члана уговора о Србији и позивљући га да му пошље повеpенике да с њимe остало уреди, *пошто преда Београд и остале градове и муницију*. Мало пре тога, Турци су из Ниша ударили били на неко село у Сврљигу. Карађорђе се, без извештаја од Руса који му још не беше послан, није хтео упуштати ни у какве погодбе с Турцима, већ се обраћао Русима, тражећи од њих објашњења и упутства.[1]

Ма да су српски изасланици из Петрограда враћали се кроз Букурешт у Србију баш у време кад је уговор у томе месту потписиван, у Србији се сазнало истом шест недеља позније (већ после ратификације која је извршена 2 јула 1812 у Букурешту) шта је за њих у Букурешту свршено. Главна Команда, која је везе са Србијом држала, нашла

[1] М. М. Вукићевић, Исписи из петрогр. арх. Писмо П. В. Чичагова цару Александру од 2 августа 1812. Сборникъ русск. ист. общ. VI, стр. 14.

је за добро да саопштење Србима учини истом пошто се изврше ратификације. Извештен од рускога заступника Недобе о садржини српскога чланка Букурешког Уговора, Карађорђе је одмах сазвао у Тополу (око 17 јула 1812) скупштину, у којој су осим Владе и Великог Суда биле још и неке одличније и знаменитије старешине. На тој Скупштини је закључено да се главноме команданту Дунавске Војске П. В. Чичагову пошље као народни пуномоћник попечитељ унутрашњих дела Јаков Ненадовић. На скупштини је тада утврђено: да се, после толикога ратовања и толиких увреда, градови и топови, онако како је Букурешким Уговором наређено, никако не могу Турцима у руке предавати; да се не може примити наредба уговора да се Срби с Турцима сами погађају, јер се то извршити не може. Карађорђе и старешине пристајале су само да признаду зависност од Порте и да јој одсеком плаћају, али су изјављивали да с Турцима заједно живети не могу. Услед тога су тражили помоћи у муницији, даље одржање руске војске у Србији, докле се не би свршили преговори с Турцима и јемство код Турака да ће, на тај начин, Србија мир држати.

Ови су захтеви сами по себи доиста били потпуно оправдани, али је за њих било прошло време. У Србији се није разумело шта значи уговорен, потписан и потврђен мир. Што то Срби нису знали, могло им се

још опростити, али се не може опростити што су се и руски службеници, н.пр. и сам главни командант Дунавске Војске, адмирал П. В. Чичагов, понашали као да не знају шта значи уговор потписан и потврђен. А нико није ни слутио како је султан отказивао потврду и ономе што је о Србији потписано у Букурешту.

С горе поменутим захтевима и упутствима Јаков Ненадовић је пошао у Букурешт. Руски интереси су, међу тим, у тај мах били са свим на другом месту. Наполеон је с војском целе Европе јурио пут Москве. Француска и Аустрија, љуте на мир Букурешки, не само што је ипак њиме кроз Бесарабију Русија пуштена на Дунав, него и што је њиме на тој страни у опште рат руски обустављен, радиле су из све снаге у Цариграду: најпре да се тај мир не ратификује, а после да се погази, еда би се како год Турска опет бацила Русији за врат, и еда би се тим начином њима посао против Русије олакшао. С тога су сви српски захтеви били Русима тада веома с неруке. И у који су мах Срби слали Јакова Ненадовића с горе поменутим захтевима у Букурешт ка главном команданту, адмиралу П. В. Чичагову, у тај исти је мах он њима слао свога изасланика, графа Марка Ивелића, Србина из Боке, да их склања да мирују и да мир признаду. Том приликом су Карађорђе и главне старешине одликовани руским орденима: Карађорђе лентом, а остали звездом св. Ане. Исти орден, као

и Карађорђу, дат је мало касније митрополиту Леонтију. Русија се могла бојати, да јој српско противљење не навуче нов рат с Турцима, у тај мах са свим незгодан. Тога ради је граф М. Ивелић саветовао да се Мир Букурешки и у Србији призна, да се пошљу изасланици к Турцима, да се на основу члана VIII уговора отворе преговори с Турцима, с тим да би се времена добило. Карађорђе, поласкан овом пажњом, нареди да се држи права скупштина на Велику Госпођу пред графом М. Ивелићем у манастиру Враћевшници. И не чекајући те скупштине, Карађорђе одмах пошље изасланике Хуршид-паши у Ниш с наредбама, да се крену у Софију к одређеном изасланику за српске послове Челеби-Мустафа-ефендији, и по том у Цариград. Овима су изасланицима пуномоћства потписана још 1 августа 1812, и они су одмах 2 августа и отпутовали. Кад се Велико-Госпођинска Скупштина (15 августа 1812) састала у Враћевшници, имали су већ од изасланика извештаје: да су у Ниш приспели, да их је Хуршид-паша милостиво примио и уверавао да ће се српска ствар свршити на леп начин. Без сумње под утиском тих добрих извештаја од овога првог корака, скупштина је у Враћевшници свршена повољније но што је, према ондашњим расположењима, могло испасти. На тој скупштини је објављен садржај осмог члана Букурешког Уговора. По приповедању самога Карађорђа, секретара му Јанићија и

Младена Миловановића, скупштина се ужуборила, кад је саслушала шта је у Букурешту за Србију наређено, а Ивелић је почео објашњавати у каквој се несрећи тада Русија налазила и правдати што се за Србију ништа боље није могло наредити, уверавајући скупштину о непромењивој милости царевој према народу српском, којега оданост цар неће никада заборавити. Сутра дан, 16 августа, скупштина је графу М. Ивелићу предала за цара Александра адресу оданости и захвалности, на којој су били потписи Карађорђа и свих осталих на скупштини присутних старешина. О правцу којим треба водити преговоре с Портом није, међу тим, Србима нико никаквих упутстава дао. С њима су, у осталом, тада радиле само руске војничке старешине које о томе нису ни саме много знале, а старале су се само да Срби изјаве да и они уговор примају, јер су им такве биле заповести од старијих њихових.

Међу тим прилике су се у средишту турске политике баш у тај мах нагло промениле.

Велики везир Ахмед-паша, онај који је управљао војевањем и по том преговорима Букурешког Мира, није био пријатељ Француске и Аустрије и изгледа да је искрено желео мир. Он је из Шумле, из стана врховнога војнога заповедника, издао био наредбе о искреном извршењу мира, и као да је отуда издао и наредбе нишкоме Хуршид-паши да са Србима у погађање ступи. Он

је, без сумње, одредио и преговорача за српске послове Челеби-Мустафа-ефендију. За Хуршид-пашу, онога истога који је 1809 први поломио Србе у моравској долини, наши мемоаристи знају да је имао неких добрих расположења за Србе. Има традиција из тога времена (у Недобе у писмима 1813 и у С. Милутиновића) да је он српскога порекла, неком приликом још мален одведен из неког села из околине Параћина, па потурчен. Прича се да је он у почетку од српских изасланика тражио неку награду, па да се са свим прими српских послова и да их на Порти уреди, и да су српски изасланици то одбили. Али ће пре бити тачна претпоставка да су се Турци показивали благо и предусретљиво, докле се не изврши раскид српско-руских веза и евакуација Влашке и Молдавије, с предумишљајем да се тек по том покаже права политика. Извесно је да је тим путем послове водио султан Махмуд. С тим су се слагали и незадовољници с Букурешким Миром, којих је било не мало међу главним турским људима. И чим је пред крај августа 1812 војска руска у Европи оставила турске области,[1] султан Махмуд и његови пријатељи отпочну своју акцију. Аустријанци су нарочито радили да се велики везир Ахмед-паша збаци.[2] Кад је султан то урадио, он на Ахмед-

[1] Руска војска из Србије концентрисала се с почетка августа у Пољавици (на честобродичком црноречком путу), а око 7 августа прешла је у Влашку на Груји. М. М. Вукићевић, Исписи из петроградских архива.

[2] Demelitsch, Metternich, 1, 656.

пашино место за великога везира постави нишкога Хуршид-пашу. У ферману, којим је постављен, султан је нарочито поменуо заслуге Хуршид-пашине на заустављању српског устанка.[1] Тим се очевидно обраћала пажња на главни задатак новога великог везира, који се тицао Букурешког Мира и Србије. На скоро по том Хуршид-паша нареди да се изненада убије Дим. Мурузи, главни преговарач од стране Турске у изради Букурешког Мира, на кога се у турским круговима викало да је био поткупљен од Руса да мир онако сврши. И у свему другом се одмах опази да је Турска узела страну Француске и Аустрије и да је у свем спрам Русије расположена колико је бити могло неповољније. Руски посланик у Цариграду Италински мало је што и од ситнијих послова могао да сврши, и затезало се донекле, под разним изговорима, и са самим његовим службеним првим пријемом. По свему се видело да је Турска том променом великог везира обрнула политику и удружила се с руским непријатељима, макар да је, при свем том, била смотрена, те се није дала навући и на прави рат с Русијом. Али чувајући неутралност према свима тадашњим зараћеним силама, Турска се у толико марљивије старала да се у својим унутрашњим пословима користи за себе згодним приликама. У тим унутрашњим пословима у Цариграду

[1] Andréossy, Constantinople et le Bosphore de Thrace. Стр. 187, где је текст тога фермана.

се на прво место постављало питање српско, и тај задатак је поглавито чекао Хуршид-пашу, новога великога везира, срећнога војсковођу од 1809 године.

То су све осетили српски изасланици међу првима.

Пошавши у почетку августа 1812 из Тополе, они су нашли Хуршид-пашу у Нишу још као нишкога везира, који је радио по налозима тадашњег великог везира Ахмед-паше, правећи се мекшим и окрећући на тај мах блажу страну. И он је тада изгледао и за Србе добро расположен, и изасланици су имали прве утиске као да ће нешто моћи бити од српскога посла. А кад су се после видели с њим у Шумли, онда баш кад је био пред његовим чадором погубљен Мурузи, преговарач Букурешкога Уговора, српски су изасланици видели да с њиховим послом рђаво стоји. Тада су српски изасланици чули да се од њих, по тадашњем новоме турском тумачењу Букурешког Уговора, тражи управо оно што је било пре 1804, без обзира на све преговоре, на сва обећања, па и на сами Букурешки Уговор. Хуршид-паша је у Шумли српским изасланицима казао: да Порта тражи да се српски народ начини раја како је и био; да градове преда; да шанчеве поквари; топове и оружје Турцима да преда; неплаћени данак за десет година да измири; Турке да у Србију пусти како су и пре били, итд. Позније, у 1813 години, пред сам рат са Србијом, турски је министар иностраних дела

говорио рускоме посланику у Цариграду да Турска права Букурешког Уговора (и онака како су их они онда разумевали) замишља само за границе Београдскога Пашалука, а да тражи натраг под своју непосредну власт све што су јој Срби у току своје борбе од околних пашалука преотели. Очевидно је с везирством Хуршид-пашиним завладала политика султана Махмуда, показана одмах после потписа Букурешког Уговора његовим отказом да чланак о Србији потврди. Очевидно је да је султан мислио да њега тај чланак уговора и не веже, и с тога је о њему почео безобзирно да извршује своје властите мисли. Руси су, са своје стране, почели од прилике то исто да чине око Кавказа у Азији.

Ни српски пуномоћници нису хтели да признаду Букурешки Уговор, и кад су пошли на преговоре у Цариград, понели су погодбе које се нису оснивале на одредбама Букурешког Уговора, како би у самој ствари требало, него на основима које је некада Петар Ичко уговарао у Цариграду и које су више пута Турци сами Србима нудили, да би их само од Руса одвојили и умирили, али који ни у ком облику нису Букурешким Уговором ни примљени ни потврђени. Српски пуномоћници нису управо ни помињали Букурешког Уговора, него су сами од себе, у име народа у Србији, помињали потврђени оних права која су тада у ствари уживал с признањем турске врховне власти. Њи

задатак, у осталом, и није тада био да што уговарају, нити су за то овлашћења имали. Они су имали налоге да сазнаду шта се од Срба тражи и да даду познати шта би желеле старешине српског народа. Тако рећи од првога дана (јул 1812) српске старешине су изјављивале готовост да у Београд приме мухасила (финансијског врховног старешину) са 100 или 150 људи и да пристану на неке турске надзорнике по осталим турским градовима и по паланкама. Помишљало се тада (као 1804 и 1805) да се предложи Порти и војена помоћ Турској од стране Србије, која би војевала куда се нареди. Данак с начелне стране није у спору ни био. Срби су свагда тражили само да га сами купе и одсеком предају. Али по ономе што горе поменусмо, у години 1812 није ни дошло до правих преговора, нити би српски изасланици могли преговоре започети, баш да су и били на то овлашћени, чим се чуло шта управо Турци траже од народа у Србији. С тога се изасланици врате из Ниша (с крајем новембра 1812) у Србију, известе Карађорђа и главне старешине како стоје послови. Карађорђе сазове у Крагујевац на Мали Божић (1 јануара 1813) скупштину, на којој се утврди шта ће се искати од Порте. Захтеви су српски постављени у овим тачкама:

1. Границе Србије да остану како су се тада налазиле.

2. Карађорђе да се утврди за српскога врховног старешину (српскога бега).

3. Ферманом да се установи самостална унутрашња управа.

4. Срби примају једнога царскога човека, пашу или везира, у Београд, с онолико Турака колико се уговори, за сведочанство верногa поданства и царскога господарства земље.

5. Срби обећавају плаћати данак годишњи одсеком и пристају да га полажу ономе коме Порта нареди и онако како нареди.

6. „Обећавамо се — стоји у оригиналној „записци — Светломе Довлету давати свагда „и војену помоћ против онога који буде во-„јеват' против светлога Довлета; онолику „помоћ колику уговоримо, и да ћемо своме „цару свагда верно војевати.

7. „Царске градове обећавамо се обдр-„жавати и чувати као своје очи и као нај-„боље царско добро; и ако ове градове не „би ми могли сами чувати против какога „царскога непријатеља, да ће мо и од Свет-„лога Довлета искати потребну помоћ за „моћи их сачувати, а трошак поправке гра-„дова и трошак војени по уговору да буде „царски или српски“.[1]

Изасланици су српски одмах (јануара 1813) отишли у Ниш и те тачке саопштили Челеби - Мустафа - ефендији и нишком паши. Челеби-Мустафа их је примио да их саопшти

[1] Голубица V, 234. Извештаји Недобини из 1813 (Исписи М. М. Вукићевића) тако исто, с додатком да се помоћна војска српска не би могла употребити против Русије.

Порти, али с Порте на њих није дошло никаква одговора.

Пред само војевање, Карађорђе, на послетку, све српске захтеве сведе на два главна:

а. да се народу остави ситно оружје, и

б. да се не враћају у Србију Турци с породицама који су у њој пређе боравили, но да се пошље царски човек с онолико Турака с колико се уговори, а с њим ће се учинити споразум колико ће се Турака разаслати у друга главнија места.

Те су захтеве изасланици предали Челеби-ефендији у Софији пред крај маја. Ни на њих није било одговора.

Челеби-Мустафа-ефендија, међу тим, тражио је увек само да се испуни уговор (што је значило: да се врате градови), да се преда крупно и ситно оружје и муниција, никада ништа не спомињући о правима и о олакшицама које су народу Букурешким Уговором такође уговорене.[1]

На Букурешки Уговор су, у главноме, мало мислили и Срби и Турци, већ су Срби тражили засебну погодбу према потребама својим, поглавито се старајући да сачувају градове (са свим противно Букурешком Уговору) и да спрече повратак и насељавање пређашњих Турака србијанских. Турци су опет упорно тражили потпун повратак стања

---

[1] Извештаји Недобини у исписима М. М. Вукићевића.

од пре 1804 (такође са свим противно Букурешком Уговору).

Не може се рећи да су српски захтеви били неоправдани. Њима је само недостајало повода, јер се при већ свршеном и од њих самих примљеном Букурешком Уговору није имало шта ново уговарати, и уговорене основе, пошто је у захтевима српским било ствари које се нису могле извести из Букурешког Уговора. Да су такве погодбе доиста Турци у ранијим приликама неискрено нудили, видело се по томе што у овај мах нису за њих хтели ни да чују. Истинити турски захтеви тек су тада с пуном искреношћу изрицани. Руско Посланство из Цариграда жалило се своме министру, да му се српски пуномоћници, за целога свога бављења у Цариграду (7 септ. до 14 октобра 1812), ниједанпут нису јавили, ма да је Карађорђе Посланству о њима писао и препоручивао их. С Порте су саопштавали истоме Руском Посланству, да српски пуномоћници говоре како они ништа не знају за Букурешки Уговор, ни за оно што је у њему о Србији закључено. Препоручно писмо П. В. Чичагова цариградском посланику Италинскому донео је у Цариград Иван Југовић. Италински се чудом чудио томе току и вођењу српских послова. С тога се Порта старала да им се текст уговора саопшти, како би се знали по њему управљати. Забуна се, дакле, начинила општа, и то не о самим појединостима него и о начелним становиштима. Срби су се једнако Русима жалили, а Букурешкс

Уговора нису хтели у ствари и у практици да признаду, ма да су о признању руском цару и писмену адресу поднели. У Цариграду су на Порти српски изасланици изјављивали да не знају ништа за Букурешки Уговор, тако да је Порта молила Руско Посланство да их о томе оно обавести. С друге стране је турским намерама и плановима са свим ишло у год што Срби не признају Букурешког Уговора, и узјахали су на то као на разлог ванредно повољан њихову становишту, и кад су се год Руси у корист Срба жалили како се Букурешки Уговор од Турске за српске послове не поштује, с Порте је стално одговарано како Срби сами неће за Букурешки Уговор ни да чују, како они траже у својим захтевима што се у Букурешком Уговору и не помиње, и како је, међу осталим, Порти и то дужност, да Србе натера силом да одаду поштовање и да се покоре томе међународном акту. На послетку су наредили да се преговори преместе из Цариграда у Софију и у Ниш, без сумње бојећи се мешања и утицања великих сила у тај посао међу Портом и Србима.

Не мања се забуна начинила и у Азији, у кавкаским земљама, међу самом Русијом и Турском. Раније се за јужно-кавкаске земље није тачно знало јесу ли турске, или су персијске, или су самосталне, под турском или под персијском заштитом. Руси су неке градове на тој страни у приморју узели, истина, од Турака, али су им се земље, даље унутра,

као Грузија, Имеретија, Кахетија, Гурије... предавале саме својом вољом, тражећи о... Руса, као нове силе, заштиту онако ист... како су је раније тражиле од Турске. Тако се тамо није тачно знало ни коме што припада, ни где је баш права граница. Руси су, истина, уступили Турцима један град при ушћу Кубана, Анапу, али и то, противно Букурешком Уговору, пошто су одвукли из њега топове и разорили га. За остале градове и земље Руси почну говорити да их од Турака нису примили, већ да су се, пре рата, у њиховим рукама находили по уговорима с тамошњим господарима или народима, ма да с тим нису били сагласни неки ранији руски дипломатски акти. И ма да су тада Руси грдно били збуњени силном Наполеоновом најездом и изгоњењем иноплеменика из своје земље, опет почну да Турцима више ништа из руку не упуштају, јер је све очевидније било, одмах тада, да се без новог рата и без нових експликација не може ни помислити на извршење заиста неизвршљивог Букурешког Уговора.

Тим је истим путем са стране Турске ишао и спор у Србији. Очевидно је да су Турци били ради да оружјем покоре Србију, да би свој углед пред хришћанским поданицима повратили, а прилике су им се за то чиниле веома подесне. Руси нису били ни неосетљиви ни неактивни спрам несреће која се спремала да се 1813 згрува над Србијом. Цар је поручивао у два у три маха

собом: да се цариградски посланик стара, те да се Букурешки Уговор у Србији изврши. И Срби су, на послетку, попустили готово у свему, али Турци нису хтели од свога да одступе. Знали су да се у тај мах осим речима ничим другим није могло на њих деловати, и хтели су да се тиме користе. Руски посланик Италински нудио је, у пролеће и у лето 1813, пре почетка војне, све форме свога посредовања код Срба, да би се српско-турски спор уредио без рата, али Порта није хтела ни да чује. Као што је Србе непрестано оптуживала да не слушају Букурешки Уговор, свима је дипломатима говорила да не може примити ничијега иностраног мешања у послове с турским поданицима, који се само ње тичу. Забележено је у оно време да је Порта и зато журила се да Србију оружјем збрише, што се бојала да ће услед Наполеонова лома састати се европски конгрес, па би том приликом могло што одредити се и за Србију, ако би се она, онака каква је, дотле несаломљена одржала. На реду је, дакле, било да се стање ствари делом промени у корист Турске, и тим начином да се неповољне последице предупреде.

Што је Наполеонова срећа у Москви обрнула низ брдо; што је он из Русије јуначки изагнан; што се по том његов анти-руски савез с његовом несрећом претворио у току лета 1813 у савез анти-наполеоновски, ништа није променило стање ствари

у Турској. У свима тим заплетима Турска се бринула само о својој политици и о својим интересима, не дајући се никада навући на танак лед. Једини би изузетак могла бити 1806 година, али се и тадашње отварање војне с Русијом лако објашњава многобројним спорним питањима међу Русијом и Турском. Заплет у Европи од 1813 Турска је гледала да употреби на своје унутрашње послове, безбедна да јој неће нико сметати. Спрам чисто европских међусобица, како пређе кад је савез био окренут против Русије, тако и сад кад се он окретао против Наполеона, Турска је била са свим равнодушна. Турској би било мило да је савез могао срушити Русију, њенога старога непријатеља, али се она није великом добру надала ни од превртљивости и бујности Наполеонове. У Турској се одлично знало да је сва та политика за време и да ће трајати докле траје и Наполеон.

Српској политици такође ништа није помогла несрећа Наполеонова. Српске се политике поглавито тицало како о Србији мисле Русија и Аустрија. Ова последња се од 1804 до 1812 силно напунила злости и бојазни спрам новог средишта руског утицаја, које се створило у некадашњем Београдском Пашалуку. И осталим европским силама нарочито је то било неповољно, што им се чинило да тим путем руски утицај пробија у само средиште и у унутрашњост Балканског Полуострва. И кад су се после Наполеонова

изгнања Аустрија и Русија измириле, зебње за Србију нису нимало попустиле. Србија је, у неку руку, улазила у жртве тога измирења. Метерних је у јесен 1813, кад се свршавао посао са Србијом, известио аустријског посланика у Цариграду, наредивши му и да Порти саопшти, како је цар Александар изјаснио се да се не мисли мешати у распре Портине са Србима.[1] Ма да ми имамо друге непосредније извештаје који нам сведоче да се цар Александар живо интересовао за извршење Букурешког Уговора у Србији, опет су нешто измирење с Аустријом у 1813, нешто страховити догађаји Наполеонова лома бацили цара Александра у политични антиреволуционарни мистицизам, који је створио Свету Алијанцију и који је дао правац последњој десетини година владавине Александрове. Знаменито је да се у тој десетини година владавине Александрове српско питање није руском помоћу ни корака напред кренуло. Истом пред смрт цар Александар се вратио к мислима својих млађих година о балканским хришћанима и пошао к правцу, који је по том његов наследник цар Никола I извршио.

У том се види како је неповољна била политичка ситуација по српску ствар у години 1813. Још при потврђивању Букурешкога Мира видело се да је султан Махмуд намислио да Србе сломи и да им се освети по

[1] В. А. Уљаницки. Матеріалы къ ист. вост. вопроса. Москва 1901, стр. 186.

томе што је одмах изјавио да осмоме члану тога уговора о Србији потврду одриче. Чим је руска војска оставила Влашку и Молдавију, та је акција поверена Хуршид-паши, и он се за њу озбиљно спремао целе зиме 1812—13 и целога пролећа 1813. Колико је тврдо одлучена била ова акција, види се по извештају о конференцији рускога посланика Италинскога, држаној 29 маја 1813 с турским министром иностраних дела у Цариграду. Сва средства је нудио руски посланик, да одврати Турке од ратовања, али без успеха.[1] По томе се види како се преговарањем са српским изасланицима заиста тражило само да се време протегне.

Унутрашњи положај у Србији био је неповољан како се само могло помислити. Некако је цео свет осећао да је несрећан свршетак неизбежан. Општа малаксалост и неповерење у своју снагу (укорењено још више турском најездом од 1809) беху завладали од врховног вођа до последњег војника. Што су у августу 1812 отишли Руси и што се знало да је међу Русијом и Турском мир, изазивало је у народу осећање усамљености и напуштености. Незадовољство с Карађорђевим попуштањем Младену и с Младеновом политиком, за коју се говорило да је свему крива, било је на врпку. Из бојне прокламације, писане марта 1813, а разаслане 21 јуна из Тополе, кад се сва војска кретала на позиције, види се како се народу

[1] В. А. Уљаницки, Матеріалы, стр. 153.

није смело казати истинито стање ствари. „Тако овога лета — говори прокламација „— наш покровитељ (т.ј. цар Александар) „мир с Турском учини. Ми смо и за нас „представљали како ћемо и ми остати да „наш покровитељ с турским царем утврди „како што су цареви и учинили, али на „овај начин: да ми по нешто цару турскому „одсеком на годину дајемо и да смо сами „за себе, и да се Турци међу нас не ме-„шају и да се не насељавају нити у градове „нити у паланке, и да буде један царски „човек међу нама с којим ћемо сва дела „управљати". По том се наводи како је султан *одобрио* све што је за народ тражено преко српских изасланика у Цариграду, али како и јањичари, касабалије, спахије, „па-„ланчани нису хотели укабулити (примити) „но искали ово од нас да учине: да нам „узму све градове и топове, у градове војске „да се напуни, по паланкама Турци да се „насељавају, а најпосле — што никада није „било — пушту и оружје да нам узму. И то „су све преко царске воље искали, и да им „будемо подножје горе но што смо и били. „Но на то се наши посланици нису хотели „согласити, јербо су знали да народ на то „пристати неће, и када би се до тога упу-„стили, да смо живот и главе изгубили, а „по вољи царској давали су блага колико „су искали од царства, и да буде један царски „човек међу нама с којим ћемо сва дела „управљати. И на то се јањичари, касаба-

„лије, спахије и паланчани сагласити нису „хотели, но скочили на цара, и ту је велика „кавга била. Из тога су и посланици наши „без надежде дошли, и цар турски рекао „им је: *Ја на вас војску подизати нећу, а „касабалије, спахије и паланчани сами не могу „вам ништа учинити, но се од њих браните „као и до сада.*“

Ова политичка басна показује најјасније какав је био положај у земљи. „Јер, браћо „наша — узвикује Карађорђе при крају те „прокламације — царска сила на нас поћи „неће, а други који пође, бојати га се не„ћемо. И до сада су много пута на нама и „царске силе бивале, па смо се одбрањивали, „а много смо слабији но данас бивали“. Прокламација, дакле, представља положај 21 јуна 1813 у многоме сличан ономе из 1804, у самоме почетку устанка. Ствари су, међу тим, стајале са свим другојачије, и прокламација је у томе тражила средство да пробуди уздање и огорченост од 1804 године.[1]

И акција се, најпосле, отпочне с три војске: уз Дунав, низ Мораву и низ Подриње. Српске старешине су биле сломљене оним што је већ дотле а и пре рата замесило се било. У томе тренутку, када је требало развити највеће устаоштво и највећу енергију, они су били обузети неописаном малаксалошћу, нарочито Карађорђе. Горчине од Букурешког Уговора, који нису могли ни да

[1] Голубица V, 262—269.

схвате ни да прогутају; осећање да су сами, без икакве заштите и помоћи, изложени свеколикој сили турској — сву су им снагу одузимали. Несрећне политичке трзавице од године 1807 у напредак; варљиве наде о великој добити које су им светлуцале на крају примирја и пред рат 1809 и по том 1810 и 1811, помутиле су ону природну простоту којом су се држали и борили 1805 и 1806, кад још нису ничије заштите имали. Живећи већ девету годину животом потпуно самосталним, Карађорђе и другови његови осећали су сву несталност своје тековине, која још није била стекла никаква међународног уговорног признања и потврде. Као неодољива брига копала их је жеља за утврђењем и сталношћу онога што су у рукама држали. У многих се веома рано пробудила мисао на личне користи, које би могли имати од својих дотадашњих заслуга и од руске заштите. Из руских архива видимо како је Карађорђе још 30 марта 1813 обраћао се преко Недобе Русима, молбом да му се допусти преселити се у Русију.[1] Има још један доказ да се у 1813 у почетку лета радило на пресељењу српских старешина и народа у Русију. То је једно писмо од 15/27 јуна 1813, упућено цару Алексан-

[1] Извештај А. Пољева из јуна 1812. Исписи М. М. Вукићевића, В. А. Уљаницки, Матеріалы, 172, где Недоба писмом од 23 јуна 1813 тражи одговор на ту молбу. С тим је у вези и писмо Недобино министру Румјанцову од 17 маја и друго од 6 августа 1813. Исписи М. М. Вукићевића из петроградских архива.

„лије, спахије и паланчани сагласити нису „хотели, но скочили на цара, и ту је велика „кавга била. Из тога су и посланици наши „без надежде дошли, и цар турски рекао „им је: *Ја на вас војску подизати нећу, а „касабалије, спахије и паланчани сами не могу „вам ништа учинити, но се од њих браните „као и до сада.*“

Ова политичка басна показује најјасније какав је био положај у земљи. „Јер, браћо „наша — узвикује Карађорђе при крају те „прокламације — царска сила на нас поћи „неће, а други који пође, бојати га се не„ћемо. И до сада су много пута на нама и „царске силе бивале, па смо се одбрањивали, „а много смо слабији но данас бивали“. Прокламација, дакле, .представља положај 21 јуна 1813 у многоме сличан ономе из 1804, у самоме почетку устанка. Ствари су, међу тим, стајале са свим другојачије, и прокламација је у томе тражила средство да пробуди уздање и огорченост од 1804 године.[1]

И акција се, најпосле, отпочне с три војске: уз Дунав, низ Мораву и низ Подриње. Српске старешине су биле сломљене оним што је већ дотле а и пре рата замесило се било. У томе тренутку, када је требало развити највеће устаоштво и највећу енергију, они су били обузети неописаном малаксалошћу, нарочито Карађорђе. Горчине од Букурешког Уговора, који нису могли ни да

[1] Голубица V, 262—269.

схвате ни да прогутају; осећање да су сами, без икакве заштите и помоћи, изложени свеколикој сили турској — сву су им снагу одузимали. Несрећне политичке трзавице од године 1807 у напредак; варљиве наде о великој добити које су им светлуцале на крају примирја и пред рат 1809 и по том 1810 и 1811, помутиле су ону природну простоту којом су се држали и борили 1805 и 1806, кад још нису ничије заштите имали. Живећи већ девету годину животом потпуно самосталним, Карађорђе и другови његови осећали су сву несталност своје тековине, која још није била стекла никаква међународног уговорног признања и потврде. Као неодољива брига копала их је жеља за утврђењем и сталношћу онога што су у рукама држали. У многих се веома рано пробудила мисао на личне користи, које би могли имати од својих дотадашњих заслуга и од руске заштите. Из руских архива видимо како је Карађорђе још 30 марта 1813 обраћао се преко Недобе Русима, молбом да му се допусти преселити се у Русију.[1] Има још један доказ да се у 1813 у почетку лета радило на пресељењу српских старешина и народа у Русију. То је једно писмо од 15/27 јуна 1813, упућено цару Алексан-

[1] Извештај А. Пољева из јуна 1812. Исписи М. М. Вукићевића, В. А. Уљаницки, Матеріалы, 172, где Недоба писмом од 23 јуна 1813 тражи одговор на ту молбу. С тим је у вези и писмо Недобино министру Румјанцову од 17 маја и друго од 6 августа 1813. Исписи М. М. Вукићевића из петроградских архива.

дру, у ком се даје мисао да се од исељени[...] Срба прави нека врста војничке границе областима око Дњестра.[1]

У војни која се отворила с Турском по[...]казало се ширимице да нове војводе, по[...]стављене после државног преображаја 181[...] не одговарају потреби. Укази ни онда нис[...] могли да даду ни дара војводског, ни ју[...]наштва, ни прегнућа. У тој се тек прилиц[...] потпуно добро видело како је политика Мла[...]денова од 1811 била рђаво смишљена. Најгор[...] је, ваљада, било што су се прилике биле тако[...] сложиле, да су се сви послови по томе устав[...] застали у рукама Младеновим, тако да је[...] он као војни министар имао у рукама и само[...]војевање Приповедало се много о сукобу[...] између Карађорђа и Младена о ратном плану[...] за одбрану у 1813 години. Као војни министар, Младен је био распоредио војску, шанчеве и спрему свуда по граници, бринући се непрестано да се не напусти Брза Паланка, његова имања ради. Кад се састану Карађорђе и многе војводе у првој десетини јуна 1813 у Јагодини, одакле су мислили даље свак на свој положај, Карађорђе беше почео наређивати да се напусти Тимочка Крајина, па да се ухвате позиције од Делиграда планинама и шумама к Поречу, мислећи нарочито да се Хајдук-Вељко не затвори у Неготину, како је Младен био наредио, уздајући се да тако сачува Брзу Па-

[1] В. Богишић, Разборъ сочинен. Н. А. Попова, стр. 2.9.

ЗАВРШЕТАК

Тако је завршен први српски устанак, започет пре сто година.

Посленицима његовим и целоме ондашњем народу чинило се у тај мах да је све пропало, јер је изгледало као да је све повраћено у стање пре 1804 године.

Остала је била, међу тим, једна једина скупоцена тековина нетакнута.

То је свечано признање Портино у осмом члану Букурешког Уговора, да се Србима даје њихова унутрашња автономија.

То признање се није могло ни топовима ни ватром разрушити. У њему је најдрагоценија добит првога српског устанка; у њему је васкрс државе српске у XIX веку. Јер баш зато што су Турци с Букурешким Уговором тако поступали, неопходна су постала међу Русијом и Турском како објашњења у Цариграду (1818—1820) и у Акерману (1826), тако и нов рат с Русијом (1828 до 1829), којим се цело питање коначно завршило.

Али као год што би тешко што било од добитака првога српског устанка без дру-

Шабац и Смедерево — три дана су по три пута пуцали топови у Цариграду и на Босфору у славу тога догађаја. Толико је цењен тај добитак. Аустријскоме је посланику султан тих дана поклонио бурмутицу у бриљантима, а драгоману други неки поклон. А Србима је по том требало упорног труда пуне 54 године, докле 1867 нису под кнезом Михаилом опет градове заузели!

ник свеколикога заједничкога рада, у толико чвршће у колико је на ширим и поузданијим основама подигнуто.

Мир пепелу свију посленика који су излили труд свој у то дело; вечита слава спомену њихову у народу!

гога (кнез-Милошева од 1815 године), тако ни други устанак не би могао ни постати без првога и без руско-турског Букурешког Уговора, и ако онда Срби о овоме последњем нису хтели ни да чују.

Међународни уговор какве велике силе с Турском био је једино јемство за ослобођење Срба. То су врло добро знали сви српски нараштаји од 1792—1830. Међународни Букурешки Уговор био је средство којим су заиста спасени сви плодови првога устанка од првог до последњега, осим јединих градова у Србији. Тај уговор је помогао кнезу Милошу 1815 више но ишта друго: он је после спасао Србији и најмање село, ослобођено првим устанком. Али је цела истина и то, да је катастрофа од 1813 силно уназадила дело ослобођења српског и да би се оно много брже свршило без те катастрофе. Излишна би и бесплодна била дискусија о томе: да ли се та катастрофа могла избећи или не. С тога ми њу и не додирујемо.

Велика дела народна не знају за људе, за њихове задевице, њихове суревњиве жеље и зависти. Дела народна траже посленике и траже истрајност у послу, без обзира на осећаје, радости и жалости, љубав и мржњу, међусобне симпатије и антипатије тих посленика. Тога ради људи настају и престају, истискују се и смењују по својим знањима, врлинама, умешности, по својим страстима и слабостима, по свима случајностима среће — а дело народно стоји као светао споме-

ник свеколикога заједничкога рада, у толико чвршће у колико је на ширим и поузданијим основама подигнуто.

Мир пепелу свију посленика који су излили труд свој у то дело; вечита слава спомену њихову у народу!

ПРИЛОГ

АВТОНОМНА ПРАВА АРХИПЕЛАШКИХ ОСТРВА

(Види стр. 183—184)

Кад је руски посланик у Цариграду, барон Строганов, после ручног писма цара Александра од 3|15 новембра 1818[1], писанога из Ахена султану Махмуду о Букурешком Уговору, јаче почео радити у Цариграду о потпуном извршењу Букурешког Уговора, настало је у руском цариградском посланству живље интересовање за српска права и старање да српски оновремени изасланици и преговарачи из незнања или по неразумевању не покваре сами своје изгледе турском каквом обманом. Очекујући да из Србије дође нова депутација, да на основу Букурешког Уговора преговара о правима Србије, барон Строганов се у јесен 1820 старао да испод руке сазна каква би се права могла добити за Србију. Један драгоман с Порте казао му је: да би Србија могла добити или права која имају Румуни у Влашкој и у Молдавији, или права Архипелашких Острва. Строганов је, 23-ег новембра 1820, о томе извештавао кнеза Милоша, учећи га да Србија може на основу Букурешког Уговора бирати шта јој треба између тих права. Примера ради наводио је како Влашка

[1] Текст у књизи Mémoires du prince Nicolas Soutzo, Vienne 1899, стр. 310.

има права: да оправља старе и да зида нове цркве, и да то може и Србија тражити; у Влашку турска војска не може улазити — то и Србија може да тражи, искључивши — наравно — градске гарнизоне. У опште Строганов је поручивао: да се Србија стара да у своје тражбине уврсти све своје потребе, без обзира находе ли се оне у других или не.[1]

Права Влашке и Молдавије у Србији су била боље позната. Зато су се она и помињала често још од 1790—1 године, кад су први пут прилике донеле да се у Србији помишља на автономију сличну оној која се, утврђена руском заштитом по уговору Кучук-Кајнарџиском (1774), налазила у Влашкој и у Молдавији. Готово ништа није било познато о правима Архипелашких Острва, и ако се у њима налазило то исто, а у Букурешком су Уговору поименце била поменута. Тајни разлог што је у текст Букурешког Уговора унесен изречан помен Архипелашких Острва, а није ништа поменуто о Влашкој и Молдавији, у томе је што та архипелашка права нису имала никакве иностране гарантије. Са̂м стил уговора наговештавао је да српско-турска погодба о автономији ваља да носи чисто унутрашњи значај. То што се у Србији мало знало о Архипелашким Острвима, одлучује нас да се на овоме месту позабавимо тим предметом још мало.

Кад је крсташки рат 1204 довео до узећа Цариграда, до распада Византијског Царства и до оснивања Латинског Царства у Цариграду, Византијско се Царство распало у више комада. Млетачка Република, некадашњи васал Византијског Царства, тим се догађајем користила више него ико, утврдивши тим начином основе своје позније моћи. Архипелашка Острва, раније понајвише под управом византијског адмирала флоте, припадну на деоби царства Млетцима, а република их одмах уступи онима који их заузму и приме се да их бране и држе под млетачком врховном влашћу. Тако се тај део Византиј-

[1] Н. А. Поповъ. Москов. Ун. Извѣстія 1866—67, бр. 2, 87.

ског Царства распадне на васалне самоуправне области, налик на Дубровник, Задар и остале градове и области Јадранскога Приморја, који су, том приликом, такође коначно изашли из заједнице с Византијским Царством. Спорадска Острва Архипелага, с Родом као средишњим и најглавнијим, услед тога падну 1309 руке крсташкога болничарског реда Св. Јована. Кикладска острва с Наксом на челу одвојила су се готово од свакога у независну војводину, која је своју автономију чувала разним средствима и спрам Цариграда и спрам Млетака, докле је год могућно било.

Ни позније, кад се Латинско Царство скрхало, и Византијско се Царство (без старе снаге и пространства) 1264 у Цариграду васпоставило, власт се византијска није са свим ни свуда повратила у тим крајевима. Ђеновљани, страсни супарници Млетака, нарочито у сфери Византијског Царства и на Црном Мору, и гусари, досађивали су много млетачкој власти у Архипелагу у другој поли XIII и у првој XIV века. Острва су, при свем том, наставила свој автономни живот, по начину далматинских и осталих автономних градова, који су с Млетачком Републиком били у таким истим васалним везама.

Тај се ред ствари затекао, кад је непуних сто година позније настала турска најезда и нови и коначни лом Византијског Царства с њоме. Најезда Турака из Мале Азије навалила је на та острва још у првој половини XIV века. Још 1335 сва су готово Архипелашка Острва потпала под данак аидинском господару Омару. Данак се тај имао сматрати као откуп за миран живот по дотадашњему. Пошто се већ свршило с балканским државицама и с Балканским Полуострвом, дошао је ред на приморске области и на Архипелашка Острва. Отуда силни турски ратови с Млетачком Републиком.

Онако исто као што је Дубровник, после пада српских држава, продужио с Турском дотадашње уговоре са Србима, не прекидајући исто тако своју везу с Млетачком Републиком, и Архипелашка су се

Острва повијала по околностима онако како се могло, да би се сачувала автономна права, која су Млечићи умели врло мудро штитити и поштовати. Витезови Св. Јована на Роду и на Спорадима држали су се доста дуго, поглавито помоћу са запада, за коју се и папа старао. Њих је потчинио и коначно истиснуо из тих положаја тек султан Сулејман 1522 (дакле после узећа Београда), оставивши мештанима автономна права, да би их за се боље везао. Услед тога су се витезови Св Јована повукли на Малту. Главни напад на Архипелашка Острва био је 1537, када су грдно пострадала од Турака. Као што су раније, тако су и тада старији господари свима средствима старали се да се с Турцима погоде, управо да од њих годишњим данком откупе своју автономију. Око неких су (као око Крита) били крвави и дуги ратови с Млетцима. На послетку је XIX век пре грчкога устанка од 1821, застао на већини Архипелашких Острва автономна права врло различна и каткад веома раширена, и ако су свaколика признавала врховну власт турску. Сва су та права била непоуздана, пошто за њих није било никакве иностране гарантије и није их било могућно бранити. А Турци су их са своје стране у главноме држали и поштовали што су се, поради морског положаја острва и различне њихове природе, и они налазили у истом положају као средишња власт. Нити су се острва коначно могла отети или одбранити од турске власти, нити су Турци могли на њима своју власт вршити крепко, у свако време и без прекида, као што је то био случај на сухој земљи.

На Роду и на Спорадима, на прилику, султан је Сулејман оставио народу автономна унутрашња права, с погодбом да становништво даје одређен број људи за флоту турску, пошто је тај начин војевања био и дотле највише у обичају на тим острвима. Повластице пак тога дела Архипелашких Острва састојале су се, у главноме, у ове три тачке:

1. Свако од дванаест Спорадских Острва — Калимно, Сими, Лер, Патмо, Икарија, Астипале, Нисар,

Тел, Халки, Карпат, Кос и Кастелоризо — плаћало је Турској одређени годишњи данак одсеком, и осим тога нису били дужни плаћати никакву другу дажбину.

2. Становници свакога острва имали су право да своје унутрашње послове управљају изборном домаћом управом по својим обичајима и предањима.

3. Врховна земаљска власт имала је на сваком острву по једног чиновника као свога представника, који је имао дужност да је свагда у споразуму с домаћом изборном влашћу.[1]

С друге стране знамо да је раније Родом управљао изабрани старешина (паша), који се бирао на управу за време докле живи. Уз Род ишла су као његове области остала још мања острва. Данка се Порти давало пô милиона гроша на годину и по једна спремљена фрегата сваке друге или треће године.

Године 1835, после грчкога устанка, султан Махмуд је острвима Икарији, Патму, Леру и Калимну потврдио *старе повластице*, и утврдивши да та и даље остану с Родом као што је било од старина, наредио је да она сваке године *плаћају одсеком* утврђени данак царству у 80.000 гроша, и *осим тога да им се ништа више тражити не може*. Острвљанима се самим остављало *да тај данак међу собом по справедљивости и по имућности разрежу*, покупе и у два рока власнику турском на Роду положе. Уз то се, опет, сваком горе поменутом острву обезбеђује *самоуправа у унутрашњим пословима*, препоручује им се да своје представнике за управу у Роду бирају слободно међу честитим људима и да се чиновници с Рода не смеју ничим мешати у унутрашњу управу појединих острва, осим што од њих данак примају. Острвљанима се нарочито утврђује право *да своје спорове и послове расправљају самостално на своме збору сваке године изабраних заступника*. Такав се један ферман 1835 послао турскоме управнику Архипелага, а други је знања и

[1] Имам захвалити за ове податке Њ. Е. Хипократу Таварниос-ефендији, бив. шефу политичког одељења у Архипелашком Вилајету.

тврђе ради предат острвљанима, што је записано и у ферману самом. Познати су, заиста, и старији фермани султана Османа III (1754—1757) и султана Абдул-Хамида I (1774—1789).[1] Види се, по томе, да је и у Турској вредио обичај да се акти о повластицама од времена до времена, или приликом промене на престолу, потврђују.

По другим острвима Архипелага на Саму, Хију итд. било је, мање више, тако исто, према првим погодбама међу становништвом и Портом.

На Кикладским Архипелашким Острвима Накс се у то исто време (1537) погодио с Турцима, да продужи свој дотадашњи (автономни) начин живљења, а да плаћа Порти на годину 5000 дуката данака.[2] А у једној старијој географији, штампаној 1813, има белешка о том истом Наксу (Наксији): како је некада био република; како је и под Турцима сачувао слободну управу; *како на њему становништво само бира своје управнике*; како *никакав Турчин не врши никакву власт на острву;* како је *свак властан одсвог имања*, и како су гоњења на острву веома ретка.[3]

Тако је било с Наксом, главним Кикладским Острвом, а исто тако и с Андром, Милом итд Само је све било веома несигурно, и мењало се час на горе час на боље, према политичким догађајима или немирним људима. То је била слаба страна те архипелашке автономије без иностраног потврђења, по погодбама с Портом или са султаном. Иста Кикладска Острва: Андро, Накс, Мил султан је Селим, на прилику, дао своме омиљеном дворанину Јеврејину Микезу, родом Португалцу, који је 1579 као војвода

---

[1] Текст фермана, штампан на грчком језику, љубазно ми је послан од дра Милт. Каравокира, цариградског адвоката, родом с Калимна. За то имам захвалити посредовању г. К. Групчевића.

[2] D-r K. Hopf, Geschichte der Insel Andros. Sitzungs berichte der kais. Akademie XVI, Wien 1855, стр. 126.

[3] Lindner L. Fr. Dr., Gemälde der europäischen Türkei, Weimar 1813.

Јосиф од Накса тамо и умро.[1] Кроз све те промене унутрашња се самоуправа ипак држала тврдоћом обичаја и интересима самих становника.

Има значаја што се цепање Турске почело на тој страни, од истих острва. Ма да су Јонска Острва остала под Млетачком Републиком, она 1797, при паду те републике, заједно с још неким њеним областима, подпадну најпре под Француску. Руска и турска флота отму их 1798 од Француза, и уговором међу Русијом и Турском од 9|21 марта 1800 установи се чувена и свуда на Балканском Полуострву позната Република Седам Острва, која је као пример имала великог утицаја на хришћански покрет XIX века у Турској.[2]

Историја самоуправних облика у Турској заслужује свакојако више пажње но што су јој до сад историци поклањали. Већа студија на овом пољу колико је данас тешка, толико би се обилатије наградила корисним и знаменитим ресултатом.

---

[1] D-r K. Hopf, Gesch. d. Insel Andros, стр. 129.

[2] Rodocanachi, Bonaparte et les iles ioniennes 1797 – 18 Paris 1899.

КЉУЧ